

جلال
پاکستان
کراچی
فہروری ۱۹۸۳ء

عوام جو آواز
هلال پاڪستان
مئگزين سيڪشن

ميسري ۱۹۴۳

مئنيجنگ ايڊيٽر:

ناصر بروهري

انچارج:

فقيه محمد لشاري

هيءَ اخبار شيخ سلطان
تسٽ پاران چهره انهن
ميونخ، شيخ سلطان تسٽ
پرنسپل مان پرنسپل
وسيم احمد صابري
وٽات چيپٽن، ڪورٽ
ويو ايم اي جناح روڊ
ڪراچي مان شايع ڪئي

ضميمو

تاريخ

مضمون	ليکڪ	صفحو
تاريخ جا اهم واقعا		۶
سنڌ سڀيتا	عبد الڪريم ڪٽي	۸
اڳي ائين هياس	فضل احمد بچاڻي	۱۵

ادب

شاعري		
انسان پر فرشتا	لوگ خان	۲۹
نبو (ڪهاڻي)	گارشيا مارڪيز (سنڌيڪار: دستگير ٽي)	۳۰
ڪٽي (ڪهاڻي)	ڊورلونسو	۳۶
ڪرو سس ۽ سولون	تالسٽاءِ (سنڌيڪار: الطاف احمد)	۳۸
(ڪهاڻي)	گلشن چنا	۴۰
لڙڪ، گيت ۽ مرڪ (ڪهاڻي)	آزاد جتوئي	۴۲
بادشاهه واري دل (ڪهاڻي)	اشفاق احمد (سنڌيڪار: الطاف شيخ)	۴۴
اسپين جي شهر قوٽلما	محمد خان سيال	۵۰
ڳالهيون، مريڪا جون	غلام حسين رنگريز	۵۲
انسان جي تلاش	في. م. لاشاري	۵۴
سنڌي ڪلچر ۽ ادب	ابراهيم خشڪ	۵۸
شاعري، ڪهاڻيون ۽ تاريخ	ڊاڪٽر نواز علي شوق	۵۹
نامڪ جو اصل نسل		۶۲
ڪتابن تي تبصرو		

سائنس

وحشي سگهيو ويڙي، برونو	ذوالفقار قاضي	۶۴
ديڻ گاڏي جي تاريخ	ايگن لارسن	۶۷

مراعت

٤١

لئنڊ روينيو

پارٽي

٤٥

٤٤

٤٨

٨٠

رپورٽ: نزهت ميمڻ

عزيز آسي

اسحاق مٽي

سچ جي خاطر

سنڌي ٻالڪ سنگت پوڊگرام

لاڀ جو انجام

ٻڌي

سڪھڙين ست

٨٢

٨٤

نسيم انصاري

الماس قاضي

ههڙا هاجا

کوڙو شان

فن

٨٥

٨٨

٩٢

٩٥

رفيق احمد ميمڻ

جي الانه (سنڌيڪارالهندنو خافيي)

پگوني ناواڻي سان ڳالهه بوله

تان سين

سوال جواب

اوهان جا خط

پنهنجي پاران

منگزين جو سفر خير سان جاري آهي، پر وڌيڪ وڌيڪ آهي. اهو سڀ پنهنجي پڙهندڙن جون پلايون آهن. منگزين ماڻهن تائين جنهن وٽن واري جڙھ تي پهتي آهي، ان ۾ اسان جي ليکڪن جو بنيادي طرح سان وڌو هٿ

منگزين جو سفر خير سان جاري آهي، پر وڌيڪ وڌيڪ آهي. اهي سڀ پنهنجي پڙهندڙن جو پلايون آهن. منگزين ماڻهن تائين جنهن وٽن واري حد تي پهتي آهي، ان ۾ اسان جي محترم ليکڪن جو بنيادي طرح سان وڌو وٺا آهي. سنڌ جا اديب جنهن ۾ ميواڙي سان بنا ڪنهن معاوضي گهرجي جا کوڙي رهيا آهن، اهو ادبي تاريخ جو اهم حصو جوڙي رهيا آهن. هلال منگزين جيئن ته اداري پاران ڪو ڪمائي جي خيال کان جاري نه ٿو ڪيو وڃي، ان ڪري ليکڪن کي اجورو ڏيڻ جي صورتحال ۾ به ڪونهي، جيڪو هونئن مرحالت ۾ سندن حق بيهي ٿو. مثالداروان حيثيت ۾ اچي جو ليکڪن کي اجورو ڏيئي سگهي.

ڪجهه سائين جا شڪايتي خط به هر پيري ملندا آهن ته سندن مواد نه ٿو ڇپجي. اها ڳالهه برابر آهي ته هر ليکڪ کي پنهنجي لکڻي ڏاڍي پيار ٿي ٿئي، پر هتي رڳو به ڳالهون آهن. هڪڙو ته مواد جي معياري هئڻ جي صورت ۾ اهو ڇپيو ضرور، پر واري سان. ٻي ڳالهه ته ڪو مواد برابر سٺو معياري به هجي، پر حالتون اجازت نه ڏينديون ته نه هلائي سگهيو. باقي لکڻ وارا اهڃاڻ ۾ تمثيلن جو سهارو وٺي به جيڪا ڳالهه چوڻي هوندي اٿن، چئي ويندا آهن. بهرحال اهو مسئلو وري به لکڻ جي سلسلي ۾ آهي. پنهنجي طرفان معياري مواد شايع ڪرڻ ۾ بي ڪابه رنڊ ڪانهي.

اسان جي پڙهندڙن جو چوڻ آهي ته سينئر ليکڪن کان به منگزين لاءِ لکرايو وڃي. ساڻس لکڻ اهڙي خدمت آهي جيڪا پاڻمراد ٿيڻ گهرجي. باقي هن ذريعي سينئر سڃاڻ ليکڪن کي عرض آهي ته منگزين لاءِ لکن، اهو سندن وڻي ٿيندو.

سدائين گڏ

انچارج

سميري تهذيب

تهذيب جو جنم اڄ کان ست هزار ورهيه اڳ ٻن دريائن، دجله ۽ فرات جي وچ تي ٿيو. هن جي ڪشادي ۽ زرخيز مائريءَ ۾ پهرين سنڌي سميرين جي هئي. جنهن علائقي تي ان جي اڏاوت ٿي تنهن کي پوءِ ميسو پوٽيميا جو نالو ڏنو ويو، جنهن جي معنيٰ آهي ٻن دريائن جي وچ واري ايراضي. تاريخ ۾ اهو نالو، ان ايراضيءَ جي ٻين اوائلي تهذيبن تي به لڳو ٿيندو آيو آهي.

سميريئن ڪولن اڏڻ لاءِ جهوپڙيون ٺاهيون، ۽ جانورن کي گهرو حياتيءَ تي هيرانن جي شروعات ڪيائون؛ انهن منجهان کان لاءِ ڪير ۽ گوشت ۽ بهرن لاءِ ڪلون هٿ ڪرڻ لڳا. ڪنگ ۽ ٻين فصلن جي ڪيتريءَ جي شروعات ٿي. وسنديون وسائن کان پوءِ به هو شڪار جي شغل ۾ هئا، پر هاڻي هنن جي جياپي جو سڄو آڌار رکيو شڪار ڪرڻ تي ڪونه هو.

سميرين سڀ کان اڳ ۾ لکت واري ٻولي ايجاد ڪئي. اها ٻولي جانورن جي ننڍڙين تصويرن جي صورت ۾ هئي. اها ٻولي مٽيءَ جي ٽڪرن تي لکي پوءِ، پڇڻي ويندي هئي. قبضي جي ايجاد کي به سميرين سان ڳنڍيو وڃي ٿو، جيڪي برابر ڏاڍا محنتي ۽ اورج ماڻهو هئا.

نيل ماڻگريءَ جي وسندي

قديم يوناني مورخ هيرودوٽس لکي ٿو: مصر، نيل درياءَ جي سوکڙي آهي ڇاڪاڻ ته جيڪڏهن نيل درياءَ نه هجي ها ته مصر جو وجود ئي قائم نه

تاريخ
جا اهم
واقعا

ٿي ها. پوءِ، ٻئي وانگر نيل جي پرنين پاسي وارا ميدان هر سال ٻوڏن هيٺ اچڻ لڳا، ۽ ڌرتي ڀلوڙ ٿي وئي، ۽ فصل ٻوڏڻ لاءِ مثالي زمين بنجي وئي ۽ سگهوئي چمڪندڙ سج هيٺان فصل اڀڻ ۽ پڄڻ لڳا. نيل ماڻگريءَ ۾ پهريائين اهي اوائلي ماڻهو آباد ٿيا، جن جهوپڙين ۽ گهرن ٺاهڻ سان گڏ، اهو به سکي ورتو ته فصل ڪيئن ٻوڏن ۽ جانورن کي گهرو جوت تي ڪيئن هيرائجي. انهن جون وسنديون نيل جي ڪنارن تي ٻارهن سئو ڪلوميٽرن ۾ ڦهليل هيون، جيڪي هاڻي کان پنجاهه ڪلوميٽر پري لڌيون ويون آهن. ماڻگ جو باقي حصو هاڻي وانگر واري ۽ بئرن جوڙڻ ۾ هٿ هو.

اوائلي زماني کان زمين ٻن حصن ۾ ورهايل هئي. هٽين مصر (ڊيلٽا وارو علائقو) ۽ مٿئين مصر. ۳۲۰۰ ق-۾ ڌاري ٻئي حصا گڏيا ويا جن تي فرعونن راج ڪيو ۽ اها سونهري تهذيب هڪ هزار سال تائين هلي ۽ ۳۰ ق-۾ ۾ قلوبطره جي موت وقت جڏهن مصر، روم جو پرڳڻو ٿي وئي تڏهن اهو راج ختم ٿيو.

مصري، لنگرن جي قوم آهن. هنن بئرن ۽ مٽيءَ منجهان خوبصورت شيون جوڙيون، پٿرن سينگارون، ۽ هنن کي جيئن جي معاشرتي گهرجن جي ڄاڻ هئي.

نيل جي ماڻگريءَ جي سالهائي اٺار منجهان ۳۶۵ ڏينهن وارو ڪئلينڊر جڙيو، جنهن ۾ ٽيهن ڏينهن وارا ٻارهن مهينا ۽ پنج موڪل وارا ڏينهن هئا.

اهرامن جي اڏاوت

غزه جا ٽي وڏا اهرام، رڻ ٻٽ ۾ عظيم عمارتن وانگر ڌڪر ڪيو وقت سان مهاڏو اٽڪايو بيٺا آهن. وڏي ۾ وڏو اهرام، جيڪو فرعون خولو جي ممي رکڻ لاءِ اڏايو ويو، تنهن کي يوناني آچار ۾ چاهس چيو ويندو آهي. اهو دنيا جي اصلي ستن عجوبن منجهان هڪ آهي. اهو چن جي پٿر، گرينائيٽ ۽ ويجه لڪ پٿر جي ٽڪرن منجهان جوڙيو ويو آهي. جن مان ڪن جو وزن ۵ ٽن به آهي. ان جي ڊيگهه ۱۳۸ ميٽر ۽ هر پاسو ۲۳۰ ميٽر ويڪرو آهي. چيو وڃي ٿو ته هڪ لک خلائق ان تي ويجه سال ڪم ڪيو، پر نيل جي ٻوڏ سبب ڪم سال ۾ رڳو ٽي مهينا ٿيندو هو. ٻيا ٻه اهرام جيڪي فرعونن جي پوئين پيڙهي جي ٻن بادشاهن ڇهرن، ۽ سڪارينس جا آهن، سي ساڳئي انداز ۾ ٺهي جوڙيل آهن، پر آهن ننڍا.

لوهه جو پهريون استعمال
۲۰۰۰ کان ۱۲۰۰ ق م

جنهن کي تاريخي زمانن ۾ لوهه وارو زمانو ڪوٺيو وڃي ٿو، تنهن جي شروعات هٽائينس ڪئي هئي. هڪ بهادر آريائي قوم اناطولي اڀڻت فتح ڪري ورتو. هو پنهنجي بادشاهه لابرئس تحت گڏ ٿيا ۽ هر پاسي پنهنجون سرحدون وڌائڻ شروع ڪيائون. اولهه ۾ ايجن سمنڊ، ڏکڻ ۾ اڀر ۾ سام جا ميدان. هو هارائن جو گاههائي ڪونه،

ٻئي (جنهن ۱۲۹۲ کان ۱۲۲۵ ق - م تائين حڪومت ڪئي) جي مضبوط فوج ڪي ۱۲۸۶ ق - م ۾ هارايو ۽ ان جي ۾ سموري سلطنت تي قبضو ڪري ورتائين. هنن جي پنهنجي سلطنت ۾ ان کان پنجاه سال پوءِ ڪم ٿي وئي ۽ شامي پرڳڻن ۾ پوءِ به سندن ثقافت پنج سؤ سالن تائين قائم رهي سگهي.

پر ڪنجهي جي ڀيٽ ۾ لوهر وڌيڪ سفت هو. هنن جو اقدار وڌيو ضرور، پر اندرون ڏيڳ سبب سندن سگهه ڪسي نقصان پهتو. نيٺ بادشاهه ٿيلي ارنس (۱۵۲۵ کان ۱۵۰۰ ق - م تائين) تخت تي ويهڻ کان پوءِ حقيقي نموني سان هٽائيت سلطنت ڪسي وڌايو. هنن مصر جي سگهاري بادشاهه راسيس

جو نه ٻين سڀني لوهن کان اڳ هنن، ڪڇي لوهه ڪي ٺاهي وٺڻ جو هنر سکي ورتو هو. پهريائين هنن ڪڇي لوهه ڪي ٺاهيو ۽ پوءِ پنهنجي مرضي موجب کيس جيڪا شڪل ڏيڻ ٿي چاهيائون، سا ئي ڏنائون. هٿيار به ٺاهي ٿي سگهيا ته ٻيو سامان به. توڙي جو هنن جو اهو ڪم اولي ۽ پوءِ وانگر ڪونه هو،

سواءِ ٻيو ڇا ڪري سگهندا ته پنهنجي منجهل ٿيس جي غلامي سان محبت ڪن ۽ آزادي جو نالو ڏين. (وليمس).

موڪهي تي ويندي هئي. پوءِ آڳاٽن جا ننڍا ملازم به هنن کي دادا ڪري ڪري وڪوڪ تي غلامي جو احساس ڏياريندا هئا. پر آئيندي جا ماڻهو ان کان

* اڳي جيڪي ماڻهو ظلم جو شڪار ٿيندا هئا، تن کي ان جي مطلب جي خبر هئي ته سڌو سنئون ٻين جي قبضي ۾ وڃڻو آهي ۽ ائين هنن جي چرپر به

سنڌ پيشا

ڏانهن چڪايو هوندو.

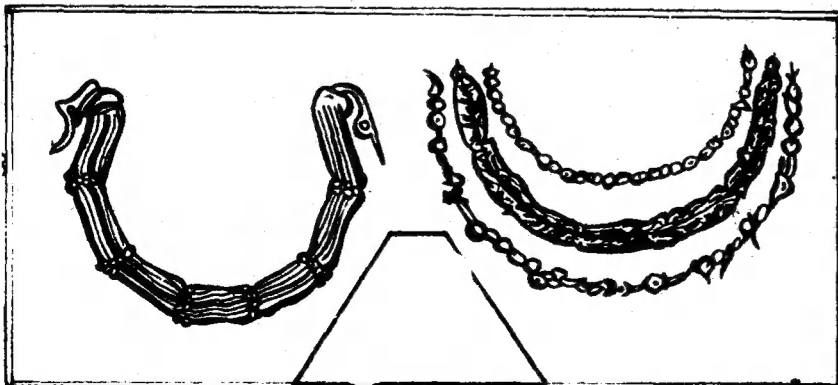
سنڌ ۾ سيوهڻ وارو پاسو
سڀ کان پهريائين وسو هو. ان
لاڙ مسٽر ڊبليو ٽي. پليٽفـورڊ
سبب ڄاڻائيندي لکي ٿو تہ:
مون جي ڌڙي جي کوڏائي ٿيڻ
کان گهڻو اڳ، انهي قديم زماني
جي ماڻهن جون کوپڙيون، سيوهڻ
جي ڀريان، شاھ سلاول واريءَ
واٽ تان لڌيون هيون. خود
سيوهڻ جو نالو گهڻو اڳ ٿو آهي.
سيوهڻ کسي اهو نالو پڇروند
واري زماني ۾ مليو.

هينري ڪزنس پنهنجي
ڪتاب ۾ ڄاڻائيندي لکي ٿو:
لکيءَ جي جبلن سان ڪوسي
پاڻي جي چشمن جي ڀريان،
ڪي غارون لڌيون آهن، جيڪي
ٽڪرن سان ٽاڪيل آهن. انهن
بابت رايو ظاهر ڪيو ويو آهي تہ
اڳي انهن ۾ ماڻهو رهندا هئا.
هاڻوڪي سيوهڻ اسٽيشن جي
ڀريان، ٽڪريءَ تي، انهيءَ
قديم زماني جي هڪ غار آهي،
جيڪا ”نيڪ ٽيپو“ يا ”هڪ
ٽيپو“ سڏجي ٿو. ان جو ذڪر
ڊاڪٽر ولسن به ڪيو آهي.
”قديم سنڌ“ جو ليکڪ لکي
ٿو تہ: سر بارٽل فريرسن ۱۸۵۱ع
۾ تاريخ کان اڳ واري زماني
جي قبرن جو بيان ڏنو، ايشياٽڪ
سوسائٽيءَ جي جرنل ۾ لکيو هو.

۾ به هئا. تنهن ڪري قديم
سنڌ جا اصل رهاڪو آهي ايڪڻ
گهرجن. اهي ڪول ۽ سنڌال
آسٽريليا کان چن واري واٽ
وٺي، آسام ۽ بنگال ڏي آيا ۽
پوءِ اتر هندستان ڏي وڌيا. هن
وقت سندن اولاد وچ هندستان
ڏي سنڌال پرڳڻن ۽ چوٽا ناگپور
طرف رهي ٿي. اهي حقيقتون
سر گريئرسن پنهنجي ڪتاب،
”Linguistic Survey of
India“ جي جلد پهرئين،
۾ اڳتي پهرئين ۾ ڄاڻايون آهن.
سنڌ ۾ سيوهڻ وارو پاسو
قديم سڀيتا جو مرڪز هو.
سيجر جنرل ڪنگهام ڄاڻايو آهي
تہ ”سيوهڻ نهايت سٺائي هنڌ،
هڪ ڌار آناهين ٽڪريءَ تي
آهي، ۽ منجهر ڏي ڪڇ ۾ پيشي
اٿس، جنهن جو پاڻي اڳي سيوهڻ
جي ڀتين تائين اچي پهچندو هو،
جنهن ڪري پاڻي ۽ کاڌي جي
سهنج، سنڌ جي پهرين رهاڪن
جو ڌيان ضرور پهريائين انهي طرف

سنڌ قديم دور کان وٺي
شاهوڪار بڻي رهي آهي ۽
تهديسي ورثي سبب دنيا جي
اوائلي تهذيبن مان هڪ آهي.
”قديم سنڌ“ جو مصنف ڀيرومل
مهر چند آڏواڻي لکي ٿو تہ:
”جنهن زماني (Tertiary age)
يعني ٽئين جيڪ ۾ سنڌ جي
زمين ظاهر ٿي هئي، تنهن زماني
جي ماڻهن جا پنڊ (جسم) هن
وقت تائين ڦري، پهن ٿي ويا
آهن. ان وقت جي وڻن ٺٺن جو
به اهو حال ٿيو آهي. اهي ٽئين
جيڪ وارا پنڊ پهن سنڌ ۾
زمين جي اندرين تهن سان
ڪڍي لڌا آهن. قديم سنڌ جا
اصل رهاڪو اهي چٽيا، عالمن
ڪي ڪوجنائن ڪرڻ سان ايترو
معلوم ٿيو آهي، تہ موجوده
قومن مان قديم ۾ قديم لوڪ،
جن اتر هندستان وسايو، سي
هاڻوڪن ڪولن، سنڌالن، پٺاڻن
۽ منڊ لوڪن جا ابا ڏاڏا هئا.
تنهن بابت اسان کي پهريائين
هڪ ڪم هٿي: سر پوءِ ڪن
جون کوپڙيون سيوهڻ جي
ڀريان لڌيون هيون.

سن ۱۹۲۲-۱۹۲۳ع ۾ ڪن
ڪولن ۽ سنڌالن جون کوپڙيون
موهن جي ڌڙي مان به لڌيون،
جنهن جي تصديق آرڪيالاجي
واري ڪاميٽي جي ڊائريڪٽر
جنرل سر جان مارشل ڪئي آهي.
تنهن ڪري هاڻ اها خاطري ٿي
آهي تہ اهي قديم لوڪ سنڌ

مونڻ جي ڌڙي مان مليل زيور

سندھي ڪرنس جيڪو اڳي آرڪيالاجيڪل ڪانس جي سهرڻيندڙت هو ۽ سن ۱۹۱۰ع ۾ سنڌ ۾ اچي، سربورخاص طرف ”ڪاهوءَ جو دڙو“ کولايو هئڻ تي تنهن پنهنجي ڪتاب ”اسٽيڪنيٽيز آف سنڌ“ ۾ انهن قديم ڪرن ۽ ڦرين جو احوال سر رابرٽ فرير ۽ ٻين عالمن جي رپورٽن مان ڏنو آهي.

دراوڙ:

تاريخ جي مطالعي مان خبر پوي ٿي ته سنڌ جا اصل رهواسي دراوڙ لوڪ هئا، جنهن جي تصديق ڪيترائي تاريخدان ڪن ٿا.

عالم چون ٿا ته قديم پٿر واري زماني کان پوءِ برقي گهٽ پوڻ لڳي ۽ ڌرتي جون حالتون تبديل ٿيون. ماڻهو ڏڻ ڌارڻ، ڪيتي ڪرڻ، باهر ٻارڻ ۽ ٿانو ٿا جوڙڻ سکيا. ڌاتن مان فقط سون جي سڌ هين. اڳي ان ڪهڙيل پٿر ڪم آڻيندا هئا. نئين پٿر واري زماني ۾ پٿر ڪهڙڻ سکيائون. ۽ ڪپ، ڌاتا ۽ ٻيا اوزار پٿر مان ٺاهي سگهيا ٿي. اهو زمانو اڄ ڪان انڪل پندرهن هزار کن ورهيه اڳي شروع ٿيو هو.

اڳاٽن ڪولن ۽ سنڌان کان هن زماني جا ماڻهو وڌيڪ سڌريل هئا، تنهن ڪري هي تهذيب جي ترقي جو ٻيو دور ليکجي ٿو.

نئين پٿر واري زماني جي

سڀيتا جو بنياد وجهندڙ ”دراوڙ“ لوڪ ڪوڏجن ٿا. تاريخ جي محققن کوجنائون ڪري ڇڏيو آهي، ته ڪولن ۽ سنڌان جي مٿان اهي لوڪ (دراوڙ) ڪاهي آيا ۽ منجهن ڪيترن کي ڏکڻ هندستان ڏانهن هڪالي ڪڍيائون ۽ هاڻ اتر هندستان جا والي ٿي ويا. تازو مونن جي دڙي مان

ڪولن ۽ سنڌان جي ڪوهرين مان دراوڙن جون ڪوپريون پڻ مليون آهن. انهي مان پتو پوي ٿو ته دراوڙن جي اچڻ کانپوءِ ڪي ڪولن ۽ سنڌان ساڻن گڏ رهيا. هندستاني تاريخ جا ليکڪ چاٿائين ٿا ته دراوڙ اتر اولهه يا ڏکڻ هندستان کان آيا، جن جي لاءِ سمجهه ۾ اچي ٿو ته اهي هندستان کان آسٽريليا ڏانهن پکڙيل هئا.

ڪن محققن جو رايو آهي ته سنڌ ۾ هن وقت ماڻگر (ماڳر) ذات جا ماڻا آهن. اهي سنڌ جي اڳاٽن دراوڙن جو اولاد آهن. اهي ماڻگر ذات جا ماڻا سڃاڻل ڏي گهڻا آهن. اهو سڃاڻل (ضلعو ٺٽو) وارو پاسو اڄ تائين ”ماڳر“ سڏجي ٿو. اڳي ٺٽي ۽ سڄول وارو ڳوٺ پاسو ٻائيءَ هيٺ هو. ان وقت سنڌوندي نصرپور وٽان وهندي هئي. سن ۱۷۵۸ع ۾ سنڌوندي نصرپور وٽان رخ ڦيرائي، هاڻوڪي وات ورتي ته لاهيليءَ جو وڻ بند ٿي ويو.

تازي تحقيقي مطابق ڪن جو چوڻ آهي ته دراوڙ ڀونوچ سمنڊ طرف رهندڙ قومن مان هئا. اهي پهريائين ڪجهه وقت ميسوپوٽيميا طرف رهيا. پوءِ عربن ۽ سامي نسل وارن اتان کن تڙي ڪڍيو.

جنهنڪري الموحستان واري وات وٺي، هندستان ڏي آيا. منجهانن ڪي ڪنگا نديءَ واري ماڻر، ته ڪي سنڌونديءَ واري ماڻر والاري اچي ويا. تازو مونن جي دڙي ۽ هڙاپا مان جيڪي مهرن لڌيون آهن، تن تي لکيل اکر پڙهي ۽ پيون ٿا ته ڏيئي، قادر هيرس هي رايو ظاهر ڪيو آهي ته دراوڙ لوڪ هندستان مان ڀونوچ سمنڊ وارن ملڪن ڏي ويا هئا ۽ پنهنجي سڀيتا جو قهلاڻ پورپ تائين ڪيو هئائون.

دنيا جا محقق ۽ مؤرخ، سميرن تهذيب کي دنيا جي قديم ترين تهذيب چاٿائين ٿا. هر سميرن جنهن شخصيت ڪان علم ۽ هنر جي روشني حاصل ڪئي، ان شخصيت کي اهو ”اولهيس ديوتا“ ڪوٺين ٿا. ”اولهيس“ دلسمون (سوئن جو دڙو) مان ايراني نازهار ڪري سمر پهتو هو. قديم زماني ۾ اهلبي سند جي ڪا راهب يروسم، قديم سميرن جي مذهبي عقيدن ۽ روايتن سان لکيل پنهنجن تصنيفن ۾ چاٿائي ٿو ته ”اولهيس ديوتا“ جيڪو پنهنجي اصل وطن (دلسمون، سوئن جو دڙو) کان سمر پهتو هو تنهن سميرن

گهڻو ڪم آئيندا هئا، جنهن ڪري اها "ڪيلڪوليٽڪ سڀيتا" سڏجي ٿي، جنهن ۾ ناسمون ۽ پٿر پٽي ڪم ايندا هئا. سنڌ پهريون ملڪ آهي، جنهن پاڻ هن اوجي سڀيتا جي اوجو ٺهي اوجو ٺاهي ملي. مسٽر آر سي مجمدار، انجنيئر سي راءِ چوڌري ۽ ڪي. ڊاٽا، پنهنجي ڪتاب، "اين ايڊوانسڊ هيٽري آف انڊيا" ۾ "نئين پٿر واري زماني" جو ذڪر ڪندي چاڻايو آهي ته هي اهو زمانو هو، جنهن ۾ ماڻهو ڪيتي ۽ جو هنر سکيو ۽ ڍڳا ۽ پگريون ٺاهڻ شروع ڪيا، انهيءَ زماني ۾ ماڻهن باهه پارڻ جو هنر به سکيو. هن زماني جي ماڻهن پهريائين هٿ سان، پوءِ چڪ تي سٽي ۽ جا ڏنو جوڙڻ جو هنر سکيو. اهي پنهنجي غارن جي ديوارن تي شڪر ۽ ناچ جون تصويرون پڻ ٺاهيندا هئا ۽ ٺڪر جي ڏنڊن تي به چٽسالي ڪندا هئا. انهن سٺن ۾ وڃڻ لاءِ پٿريون جوڙيون ۽ ڪپهه ۽ ان مان ڪپڙو اٿڻ شروع ڪيو. هي اهو زمانو هو، جنهن ۾ ماڻهو مردن کي دفن ڪندا هئا. "قديم پٿر وارو زمانو" ۽ "نئين پٿر وارو زمانو" تاريخ کان اڳ

وارو زمانو ڪوٺجي ٿو. "نئين پٿر واري زماني" جا ماڻهو "ڌاتو واري زماني" جي ماڻهن جا وڏا ڪوٺجن ٿا.

"ڌاتو ۽ لوھ وارن زماني" سان اسين تاريخي دور ۾ داخل ٿيون ٿا. عام خيال آهي ته جڏهن "رڱ ويد" ترتيب ڏنو ويو، ان کان اڳ نسي "لوھ وارو زمانو" شروع ٿي چڪو هو. موجوده دور ۾ "ڌاتو واري سڀيتا" جا ڪيترائي مثال اسان کي "سنڌو ماڻھو جي سڀيتا" مان ملن ٿا.

سنڌو سڀيتا بابت "جواهر لال نهرو" پنهنجي ڪتاب، "دي ڊسڪوري آف انڊيا" جي صفحي ۱۷ تي هيئن لکيو آهي:

"سرجان مارشل اسان کي ٻڌائي ٿو: موھن جو دڙو ۽ هڙا پنھن ۾ هڪ شئي جيڪا صاف ۽ غلطي کان پاڪ آهي، اها هي آهي ته تهذيب جيڪا انهن پٽي جڳهن تي ظاهر ٿي، اها هڪ اوائلي تهذيب ناهي، پر هندستاني ڌرتيءَ تي هڪ نه ٿرندڙ ۽ جهوني زماني جي تهذيب آهي، جنهن جي پويان هزارين انسانن جي جدوجهد آهي. اهڙي طرح هندستان کي اڳتي ايران، ميسو پوٽيميا ۽ مصر سان گڏ

هڪ تمام اهم ايراضيءَ جي حيثيت ۾ ضرور تسليم ڪيو ويندو، جتي تهذيبي عمل شروع ٿيو ۽ ترقي ڪيائين." ۽ هو وري چوي ٿو ته "پنجاب، سنڌ، ٽوڙي هندستان جا پيدا ٿيا. سنڌن ساڳي اڪيلي سڌريل تهذيب نه ماڻهي رهيا هئا، جيڪا، سنڌن ۾ شڪل ۽ ويجهي هئي، پر ڪجهه ڳالهين ۾ البته اعليٰ هئي. اها، ميسو پوٽيميا ۽ مصر جي همعصر تهذيب هئي."

سنڌو ماڻھو جي انهن ماڻھن جا، انهي دور جي سميري تهذيب مان گهڻا لاڳاپا هئا، ۽ اتي هندستاني ماڻھن جون ڪجهه ڌرتيون پڻ مليون آهن، گهڻو ڪري هڪڙي ۾ واپارين جون اهڙيون بيٺڪون هونديون هيون. سنڌو ماڻھو جي شهرن سان مصنوعات، دڙا ۽ ڦرات جي سڀيتن ۾ پهچنديون هيون. انهي جي بدلي چند سميري هنر، جهڙوڪ ميسو پوٽيميا جو غسل خانن جو سامان ۽ هڪ گول مهر جيڪا سنڌو ماڻھو ۾ نقل ڪئي ويئي هئي. واپار ڪجي سال قاتلن محدود ڪونه هو ۽ عيش عشرت جو سامان سڄي وغيره هري سڀيتا جي ڪنارن کان باقاعده گهرائيندا ڪيا ويندا هئا، موئن جي دڙي واري خوراڪ جي فراهميءَ کي ترقي وٺرائي ويئي، "عظيم قدوائسي، پنهنجي ڪتاب "انسان کي ڪهائي" ۾ لکي ٿو ته سنڌو ماڻھو جي تهذيب بابت هن طرح لکيو آهي:-

"بابل ۽ مصر جي تهذيبن جي هروج عروج واري زماني ۾ سنڌ ماڻھو به هڪ وڏي تهذيب آهي. اها اٽڪل ٽي هزار ق. م يعني اڄ کان پنج هزار سال اڳ جي ڳالهه آهي. موئن جي دڙي ۽ هڙا جا قديم آثار

آهن. هنن چيو ته چولستان مان
لڌل قديمي شون، هڙپا، مونس
جو دڙو ۽ ڪلبي ڀاڱن (راجپوتانا
ڀارت) مان لڌل شين جهڙيون
آهن. جنهن مان ظاهر آهي ته
انهن هٿن تي نه ساڳي تهذيب
هئي. اهڙي پٿرائي ڊاڪٽر سمن،
روزانه هلال پاڪستان جي ۳۱-
ڊسمبر ۱۹۷۵ع واري برجي ۾
ڪئي آهي.

ايران ۽ ميسوپوٽيميا طرف به
اهڙيون مهرون لڌيون آهن،
جهڙيون موهن جي دڙي مان.
انهيءَ مان پتو پوي ٿو ته پنجاب
۽ سنڌ کان وٺي ايران ۽
ميسوپوٽيميا تائين ساڳي تهذيب
هئي.

سرجان مارشل جي راءِ موجب
قديم سنڌ جا رهاڪو پنهنجن
همعصر عراقين ۽ مصرين کان
وڌيڪ ڪارائتو جيوت گذاريندا
هئا، ۽ موهن جي دڙي جي
سڃاڻ، ڪيترن ئي ڳالهين ۾
مصر ۽ ميسوپوٽيميا جي تهذيبن
کي شڪ ڏيئي بيٺي آهي.

سنڌ سڃاڻ جي قدامت

سرجان مارشل جي خيال
مطابق، موهن جي دڙي مان
جيڪي مهرون هٿ آيون آهن،
تن مان ڪي عيسوي سن کان
۲۷۵۰ ورهيه، ته ڪي ۳۲۵۰
ورهيه اڳ جون آهن؛ يعني انهي
تهذيب جي ڇهه اٽڪل پنج
هزار ورهيه آهي. ڪن جو چوڻ
آهي ته پنج هزار ورهيه اڳ اها
تهذيب هڙپا اهلي درجي کي
رسيل هئي، تنهن مان ظاهر آهي
ته اٽڪل ٻه هزار ورهيه اڳ
انهي تهذيب جو ٻاهو ٻيو هوندو.
جنهن ڪري اها تهذيب اڄ کان
ست هزار کن ورهيه اڳ شروع
ٿي هوندي.

آڪٽوبر ۱۹۴۷ ۾ نامور
هالمر رپورٽر فادر- ايڇ هيرس،
مدواس يونيورسٽي جي سهارو

يوناني، ايراني ۽ مقدوني سڪا

سڀ آثار دڙن جي صورت ۾
پکڙيل هئا. انهن دڙن مان لڌل
شڪلون عجائب خانن ۾ نمائش
لاڙ رکيل آهن، جيڪي ثابت
ڪن ٿيون ته اها هڪ سڌريل
تهذيب هئي. حقيقت ۾ ۱۹۲۱ع
تائين اها ڪنهن کي به خبر
ڪانه هئي ته هتي اهڙي سڌريل
تهذيب جو وجود هو، ۽
هاڻي اهو ڪو نه ڇڏي ته اها
تهذيب ڇو تباھ ٿي.

سنڌو ماڻھو جي

تهذيب جو ڏاڏو

سنڌ ۾ ڄانهو جو دڙو،
جهڪر دڙو، ليمون جوڙيجو ۽
ٻيا هنڌ موهن جي دڙي واري
دور ۾ آباد هئا، اهي به ساڳي
تهذيب وارا هنڌ ليکجن ٿا.
پنجاب ڏانهن هڙپا به ساڳي
تهذيب جو راز سڻائي ٿو.

تازو هتان جي قديم آثارن
واري کاتي سان واسطو رکندڙ
ڊاڪٽر ايم- رفيق مغل لاهور جي
عجيب گهر ۾ هڪ ليڪچر ڏيندي
ظاهر ڪيو آهي ته بهاولپور
ڊويزن ۾ چولستان جو علائقو
سنڌو ماڻھو جي قديم تهذيب جو
هڪ حصو آهي، ۽ ان علائقي ۾
لڌل آثار ڇهه هزار ورهيه ق- ۾
۽ ٽي هزار ورهيه ق- ۾ قديم

جيڪي هن صديءَ ۾ لڌا آهن،
انهي تهذيب جا نقش آهن.

موهن جي دڙو سنڌو درياھ
جي ڪناري جي ڪناري
تي سنڌ ۾ آهي، جڏهن ته هڙپا
۱۹۲۹ ۾ ڪلوتڙ سڙي، پنجاب
۾ روي نديءَ تي واقع آهي.
انهي ٻنهي شهرن کانسواءِ
هيءَ تهذيب ڪو وسيع علائقي
۾ پکڙيل هئي، جنهن جي
پکيڙ ۱۲۹۵۰ چورس ڪلوميٽرن
کان به وڌيڪ هئي. انهيءَ
ڏکڻ پنجاب، بلوچستان ۽ سنڌ
جا ڪجهه علائقا شامل هئا.
ڪيترن ئي ڳوٺن ۾ شهرن ۾
آباديون هيون. اڄ تائين ننڍي کنڊ
جي سٺ کان به وڌيڪ مختلف
هنڌن تي انهي تهذيب جا آثار
ملي چڪا آهن.

مسٽر تابا زنگن، پنهنجي
ڪتاب ”انڊيا“ جي صفحي
۱۹-۲۰ تي لکي ٿو ته:

”سنڌو ماڻھو جي سڃاڻ فقط
سنڌو ماڻھو تائين محدود نه هئي؛
اهڙا ڏکڻ طرف ڪاٺياواڙ جي
آسپاس تائين پکڙيل هئي ۽ اوڀر
طرف وادي ۾ گجرات تائين پکڙيل
هئي. انهيءَ کي هر هنڌ سنڌ
لڪر جي ڏٺون، نالين، مهرن ۽
لڪل تحرير جي ڪري خصوصيت
حاصل هئي. هن تهذيب جا اهي

هيٺ هن مضمون تي تقرير ڪندي جيڪي چيو آهي، تنهن مان ظاهر آهي ته موهن جو دڙو مان جيڪي پهريون لڌيون آهن، تن جون لکتون هو ڪجهه سمجهي سگهيو آهي. فادر هيرس چوي ٿو ته ڪيترين پهرن سورج منڊل تي راسين ۽ نڪسترن جو سڌي توڙي ان سڌي طرح اشارو آهي، ۽ هر تي سڪه راس بابت لکيل آهي ته، ان جي رفتار تيز آهي. هو جوتش جي حساب ڄاڻايو اٿس ته پهرن مان سمجهي سگهجي ٿو ته قديم سنڌ جي ماڻهن کي جوتش وديا جي سڌ عيسوي سن کان پنج هزار ڇهه سئو ڏهه ورهيه اڳي هئي، ۽ مسوپوٽيميا طرف جا ماڻهو اها وديا هو سڪيا. لکن جو هنر هن هندستان جي ماڻهن وٽان آيو. مسوپوٽيميا جي ماڻهن هو اهو هنر يورپ طرف ڦهلايو. مطلب ته فادر هيرس جي چوڻ موجب يورپ جي ماڻهن تي هندستان جي سڀيتا جو آڳاٽي زماني ۾ گهڻو اثر ٿيو هو.

هوگن جو دڙو ۽ ان جي

جاگرافيائي حالت:

موئن جو دڙو، جيڪو لاڙڪاڻي کان ۱۸ ميل ڏکڻ ۾

ڏوڪري اسٽيشن کان ۶ ميل پري آهي، هن دڙي دنيا ۾ جيڪا شهرت حاصل ڪئي آهي سا ڪنهن کان به لڪل ڪونه آهي. انهي دڙي کي قديم آثارن جي کاتي وارا ”موئن جو دڙو“ ڪوٺين ٿا.

چيو وڃي ٿو ته اهو دڙو قديم زماني جي ويران ٿيل هڪ شهر يا گهڻن شهرن جي قطار جو هڪ ڳوڙو آهي. پاننڊجي ٿو ته اڳ اتان سنڌونديءَ جو وهڪرو هو جنهن جي ڪناري تي قديم رهواسين جا مندر هئا. جيڪي هن وقت دڙن جي صورت ۾ پکڙيا هئا آهن، جن مان وڏو وڏو ستر فوٽ مٿي هون آهي. اهو دڙو اٽڪل ۱۲۳۰ ايڪڙن ۾ پکڙيل آهي. انهن شهرن جي ويران ٿيل بابت ڄاڻن جا مختلف رايو آهن. ڪن جو خيال آهي ته اهو شهر سنڌوندي جي ٻوڏن سبب يا ٻياڙ تار ٻنهن لهن سبب ويران ٿيو آهي.

ڪن جو چوڻ آهي ته زمين جي زلزلي درياهه جو رخ بدلائي ڇڏيو، جنهن ڪري انهي شهر تي تباهي آئي.

ڪن هنن تي به لڳن جا آثار به ٿيڻ ۾ اچي ٿا. انهيءَ کان سواءِ ٻيون به ڪي

ڏند ڪٿا، نون مشهور آهن. مطلب ته دڙي جي تباهي جو سبب ڪا قدرتي آفت ئي سگهي ٿو، جنهن ڪري اهو دڙو پنهنجي عظيم سڀيتا سولڊ زمين جي تنهن ۾ گم ٿي ويو. انهي جي کوٽائي کان ۱۱۱ نئي سنڌ جي عظيم تهذيب جو راز دنيا تي روشن ٿيو.

دڙي جي کوٽائي جو ڪم:

انگريزن جي اوائل دور ۾ الور ۾ برهمڻ آباد نهايت آڳاٽا هنڌ ليکبا هئا. سن ۱۹۱۰ع ۾ ميرپور خاص جي ويجهو ڪوهه جي دڙي جي کوٽائي، مسٽر هينري ڪزنس آرڪيالاجيڪل کاتي جي سپرنٽينڊنٽ ڪرائي ته اتان پتو ڏنو واري زماني جون ڪي حقيقتون معلوم ٿيون.

سن ۱۹۱۸ع کان وٺي مسٽر رڪلڊاس پنڊجي، آرڪيالاجيڪل کاتي جي سپرنٽينڊنٽ پنجاب طرف، بياس ندي جا مڪمل هيٺ پٽي ڇانڊيا، سندس مدد ۾ مراد هيءَ هئي ته، عيسوي سن کان ٽي سؤ کن ورهيه اڳي، بياس ندي جي ڪناري وٽ، هڪندر اعظم جيڪي ٻارهن ٿل ٺهرائي مٿن يوناني ۽ هندستاني ٻولين ۾ نوڻا اڪرايا هئا، تن جو پتو ڳولي ڪڍجي. اٽڪل چار ورهيه پنجاب جي ٿا ڪئي هئا ڳي، ايڪانير ۽ بهاولپور رياست جا گشت ڪندو، مهراڻ پا هاڪڙي جا مڪمل هيٺ ڇانڊندو، سنڌ ۾ آيو. وات تي بهاولپور رياست ۽ لاڙڪاڻي جي وچ ۾ سنڌونديءَ جا اڙهن مڪمل هيٺ نظر آيس! انهن کان سواءِ پتو ڏنو واري زماني جي ستاويهن وڏن ۽ ٽيونجاهه ننڍن شهرن جا ويرانا سرحد سنڌ، سکر ۽ لاڙڪاڻي ضلعن ۾ ڏٺائين.

سن ۱۹۲۲ع ۾ لاڙڪاڻي

موئن جي دڙي مان مليل الفابيٽ جا نشان (نقشي)

طرف موهن جي دڙي ۾ اچي
بيٺو. ان وقت هڪ اوجي اچي
تي ڏنل ٿل ۽ ٻڌ ڪرم وارن جو
هڪ مندر هو. جنهن جون پٿيون
منڊوندي جي سطح کان چاليهه
فوت آگاهيون هيون. انهي هڪ
ننڍڙي گولِي ۾ گوتم ٻڌ جو
پتلو رکيل هو. چون ٿا ته انهي
پتلي تي اڳي سوني پتي
چڙهيل هئي.

مسٽر بئرجي هتي اچي ٻيهر
سان ٻيهر اٿلايو. ته لنگر جي
ٿانون ٿن جا لنگر ٿونا ڏٺائين.
جن تي نهايت عجب ۽ عجيب
ڪم ٿيل هو. ڪي پٿر جون
ٿهيل چريون به هڪ آهي، جي
نئين پٿر واري زماني جون
هيون. هن سڄا انهن ٿورين ٿن
لهن شرط سمجهيو ته هي هڪ
کوٽڻ جي لائق آهي. خود کيس
انهي ڳالهه جي خبر ئي نه
هئي ته هتان اهڙي
سڀا جو پتو پوندو جا اڳ
ڪنهن به گولي نه لڌي آهي.
پر هتي جي زمين، جا پنجن
هزارن ورهين جي جهوني سڀي
پنهنجي پٿر ۽ ٻائي وٺي
هئي، هاڻي ڪوڏر جي بهرن تي
لهي سان پٿري ڪرڻ لڳي،
جنهنڪري مسٽر بئرجي جي
هڪڙي دل وڌي.

مسٽر بئرجي ۱۹۲۷-
۱۹۲۳ع وارو سارو ته آئي کوٽائي
ڪرائي، پر پتي ساري ۽
اتي اچي، زمين وڌيڪ کوٽائين
۽ سندس لاپا سڃايا ٿيا.

مسٽر بئرجي، موهن جي
دڙي بابت جيڪي رپورٽون ٻڌي
مالن ۽ سرڪار کي موڪليون،
سي آرڪيالاجيڪل ڪائٽي جي
ساليانين رپورٽن ۾ ڇپيل آهن.
انهن ۾ چالو آهي ته ڊوڪوٽيندي
معلوم ٿيو ته ان ۾ چئن جدا جدا
زمانن جون عمارتون آهن. انهن
۾ رتن اندران جدا جدا زمانن جا

هڪا، چٽي جا ٽڪر، ڪڇ
جون ڪنگڻيون، راند ڪرڻ لاءِ
ڇارا، اچي سنگمرمر جون ٿهيل
آس جون پٿيون ۽ پٽلا لڌا آهن.
دڙي جي اندر سردا به پورن
۽ سردن دفن ڪرڻ جا نمونا
به ٿرالا هئا. مسٽر بئرجي هتي
جي عمارتن مان جيڪي شيون
لڌيون، تن ۾ قنٽ مال پٿر،
هاج ۽ ڇو جون ٿهيل مهورون
آهن. جن تي قسمن قسمن جانورن
جون شڪليون آڪريل آهن.
انهن تي اڪر به آڪريل آهن.
جي هالوڪي ڪنهن به ٻوليءَ
جي صورتخطيءَ مان ملي نٿا
آهن. اهي اڪر اڄ تائين ڪير به
پوري ۽ ريت پڙهي ڪونه
سگهيو آهي.

پنجاب جي ڏکڻ ڏي،
منٿگيري ضلع ۾، لاهور ۽ ملتان
جي اڌ واٽ تي، راوي نديءَ
جي هڪ مڪمل پٽ وٽ، هڪ
قديم ويرانو آهي. انهي ڦٽل
شهر جو نالو ”هڙاپا“ آهي. انهي
ويراني ڏي پهچائين مسٽر رشن
۱۸۷۶ع ۾ ڇڪيو.
پنجن ورهين کانو ۽ مسٽر رنسي
کي آڻان ڪي اهڙيون مهورون
ملي آيون.

مسٽر جنرل ڪنگهام ۱۸۷۳-
۱۸۷۲ع ۾ ۱۸۷۳ع ۾ ۱۸۷۲ع ۾
آڻان لڌيون.

۱۹۲۱ع ۾ راءِ بهادر دهارام
هندي-اير- اي آرڪيالاجيڪل
ڪائٽي واري پٽ اهڙيون مهورون
لڌيون. هينئر هڙاپا جي ويراني
کان چار سئو ميل پري، موهن
جي دڙي سان مسٽر بئرجي اهڙن
اڪرن مان مهورون لڌيون ته ان مان
ايترو ثابت ٿيو ته جنهن زماني ۾
اهه لوي (آئيويٽا) چالو هئي،
تنهن ساڳئي زماني ۾ سنڌ ۾ به
چالو هئي. هڙاپا مان به موهن
جي دڙي جهڙيون عمارتون لڌيون
آهن. انهي مان ثابت ٿو ٿئي ته

پنجاب کان وٺي سنڌ تائين
تهديب به ساڳي هئي. انهيءَ
نئين ڪوجنا هڪڙي مسٽر
بئرجي ۽ جو چاهه وڌايو.

ان وقت هندستان جي
آرڪيالاجيڪل ڪائٽي جو
ٽائريڪٽر جنرل، سر جان مارشل
هو. هڙاپا ۽ موهن جي دڙي مان
لڌل سڀ شيون ڪوٽڙي پاڻ
تھاسيائين. موهن تي جيڪي اڪر
اڪريل هئا، سي جيتوڻيڪ پاڻ به
پڙهي ڪونه سگهيو، پر
ايترو سمجهيائين ته انهن موهن
تي جيڪي اڪر اڪريل آهن،
۽ شڪليون نڪتل آهن، پوئوچ
۽ منڍ وارن ملڪن جي قديم سڀي
سان ڪجهه قدر ملي ٿيون آهن.
سر جان مارشل دڙي مان لڌل
عمارتن، شين ۽ سڀني موهن جا
ڦوٽا، ”انسٽيٽيوٽ لڊن نيوز“
۽ ڇپائي پڌرا ڪيا. سندس اهو ايڪ
تصويرن سميت ”انسٽيٽيوٽ نيوز“
جي ۲۰ سيپٽمبر ۱۹۲۴ع واري
پرچي ۾ ڇپجي پڌرو ٿيو ته پتي
هتي ساڳئي موهن ۽ پرويسر
اي ايڇ شمس ظاهر ڪيو ته انهي
ساڳئي سڀي جا اهي اڪر
۽ سڀوٽيجا طرح پٽ مليا آهن.
مهورن به ساڳيون ته عمارتن جي
اڏاوت جو نمونو به ساڳيو
سگهيو ۽ ايران طرفان به
انهي ساڳئي سڀي جون ٿاڻون
مليون، جنهنڪري آرڪيالاجيڪل
ڪائٽي وارن کي انهن وسيلن لاءِ سبب
ٿيو ته پنجاب ۽ سنڌ کان وٺي،
عراق، ايران ۽ ميسوپوٽيميا تائين
ڪنهن قديم زماني ۾ هڪڙي
نئي تهذيب هئي. هن نشين
ڪوجنا ڪيترن ئي هنڌن جي
هالن جو گهڻو ڌيان ڇڪيو.
هندستان، يورپ ۽ آمريڪا
جيڪي به اخبارون ۽ مڃڙون
ڇپجن ٿيون، تن سڀني ۾ موهن
جي دڙي بابت ايڪن ٻيٺان ايڪ
ٻي، جنهن ڪري موهن جو دڙو
مجهي دنيا ۾ مشهور ٿي ويو.

فضل المصطفى

اڳي ايسر هياس

ياداشت جي اڻ ڇپيل ڪتاب تان ٽڪرا

حوالن ۽ مشالن سان ويهي ويا ڪهاڻ
ڪندو جو ڀڄي نٿو ٿي رهجي ويو
ته وڏو قوسي نقصان ٿي هوندو.
اسين رڪي رڪي وڃان وڃان به
پيا روڪينداسين ٽوڪينداسين.
اڻڪنداسين پر واهه جو استغلال،
علم جو ڪو پتو ٻار هو، ڏيهاڻي
۽ محمد خان غني جهڙن ماضي
ڪٿي ڪا ٽيڪ ڏسي نه ڏيڻ
جهڙي، هي ڀلو مانس هئي وڃي
هٽ ڪندو، تنهن ۾ وري ڀوڪ
چرچي جي چهر به هوندي ته.
فقري جي جواب ۾ فقرو به هوندو
پر اهڙو جو منڊيءَ تي ٿي ٿي ٿي.
جيسين ڪو اسين ڇڏيونس، هو
ڄڻ ڦاڻ ٿي هوندو ۽ چوندو -
”بلي - ! هي وات گڙها
ڇوڪرا ڏاڍا اونڌا ٿي پيا آهن،
پر جي سڳي پون ته اسان لک
ڪٽيا.“ هو رڙ ڪندو - ”ماڻهون
هائي دوزخ جو پاڻي ڪٿي آ ته
هنءُ ڏاريون هنن ته اندر سڙي
ڇڏيو آهي!“ (چانهه کي مرحوم
دوزخ جو پاڻي چوندو هو جا هر
بيٺڪ ۾ بنا وٺي ايندي هئي
جيترا پينٽن وارا هجن -) ... هڪ
ڀيري اچي مبالغن ۽ تشبيهن تي
ڪنڊيونس ته پلاهي ڇا، جوساڍن
پنجن ڦوٽن جي محبوب کي
سرو جسي وڻ سان ٿا تشبيهه
ڏيون - ”ڏاڍن دليلن سان پيو
سمجهائي ته لطيف شني ڪسي
لطيف شني سان، سڀاويڪ شني
کي سڀاويڪ شني سان تشبيهه
ڏيڻ ٿئي ٿو وغيره. اسان
هٽي جدت جو دور آهي عروض
۾ ڪا جدت نٿي ٿئي ڪجي.“

ڪڏهن ڪنهن کڻي ڪنهن کان
نئين ورثي وڃي - بچاڪي
ته ويڃاري تي وڻ وڏن ٿي
ويندي ته ڏسو بي مقصد ڳالهائون
ڪري وقت ٽوڙجي ٿي. الله الله
انهن ويجهون مان ڪيترا ورقن
وانگر وري ويا انهن کي مرحوم
ڪيئن لکجي، انهن جي ڪهاڻي
آهي جا اڄ ڪاٺون اڏايون پيا،
اڄ جي ڪهاڻي جي خبر سڃاڻي
هوندي. انهن کي وسريل ورقن جي
بدوان ورايل ورق ٿو چوان ان
ڪري جو واريون سو سهي باقي
ڏينداسين ته هر شخصيت هڪ
معزون هئي... اکر اکر جي جوڙ
تي، تاريخ ۽ تجزي تي ڪلاڪن
جا ڪلاڪ بحث هلندو، مون
جهڙا ٻچ پڇنا رڳو روشني خاطر
ڪو اکر ڪو جمعو ڪو اصطلاح
پڇندا ته هيئن ۽ ۽ هيئن ڇو نه؟
ته وڏا ويهي ڌري - رزي
سمجهائيندا نه ٿيندا نه چڙهندا
ته گهه ڪندا، ڪڏهن جو
جدديت ۾ قديميت تي بحث
چڙهي نه ويهي پڌرو جهونن ۾
جوانن جا مناظرا! جهونا پائيندا
ته ڦاٽل ڪري اٿون ته - جوان
پائيندا ڦاٽل ٿي اٿون... جوانن
جي گهڻي جملو هوندي هئي
گرامي صاحب تي، ته هي گل
۾ بلبل ۽ شمع پرواني جا افسانا
ڇو، فارسي عربي ۽ اردو سان
ثقل سنڌي ڇو، ادب ۾ رڳو
مذهبيت ڇو؟ آفرين آهي هن
اشراف کي جو هڪ هڪ استفسار
جي هڪ هڪ سوال جي هوري
دلجمي سان پوري دلپلازي

... هلا پائي سنڌي ادبي
سنگت، هيدرآباد جسي روح
وڃندڙ ڪجهه ڀرين کي ڪير ٿو
وساري سگهي، ڪچهري ڇو يا
دبستان يا دبستان يا مڪتب -
هيءَ اڄ جي جديد ۽ ترقي پسند
(بلڪ ترقي يافتہ) دور جي ياد
نه آهي بلڪ تمام جهوني جڳ
جي - يعني ۵۸-۱۹۵۷ع جي
پراڻي الف ليکي وارا آهي!
مرحوم مقبول پٽي هن علمي ادبي
بيٺڪ جو انتظام ڪندو هو.
حافظ حيات لائبرري دينوءَ جي
هڙ ۾ - وات ٽپندي ۽ قلم ڪارن
جو ميڙ ۾ چنڊو يا چنڊو ته ڀڳهي
مچندي هئي. غلام محمد گرامي،
عبدالله خواب، محمد خان غني،
محمد عثمان ڏيهاڻي، عبدالله
چنا، بيگم زينت چنا، ولي داد
ولي، ... حسيني، شمشير
هيدري، تنوير عباسي، غالب
لطيف، شعبان بخت، عبدالقيوم
صائب، آغا سليم، جمال رند،
ناصر مورائي، شيخ علي محمد،
امير علي شيخ (فلمي دنيا وارو)
ابن حيات پنهور، سائي سجاوئي،
مخدوم امير احمد، ممتاز مرزا،
محمد سومار شيخ، ابداد سرائي،
هروانو پٽي، عبدالجبار شاه،
غلام محمد نظير، رشيد لشاري
۾ پيا مون جهڙا سيکڙا سڌڙيا
ڪتابي، - ڪي گهڻا ريڪورڊ
اچن ۾ ڪي ڪڏهن نغي سان.
ڏاڍو ملهالو ٿيندو هو ۽ جا قدر
لائق ڳالهه هئي - هيءَ ته
جيترو وقت ويهي هو فقط علمي
ادبي ڪيفيت هوندي هئي،

چون لڳو ۽ خدا اهو وقت نه ڏيکاريم جڏهن اوهين محبوب کي ڏيڻ گهر ڏيو وٺائين سان تشبيهه ڏيندو۔ ! ۽ ڪجهه ڏينهن ٿيندا ڪنهن رسالي ۾ جديد ترقي پسند شاعر جو هڪ نظم پڙهيم جنهن ۾ هن صاحب محبوب جي اکين کي سيزائن ۽ توپن جي گولن سان ڀرتي ڪري دل کي ڀروتن سان تشبيهه ڏني وه جو نظم ڏاهيو ۽ ڇپايو هو، تڏهن مرحوم گرامي جو اهو جهلو ڍاڍو ياد آيم... هن اشراڪ جو هڪڙو ئي نعرو هو۔

ليڪو، ليڪو جهڪي لکي سگهو ليڪو، اڃا ڪجهه به ڪونه ليڪو، اٿئون... ٻارن سان ٻار، جوانن سان جوان، پڏن سان پڏو، هنڌي پري پري شخصيت مون نه ڏني۔ ولي داد ولي حر ڏيکريڪ تي نهڻجو۔ روڻيون پڙهندو هو ته محفل ۾ اهڙي رت ٿي ويندي هئي جن سڄي سنڌ جي ڪهاڻي هن هڪڙي ڪهاڻي ۾ آهي. هو پڙهندي ٿڪي پوندو اسين ٻڌندي نه ٿڪينداسين. هن جهونڙي جو انداز معصومانو پڙهڻي ساڳيا واري ۽ وري والهن جي منظرڪشي ائين ڪندو جو پاڻ ڏٺو ڪا ڏاڍي دلچسپ دستاويزي فلم ٻيا ڏسون؟ (اهو ڪتاب هڪ ڏهائين صاحب سانگيٽر جي نالي سان شايع ڪيو) شل نه ڪو ڪو ٿڪو اي سواڊي بي مطلب ۽ بي مقصد نظم يا افسانو کڻي اچي، اصل وٽ وٺان ٿي ويندي ۽ پڙهڻ واري همراھ جو ٻگهر ٺڪري ايندو، آڻ پيڻدو، اصلاح وٺندو يا پڇي جند ڇڏائيندو... ائين اصلاح ٿيندي هئي، سڪيا ٿيندي هئي ۽ علم ادب جي تبج تڪي ٿيندي هئي... هڪ ڀيري ڀرت کان سندري ۽ آتم آيا نه اداره آواز ادب واري

رسول بخش خمار هنن جي هونل ڦرول ۾ دعوت ڪئي. اتي جي تقرير ٿيون تن ۾ اتم صاحب رکي رکي لفظ ۽ پنهنجي ٻي ڪتب آندو. اها دعوت ختم ٿي ته خمار جي آفيس ۾ اسان گهٽ ۾ گهٽ ڏيڍ ڪلاڪ انهيءَ لفظ پنهنجي تي بحث ڪيو ته صحيح آهي ڪي غلط ٿي ٿو ڪي نه؟... سچ بچ اهو تخليق جو دور هو، تعمير جو دور هو، اڀڄ ۽ اوسر جو دور هو... هڪڙي ڀيري ان حيات پنهورن يونٽ جي ٺهڻ تي ۽ نظم پڙهيو جو انجي سمجهڻ جو دعوو هئي... ”وڪڻي ويٺا سنڌ ڪي ڏسي نهرا نوت...“ اتي مرحوم عبدالله چنا اتي ڪڙو ٿيو ۽ ڌرتي ويو جي حڪومت جي خلاف هن ادبي ست پر ڪا ڳالهه نه ٻڌي۔ صاحب اصل ويهڻ جي نه ڪري۔ ڪامورو ماڻهو ٿاڻي جي ٻي ٻي هيڏانهن ٽڪايو هوڏانهن ٽڪائي ۽ چوڻ ٻڌي، سڀ ٻيا سمجهائين پر ڪو سڄي به نٿي، نيٺ بيگم صاحب جي چون تي مس مس ويٺو. ائين به ٿيندو هو، پر جا سڀني شريڪن ۾ نيٺ هئي محبت هئي هڪ ٻئي جو احترام هو سو تڏهن هو جو هو۔ نمائش جي سڌ، خود پسندي، حسد ۽ مڪشو ڏيک اهي رواج هونءِ هيا... ڇو ته نه حسد هو نه جڙ نه ٿيڙي نه وڏائي، هر ڪنهن کي اڏڻ ۽ گڏڻ جو فڪر هو، پنهنجي ذات کان سواءِ هر ديس واسيءَ جي ذات جو اونو هو... جتي چار ڦلڪار ڪڍيا رڳو نظرياتي، لساني، ادبي ۽ علمي معاملن تي بحث مباحثو هلندو هو، رڳو ڪم جون ڳالهيون هونديون هيون. مخدوم محمد زمان طالب الموليٰ جي محفل ۾ هجڻ يا پنهنجا پاڻ ۾ گڏس ٺاڪي واري ڪيفي صيبت ۾ يا ته دير

وٽ اڪبر چيمبرس ۾ يا مقبول وٽ سنڌ يونيورسٽي ۾ ريس ۽ ڳالهون فقط ڪم جون هونديون. ڪنهن شاعر پنهنجو غزل پڙهيو ته ان تي ڏيک، ٽپي، ڪنهن افساني جو ٽڪو پڙايو ته ان تي سوال جواب ٻي ڪا نه غير واسطيدار ڳالهه۔ سچ ۽ سچ اها ڏک تعمير ڪرڻ هئي، هاڻي عهدن جي منصب جي هوس پسي ڪم ڪري تڏهن هر ڪو پنهنجي ڄڻ هنر ۽ لياقت وڌائين ۽ وڌ Production ڏيڻ جي فڪر ۾ هو... ياد اٿم ته شعبان بخت، مرحوم محبوب علي چنا ۽ مرحوم مرشار عقيقي سان گڏ مرحوم صاحب جي انگلي تي (هالا) اکر ۽ اصطلاحن جي ٽي معاملي تي ڳچ وقت گفتگو هلي مخدوم صاحب چيو ڪوشش ڪريو ته عام مروج انگريزي ۽ اردو اکرن بدران نج سنڌي اکر وري رائج ٿي وڃن. مون عرض ڪيو ته قبله ترجمي جي ميدان ۾ ته مون به قدم رکيو آهي، پڇيائون۔ ”هالا پڙو گرام لفظ لاءِ ڪهڙو سنڌي بدل سوچيو اٿو؟“۔ سچ بچو ته انهيءَ ئي ڪچهريءَ ۾ اڌ ڪلاڪ رڳو انهيءَ اکر جو بدل بحث هئڻ رهيو... ته دير ڪي سندس شاعري جي مجموعي ”رڳون ٿيون رباب“ تي رڳون ڪن رنجات چيو هيا ڇهه ٽائيندا هئاسين ۽ شمشير ڪسي تلوار، حيدري چئي، پر ڪٿي هئي چڙ ڪٿي هئي هيءُ ڪٿي وڏائي ۽ خود پرستي! هينئر هر ڪو ڄڻ بت کان بيزار ٿيو مڙئي خير... ايوب خان جي حڪومت جو طمطراق ڪا وسڻ جي ڳالهه آهي! رابر ٻه ٽي ڏينهن اهڙا گذريا جو شينهن ٻگهريءَ کي هڪ گهاٽ تي ٻائي پيئندو ڏٺوسين ته نه به ٻڌوسين ضرور هو ته شينهن شينهن ٿي ويو ۽

پڪري سورگيو اڳيون وڙ ۽
وڃائي ويٺي، تڏهن آڻ اطلاعات
کاتي ۾ هوس. هڪ ڀيري صدر
صاحب پيڏارو ڪاليج مان اچي
پيرگهائي ويو، اسان خبرون
ڏاهيون، ڦوٽو تيار ڪيا ۽ پريس
کي پهچايو. هن صاحب جي تقرير
جو خاص جملو هو: ”اسان لاڻ
وڏي فخر جي ڳالهه آهي، جو
هاڻي سنڌي جوان به پاڪ فوج
۾ پڙهي ٿا. لڳا آهن.“ ههڙيءَ
ڌاري وائڊائي اڪثر جي ڏهر
موجب اچي عبرت جي آفيس ۾
محترم شيخ علي محمد صاحب
وٽ ويٺين. آڻ ماما حاجي
عبدالرحمان شهبائي (تڏهن پي.
آر. او.)، محترم ڪريم بخش خالڊ
(تڏهن اسسٽنٽ ڊائريڪٽر) ۽
محترم ابراهيم بخش ناز (تڏهن آ. او.
نمبر هڪ)، اتي هڪ واه جو
ڀوڪ ٿيو سو به اهڙو جو مرندي
مرندي پڇيائين، — هيڏانهن
اسان جي ڪچهري ٿه ٿه
لڳي پئي هجي هونئن اخبار
جو مواد مڪمل ٿي سڀ مرحلا
اڪري مشين تي پهچي ويو ۽
پهرين ۽ آخري صفحو ڌڙا ڌڙ
چڄي نڪرڻ لڳو. هميشه جي
دستور موجب مشين مين ٽرازو
ٽرازو مشين مان نڪتل صفحو
آڻي شيخ صاحب جي اڳيان ميز
تي رکيو. هوڏانهن مشين ۾
پني مڻان پيو نگرندو رهيو.
خالڊ صاحب اهو آڻو آڻو ڦاٽيل
پيچ کڻي ان تي نظر ڊوڙائي
۽ جو — اوچتو چرڪ ڀري آيو
تنهن اسان سڀني کي سبخ ڪري
ڇڏيو. ”مشين جهليو!
مشين روڪايو! او پائي مشين
روڪنا، ٺهين، شيخ صاحب ٺهر
ٿي ويو، يار مشين جهليو...!
اهڙيون رڙيون ۽ ڦرڦوٽ ٿي
وئي جو ساه ٿي سڪي ويو.
مشين روڪي وئي تيسين کي
ستر ٻاهر پنا چڄي به ويا هئا.
خالڊ صاحب اخبار کڻي سڀني

جي اڳيان رکي ته يار هسي ته
ڏسو ڪهڙو ڪلور ٿيو آهي؟
حواس جا ته ڪري جو ڪشي
ڏئون ته ايووب خان صاحب
وارو اهو جملو هيئن پيو چڄي ۽
”اسان لاڻ ڏاڍي فخر
جي ڳالهه آهي جو هاڻي سنڌي
جوان به پاڪ فوج ۾...“ اس
اهو ”ڪ“ ۽ ”خ“ جو فرق هو
جنهن ذري گهٽ ٿي سر وڃايو!
خبر ناهي ڪيئن ٻروئن ۽ ڦاٽل
ٻروئن جي چڪاس بعد به اها
سهو رهجي وئي؟ اخبار چڄي
تقسيم ٿي وڃي ها ته ڪهڙي
مهيا اچي ڪڙڪي ها سو اوهين
هاڻ سمجهو. هوءَ سائين اهي
چڄيل ٻرڄا اتي ئي ساڙائي ناس
ڪيا ويا ”ڪ“ جو حرف ڏاڍي
مشڪل سان فريم سان ڪڍي
خ جو حرف ڦٽ ڪيو ويو ۽
اخبار وري چڄي هر شڪ اهڙو
پيو جو وري سڄي خبر پڙهي هوءَ
سشين کي هلڻ جو امر ڏيو...
ڊپ جي ڳالهه ته هئي پر انکان
وڌيڪ ساڪست شائستگي ۽
باقاعدگي جو الڪو هو.

... هتي هڪ هندو واهاريءَ
کان پالڻيءَ ۾ هڪ ڀيري ڏاڍي
مار ڪڍم، جا سنهنجي سنوار ٿي
۽ اڄ به مون لاءِ کس جو سونهون
آهي تنهنجو احوال ٻڌو: هي پائي
بند ديوان ڪيولرا ۽ قيصرائي
(اصل ٽنڊي قيصرو) هتي هڪ
وڏي ڪوٺي هلائيندو هو. جتي
هن وقت لڏا اليڪٽرڪ اسٽور
آهي تنهنجي سامهون اها وڏي
ڪوٺي هئي. اندر صفحي ۾
وڏي ٿلهي تي اهو سيٺ
۽ سندس ۵-۶ منشي ڊسڪون
وجهيو وڏا وڏا بهي ڪاٽا ڪوليو
پيا حسان ڪتان جي واريون
وار ڪندا هئا. سيٺ دروازي
جي عين سامهون ويهندو هو
وڏو طول وڄائو پٺن کان ڏٺو ۽
اڳيان وڏي ڊسڪ رکيو، اهڙي

طرح جو گهڙيءَ مان لنگهيو ته
لنگهندڙ هڪي ۽ هو لنگهندڙ،
کي چٽو پيو ڏسندو. دعيا سلام
عليڪ سبڪ نياز تي نمستي پئي
ٿيندي. ٻاهر اڱڻ ۾ هڪ بندري
قد جو وڏين اکين ڊگهي نڪ ۽
ويهن جهڙن ڪنن وارو سندس
نوڪر ڪوڪي ٿي چڙهيو
ويٺو هوندو. گهڙيءَ لنگهندڙ
ڪنهن سيٺ کي سلاماڪ
ڪئي ته سيٺ ڪان اڳ هسي
باندر به ڏند ڏسڻ ڪري جواب
اوس ڏيندو چن سلام نسي کيس
ٿيو آهي ياسندس ڏند ڏسڻ ڪانسواءِ
سلام سيٺ ٿاين نه پهچندو
(نالو پائيان ٿو لالو هوس).

تڏهن سنهنجي عمر ۹-۱۰ سال
مسي هئي. آڻ چا ڪندو
هوس جو بازار مان موٽندي جڏهن
به هتان لنگهائو ٿيندو هوس
سيٺ کي سامهون ٿي ڪڏهن
پونديو ڪڏهن چڄو ڪڏهن
ڪو ٻرو اڪروات مان چئي هن
کي چيڙائيندو پڄي ويندو هوس.
پالڪڻي جي انڌي نادانسي ۾
کي اهڙيون حرڪتون ڪجن
ٿيون جو هوءَ سڄي عمر جي
پڄاءَ ۽ پشيماني جو سبب ٿين.
وڏي مائهوءَ جو پٽ، ٻيو آزادي
جي تحريڪ عروج تي هئي جنهن
سبب اسلام ۽ پاڪستان جي
عشق ۾ وائڻ سان هونئن ئي
نفرت جو رواج عين دهن ڌرم
بنجي ويو هو سو اها مستي، ٻيو
هو ٿيا اندر قابو جهين مون ٿاين
پهچن ۽ ڊوڙي اچي گهر ساه
پئيندو هوس. وري ٻي ڏينهن به
سنهنجي اها نسي ڪار ڪاريون
پوندا ڏئي وئي ڪڙيءَ تي زور
رکندو هوس. اهو ڊول ٻڌايو
نوڪر ڪڏهن اتي مون ڏانهن

لوه ڪندو هو پر ۽ مينهن وڄ
ٿي ويندو هوس ڪيترا ڏينهن
اهو شيطاني عمل ڪندو رهيس،
نه ڪا جهل ٻل ٿي نه ڪا

دانهن شڪايت مائٽن تان بهتي
 ته منهنجو حوصلو وڌڻ قدرتي
 ڳالهه هئي، نه مون سٺ جي
 منهن تي ڪڏهن ڪو ڪهڻج
 هوندو ڏٺو. اهو ياد رهي ته تنهن
 وقت مائٽن جي مار جو ڊپ به
 ساهه سگائيندو هو ته ڌارين
 وڏي عمر وارن منجهان به ساڳيو
 انديشو هوندو هو. مائٽ ڪڏهن
 اولاد جو پاسو نه وٺندو ويتر
 دانهن ڏيڻ واري جي حمايت
 ڪندو ۽ چوندو توڪسي منهنجي
 اجازت آهي ۽ اڪري حرڪت
 ڪندو ڏينس ته ٻلي ڦهه
 ڪڍينس - هتي هيترا ڏينهن ٿي
 ويا مون ٻيو سڀ مون کان ڪو ٻيا
 کانين ... هڪڙي ڏينهن ساڳي
 طرح بازار مان موٽندڙ هوس ته
 ننڍڙي پٽ به ساڻ هئڻ جنهن
 اڇ ٿي نئون سنڀل ٻاتو هو،
 وڏي ڪڙيءَ وارو ساڻي رنگ جو
 سونهري ڪشن سان اهو سنڀل
 اڃا ياد آيم. نئين سنڀل سبب
 هوءَ هوشن ٿي پئي ٿڙي ٿاڙي
 ۽ جهلي جهلي پير رکي ۽ آڱ
 هنڪي هٿ کان وٺيو ٻيو اجازت
 جڏهن سٺ جي ڪوٺيءَ وڌان
 سٺ لڳاسين ته مونتي اهوئي
 سلطان سوار ٿيو ۽ مون اها ئي
 روز واري ڪار ڪئي. ڪوٺي
 واري نوڪر اٿي اسان ڏانهن لوه
 ڪئي ۽ مون پٽ جو هٿ
 ۽ ملي وڏي ڊوڙ وڌي، هوءَ
 معصوم ته ڊوڙندي ڇا ڪلهي
 آئي، گهر اچي دم پيو سين ته
 سهي پر اتي ڏسون ته سنڀل جو
 هڪڙو ٻادر ٺهي ڪونه -
 هوءَ پئي روئي ته منهنجو
 نئون سنڀل ٿو وڃايو ۽ آڱ پيو
 ٻادرن جي ڪنڍي اکين -
 ڏسان ڇا اهو ۽ اڙ ڏاڍي هج
 مان ٻاراڻين ها - ڏاڍي ڳالهه
 ٿي، انهن موچڙن جي ڊپ سڀ
 ڪجهه ٻلائي ڇڏيو ۽ آڱ پٽ
 ڪسي انهي رونديو ڇڏي سنڀل

ڳولڻ وري ساڳين پهرين ساڳي
 وات نڪري پيس، ڇڻ بهر
 ڪندو ڪهڙيءَ ۽ نوس نوس
 ڪندو سٺ واري ڪوٺي جي
 سامهون به اچي بهتس. منهنجي
 انهيءَ حرڪت جو ڌيان ڪئي
 هو. اتي امان ڪنهن اچي
 ٻانهن کان جهليو، چرڪ پيري
 ڪند ورائي جو ڏسان ته اهو
 پولڙي جهڙو نوڪر ڏند ڪڍيو
 پيو چوي - ”هر، سٺ پيو
 شڏينهي!“ بت مان رت ست ٿي
 موڪلائي ويو. سنڀل نه ڪونه
 مليو بهر ۽ اڳيان نانگ سجهن
 نيا ۽ وارو ماسرو موجود هو
 ٿڙ ڪندو ٿاڀڙندو اچي سٺ
 اڳيان پيش ڏيس، هو ڏسان ته
 ٻه ٻه ڪريو پيو مرڪي. دل
 ۽ چم ها چو نه مرڪندڻ اڇ
 ڌاڙيل هو جهليو اٿئي - هو
 گڏيءَ تان اٿيو. مرڪي
 مونڪي ڳرائڙي پائي ٻچڪار
 ڏني منهنجي پيران وهاريائين ۽
 نوڪر کي حڪم ڏنائين - ”وڃ
 ڪاڪي لاءِ ٻولي وٺي آسڻ
 ڪر.“ هيڏانهن اک ڏيٽ سان
 ڏٺم ته ٻي کان تي جهڪيل
 هڙ ٿي منشي پيا مرڪن ۽ مون
 ڏانهن ڏيٽ سان ڏسڻ ڇڻ سڀني
 ڪا سازش مٿي هجي. سٺ
 وري ساڳي مٿيا واري مرڪ سان
 اٿيو. ڪپٽ مان جي. بي.
 منگهارام جا انرجي فوڊ بسڪيٽ
 ڪڍي هڪڙي ماسر ۾ رکي
 منهنجي هٿ ۽ ڏنائين - ”ڇڙا
 ڏس، داڏا سان حجاب مٿان ڪرين
 ڍو ڪري ڪڏ پئو نه ڪر.“
 دل ۾ چم پيلي هيءَ ته پڪريءَ
 واري ڪار ٿي جو ڪارايو ٻاريو
 ڍو ڪرائي پيو ٿا مار ڪيڻ.
 هيءَ ڪهڙي سزا؟ ڏسو ڊپ
 ڪري بسڪيٽ ڪاڌم پائيسي
 پيم ۽ رکي رکي سٺ ڏانهن
 نهاريندو ويان ته اجهو ٿو لڪڻ
 ڪئي. اتي هن ڊيسڪ جي مٿان

هٿ لنگهائي اخبار جي ڪاغذ
 جو هڪ ٻڙو ڪڍي منهنجي هٿ
 ڏنو، ڪولي جو ڏسان ته اهو
 اديءَ جو سنڀل - ! سٺ ڏانهن
 نهاريان ته پيو - مرڪي -
 ۽ هٿ اهو ننڍڙي اديءَ
 جو سنڀل اوهين ڏڪڻ جي
 اڳيان وساري ويا هئا نه؟ ڏس
 منچالي ڪٿي وڃ! هاڻي ٻلي
 گهر وڃ مٿان ڳولا ٿيندي هجڻي
 پانيم اهو سنڀل منهنجي منهن
 تي وار وار ڪيو ۽ وري اتي
 وري سٺ جا ساڪيءَ جهڙا
 مٿڙا اکر ڪن تي پيو.
 ڏس بت آڱ تنهنجي پيءُ
 جيڏو آهيان ڪي نه؟ تون پاڻ
 اشرف جو ڀار آهين ڪي نه؟ ٻلا
 پاڻ وڏن سان مسخري ڪرڻ
 ٺهي ٿي؟ اهي ڪم ته ڪولاڙن
 جا آهن. تون ته ڏاڍو ڏاهو ڀار
 آهين، ڏس اڳتي مٿان ائين ڪرين
 ماڻهو ڇا چوندا!
 آڱ سنڀل ڪ-ج ۽ وڃي
 گهر پي مونيس ته منهنجون
 اکيون آليون هيون ۽ پانيم ڪنهن
 مهاڻا جي قربت سان آيو پيو
 اچان! اها هئي اخلاقي مار
 جنهن مونکي ڪن ٻل ۾ ڪتابن
 جا ڪتاب پڙهائي ڇڏيا! ائين
 ٿيندي هئي ڀارن جي منوار ۽
 سيڪت مان سکيا ائين ٿيندي هئي.
 ...
 هيءَ ته ۱۹۴۸-۱۹۴۹ع جي
 ڳالهه آهي، آڱ ۽ منهنجو گهڻو ڀار
 رٿيدڻو سگهارائين درجي جي پڪي
 امتحان جو آخري ٻيهر ڏيئي بت
 شت هندا پيا گهر اچون ته
 گڏي چونڪ ۽ سڪي راجندر
 واري ٺهي تي هڪ ست الست
 الجولي فقير کي ويٺو ڏٺوسين،
 هي شهر ۾ نوارد هو. پيو سندس
 جهولڻ ۽ جهومڻ اسان کي اهڙو
 وٺيو جو وڏي وٽس آسانيءَ
 ڏسون ته پر ۽ - سرون رکي ان
 تي هڪ ننڍڙي ڊيڳڙي ڇڏيو

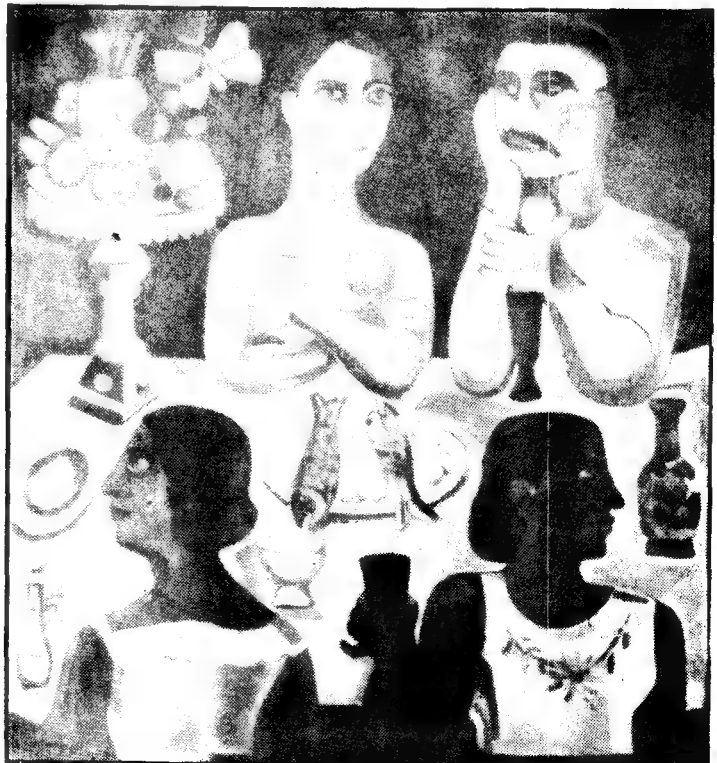
ويڏو آهي. اتان ئي ڪجهه
ڪڪ ڪانا ڪاڇر ڪڍي ڪري
انهن ڪي دڪاني ڇڏيو اٿس.
ديڳڙيءَ ۾ پاڻي ۾ ڇانور پيا
آهن، پاڻ آهي سو گرميءَ جي
مند هوندي به سڄو ٻيو رڦي ايتري
قدر جو هٿ ۾ جو مڇس آهي
سو به سندس رڦيءَ سبب ٻيو
ڪڙڪڙ ڪري. اسان ڏانهن ناهي
جا مٿڙي نظر ڪيائين ما مٿا اڃا
نه واري اٿس. پڇوسين ڇا ٿا
ڪريو؟ ڇي ڪڇي ٻيو رڦيان!
اسان ڏٺو ته انهن ڪڪن ڪاڇرن
تي ڪڇي قيامت تائين به ڪانه
رڦي. پاڻ ۾ صلاح ڪري وٺي
بازار ڏانهن ڊوڙ ڪيائين ته هلو
ڪڍيون وٺي آئي ڏيونس ۽
ثواب ڏيندو. بازار تائين به نه
رسايائين جو رڦڏي ڇو واه يار
ڪڍيون آئي ڏيونس ته ڪڇي
رڦي کائي تنهن کان ڇو نه
گهران ماني آئي ڪارايونس
وڌيڪ ثواب ڏيندو. صلاح دل
سان لڳي، هاڻي مسئلو هي هو

ته منهنجو گهر اتي ئي ويجهو
۾ رڦڏي جو گهر گهڻو پري
مٿسهارن جي پاڙي ۾، پر هن
جو ضد ته ماني هرڪو پنهنجي
گهران ضرور آئي. مون گهر
اچي پنهنجي حيثيت ڏيکارڻ لاءِ
سڄيون ساريون ئي ست پڙيون
مانيون ڪنيون ۽ رڦڏي لاءِ ترسي
بيٺس. هو غريب پنهنجي حيثيت
مارو هڪڙي ماني ڪندو
منهنڪندو آيو ما به اٿي. خير
ڊوڙندا اچي ڦير صاحب وٽ
پهتائين ۽ مانيون پيش ڪندي
ئي انهي پارائي سڌ هڻج جي
پجار ڪئي سين - ”فقير سائين
ماني وٺو. اسان ڪي دعا
ڪريو ته استبحان ۾ پاس ڏيون
۽ سٺو نمبر ڪڍون - سائين،
آه پهرين اچان، ٻيو اچان - نه
ته به ڏيون اچان.“ اهي اسان
پنهي جا جملا ڪڍ سڏ ٿي ويا.
فقير صاحب ڏڪندڙ هٿن سان
ماني ورتي ساڳي الجولائي سان
ڪليو، ماني (جي فرق) ڪسي

ڇاچي ويو، مونڏانهن نظر ڪري
ڇيائين. ”تو ڪٿيون مانيون
آنديون آهن؟“ مون هڪدم
ڦونڊجي چيو - ”ئي!“ فقر
رڦڏي ڏانهن ناهي.“ سائين مون
هڪڙي آندي آهي.“ فقير مانيون
طرف رکيون اسان ڪي آهيون
ڏيندي مون ڪي ٽيون نمبر ۽ رڦڏي
ڪي پهرين نمبر پاس ڏيڻ جي
بشارت ڏئي ساڳي طرح ڏڪندو،
ڪندو جهولندو جهولندو
طرف ٿي ويهي رهيو. اسان
گهر هليا آهيون. وري ته اهو
فقير شهر ڪڍين نه ڏٺوسين
پر رڦڏي آئي ته برابر آه ڏيو نمبر
۾ رڦڏو پهرين نمبر پاس ڏيو!
يعني منهنجو گهڻو سو به نمبر
پوئتي، تڏهن ته آه گهڻو ڏيکارڻ
ٿيس ته شور سڙيائين ته
حيثيت جي حڪمت ۽ حڪمت
جي حيثيت سمجهه. آئي ته
دلن تي درجا آهن. سو سائين
چئي ويا آهن، ناز ۽ نیاز ۾ ايندو
فرق آهي!

* هر مڙهن مالهو جي
گهر جي دروازي تي
مالهو کي مڙهو ڪٿي ويهن
گهرجي ۽ هر هر وڃائي گهر ڏئي
کي ياد ڏياريندو رهي ته دنيا
اهڙا مالهو ۽ وسيل آهن جيڪي
خوش ڪونهن ۽ اهو ته گهر
ڏئي ڪٿي ڪٿي به خوش ڇو
نه هجي. اهو وقت اڳي يا
ضرور ايندو، زمانو ان کي زندگي
جي اوکاين ۾ لاسائيندو،
جيڪي بيماري، غربت يا نقصان
جي ڪنهن صورت ۾ ان کي
هٿ اچي سگهن ٿيون. سو نه
سڀس ڪو خبر لهڻ وارو هوندو
۽ نه هن جي دانهن ٻڌندو.
انهن جيئن اچ هو نه ڪنهن جي
دانهن ٿو پڙي ۽ نه ڪنهن جي
خير ٿو لهي.

(جهڙوڪ)

نثري نظمون

انسان جهليو پور

تاجل بيوس

(۱)

تنهنجا پيلا ڪهڙا سوين سهڻن کي پوڙڻ
باوجود به اگاهي ويا - مان اڃا سوڌو
پنهجن هڪن ڪوڙن تان آويءَ جي خاڪي
نه هڏائي سگهيو آهيان - تون تڏهن ته
چوڻ ٻيو ته مان توکان ڪيترو نه بهڻي
رهجي ويو آهيان !

(۲)

مان توکي پنهنجي پٽن تان اڪرڻ
ڪونه ڏيندس ڇو، ته سڀاڻي هتان ڄام تماچي
لنگهڻو آهي، جيڪو مون کي ميارون ڏيندو.
اهو تون ته آهين، جنهن نوريءَ جي مائٽن
کي ڪينجهڙ تان تڙايو هو.

(۳)

اي ماري ! تو هن ڪونج کي ڪهڙي
ڏوهه ۾ زخمايو آهي؟ جنهن جي چوڻب ۾
اڃا سوڌو ڀڄڻ جو چوڻو اٿڪيل آهي.
شايد تون سٺس گوليءَ هلائڻ جي
سٺ به نه ڪرڻ ها جيڪڏهن پٽائيءَ
جي هيءَ سٺ تنهنجي بڙهيل هجي ها :
” ڀڄا پوءِ اٿن - وڃن وانڌا ڪنڊيون “

(۴)

هيءَ منهنجي ئي وڏيل چنگهه ڏئي، جنهن
جي هڏين مان تير ٺاهي مون کي ويريءَ
جي وجود تي استعمال ڪرڻا آهن.

(۵)

تون مون کي ڪارونجهڙ جي چوٽيءَ تان
ڏڪو ڏيئي ڪڏهن به ختم نه ڪري سگهندين،
ڇو ته منهنجي ڌرتي مون کي پانهن تي
جهڙي وڻندي - تون اهڙيءَ طرح جيڪڏهن
مون کي ختم ڪرڻ ڏو ڇاهين ته پوءِ
مون کي آهس يا جبرائيل تي وٺي هل.

(۶)

تون اها گولي هن وٽ تي ويٺل

ڳيري تي وڃان ٻدران واپس پئي
” وجهي ڇڏ، جيئن سڀاڻي تون اها
گولي ان وٽ جي وڏيندڙ تي استعمال ڪري سگهين.“

(۷)

مان پنهنجيءَ مانيءَ مان توکي ٽڪر پيڻي
ته ڏيان، پر ڊڄان ڏو مٿان سڀاڻي تون
مون کان هيءَ پنڊي ٺي نه ڦري وڏين.

(۸)

تنهنجو مذهب؟
”هن اڪيلي پٽل وٽ جو ۽ منهنجو ساڳو
مذهب اٿئي.“

(۹)

او مومل! مان تنهنجي ٽڪر ٺاهي نه
سگهيس. هو ڏس، چندن جي وٽن جو
سڄو سارو باغ لڳايو اٿس. جنهن لاءِ

مون کي ڏاڍا ڪشالا ڪيڏا پيا آهن. سٺي به
مون کي پري پري کان آڻي پئي آهي.
اڳتي جڏهن به راتو تنهنجو مهمان ٿئي
ته آڻ جو چارو مون کان پئي وٺجان.
چندن جون خوشبودار ٿاريون توکي
پهچائي به مان پيو ڏيندس. هان، تون
وڳو ايترو پئي ڪجان جو رات جي اچڻ
جو اطلاع تون ”هاڻ“ پنهنجي سر پئي ڏجان.

(۱۰)

مان ذات جو سورج اڀاري اڳتي وڌيس.
منهنجن مائهو سمن منهنجي ذات جي سورج
کي ”ڏهو“ بڻائي هر شام کي منهنجي
منزل جو آخري پٿر مقرر ڪيو. پوءِ به
مون ۾ ايترو حوصلو آهي جو مان هن
تمڪندڙ ڏني کي هٿ ۾ ڪڍو صبح
جا پيرا کڻي رهيو آهيان.

(۱۱)

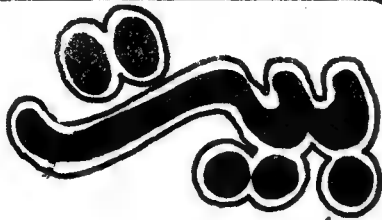
هو ڏس! هنن ٻوڪيل انهن جي ٿارين
کي سرون ڏيئي هوءَ مالهن مون کي گل پئي آڇي.
هو ڏس! هوءَ منڊي ڪڪري ٿر وارن کي
پلر پيارڻ ۾ ٿر ڏانهن ڇوڙندي پئي وڃي.
هو ڏس! ڪانهن جي نسريل ڇيڙي تي ڪنڇي
مٿڙي مٿڙي لات پئي لنوين
هو ڏس! هن پورهيت جي پيشانيءَ تي
پگهر - ٿڙا منڊيءَ جون ٽڪون پيا لڳن.

تون ٻوڏ به مون کان ٻين ٻوڏ نه منهنجي
من ۽ هيءَ سارنگ جهڙا گيت ڪيئن
سرجندا آهن!

(۱۲)

چون ٿا ته سنڌوءَ مان هڪ هلڪي سرخ
رنگ جي لهر اٿندي آهي.
سائرن جي ابرت ڀريل چاتين مان مفيد

رنگ جا لڙڪ لڙي ٻوڏا آهن.
ڌرتيءَ جي چاٽيءَ ۾ هڪ زور دار تير
لڳندو آهي.
ڪيترا سور ڦهڪو ڪري اچي پٽ
تي ڪرندا آهن.
جڏهن ڪنهن ”ڪاري“ ڪپل سهاڳڻ
جي ڪوئيءَ جهڙن عضون تي
ڪهاڙيون رقص ڪنديون آهن.

خاڪي جويو

سج اسان جي ماڻ جي، ڄاڻ آهاري چر
متان ڇڏين سينڌرا، پلانيءَ جو ڀر،
ٿيندي نيٺ آس، پهچ اسان جي پنڌ تي.

سج اسان جي سج جو، اوڀر کان اُڀريو،
دانگيءَ جيڙي ديو جو، اچي لڪند ڪريو،
هيٺو آه هريو، وٺندو حق وجود جو.

مير اسان جي سوج جو نيٺ ويهي ٿيندو،
ايمان جي انڌ جو، انت اوس ايندو،
ڏينهن ڪري ڏيندو، ڏينو پنهن جيءَ ذات جو.

اسان جي ايمان، پردا پڙهين تان ڪنڀا،
پيد پيچي پورا ڪيا، اڄوڪي انسان،
نڪورن نشان، چڱجي ويا چٽ تي.

هيءَ جا وات وجود جي، جنهن جنهن آڄاڻي،
آدرشي اوراق سان، لئون تهن لاسي،
هاڻ وڃي هاڻي، ڳالهه اڄوڪي ڳجهه جي.

هيءَ جا رات آس، وهندي اچي راج تي،
ڪيئن رهندي ڪاڪ تي، انهيءَ جي ته آس،
نيٺ ته پردا پڙاس، باقي ٻاهر ڪڍندي.

هي جي ڪاري ڪوٽ ۾، سوکها آهن ماه،
ڪيٽائين ڪوڙ جي، ڳاهندا سي ڳاهه،
ورندا جيئن ويساه، ڪرندا ڪنگرا جا.

ذرڙي ذرڙي جو حساب

استاد بخاري

تيرت ٿيندو اڀري سڀري جو حساب،
ورنو ويندو ذرڙي - ذرڙي جو حساب،
آڀرڪا، آڀرڪا ڪو نه فرق،
ڇو ته ٿيندو ڪاري، پوري جو حساب.

زار، نير، هٿارو، هٿو سٺو!
واءِ سانڀرو واڪي، واڪي جو حساب،
پونو تي ”نهام“ پڙڪائيندو!
ڇا ملو ٿو، شعلي، شعلي جو حساب؟

مائون، پٺون، ونون، جيڏيون ونون،
سو سڀاريو سڙڪي سڙڪي جو حساب!
چنري، چنري ڏي نهاري ڪر عمر!
اوتي - اوتي، پٽڪي - پٽڪي جو حساب.

اڪ پٽي جهولا، ڪليون لوسائجو!
ڪو رکي ٻو جهونگي، جهونگي جو حساب،
هان وٺو دم دم دها، هل، هل عمل!
جي وٺو ٿا لمحي، لمحي جو حساب.

لٽ، لٽ، هٿ، هٿ هڃو هوشيار!
ٽپي ٽپي ٽپي، ٽپي جو حساب،
شاعري، استاد، ٽڪجي - ٽورجي،
جلد ٿيندو جملي، جملي جو حساب.

(۱) ٺٺي - تبصرو، سمجھائي، نڪته چيني

احمد بخش بدوي آزاد نظم

آئيني جو ٻيو رخ
جيڪو
چون ڏسڻ ۾ اونداهو آ،
بيحد
ان سبب ئي هن کي
گهٽ وڌ ٿي ڳالهائين ويئي،
پر، ڏس!
هن حالت ۾ به تون ان کي
ڊاهي ۾ ساري
ڪن سگهين ٿي.
ڇاڪاڻ ته
آئيني جي ٻئي رخ ئي نه -
اڳئين رخ کي روٽن ڪيو آ.
جنهن جي ٽي مدد سان هن
تسڻ
پنهجي سونهن سوڀيا
۽ روپ رنگت ڪي.
وروڙ ڪيو وڌائين ويئي.
هر هر ٻئي
هر ڪاٺين ويئي.

عابد انڙ غزل

اسان جڏهن به مليا آهيون
ڳوڙها ڳوڙي ڪليا آهيون.
جهنگ منجهه سينهن چاريدي
هر ڀر وٺيندي هليا آهيون.
ڀڳ جي پلائي ڏسو اسانسان
شاعري ڪندي جهليا آهيون.
حق سچ جي سزا ڀوڳيندي
ڪنڊن تي به چن ٿيا آهيون.
ريل ڪڏو هڪو چٽي به وٺي
اسان اچا هان هليا آهيون.

ناگيال خين سڌ ۽ رهائڻو

آءُ اوڌ جي جهرندڙ ٿلهي تي ويهي ڏسندو رهان ٿو
ماڻهن هڪ ڀاڙوءَ کي رنگين ڳانا پائي ڪٿي ڪٿي ويهاريو آهي
چو طرف سڌو ٻا هنيو ڇيون هڻي رهيا آهن
دهل دما ۽ شرع جو شور آهي
هر طرف ملون هندي ڇندڙ ماڻهو آهن.
چون ٿا ته هن ڪنهن تمام نامياري ۽ بهترين ڀاڙو کي ماريو آهي
هل هنگامو جاري آهي.....
اوچتو اڃا ڪٿن ڪو باز جهٽ هڻي
ڪڏ سڻي ويٺل ڀاڙو ڪسي چين ۾ وجهي ڏور ڪهڻو ڏور اڏائو
وڃي ٿو.

۽ دهل دما بند ٿي وڃن ٿا.....
هنيو ڇيون هنڌون جا ڇهه ڇڄي پون ٿا
۽ وات ڦاڙيون ساز جي اٿاهين اڏام کي ڏسندا رهن ٿا....

آءُ اوڌ جي جهرندڙ ٿلهي تي ويٺو ڏسندو رهان ٿو
اڄ سج مٿان ڪون ڪڪرن جو ڪارونچار آهي
ڀٽ اوندھ ۾ گهنگهه انڌيرو چانيل آهي
۽ بشمار ڇمڙا فضا ۾ چن ڇن ڪيو لاسارا هنڌا رهن ٿا
صبح لاکون سج ڪني ڪني نه ڏئي آهي
۽ وايو منڊل تي چمڙن جو راج رهيو آهي.
ڪٿي ڪٿي ڪڏ ٿا ٻڌائو ته ڪنڊو نظر اچي ٿو
نه ته هٿ نه ڏسي هٿ ڪي،
اوچتو سج ڪني ڪني نڪري ٿي
اوندھ جي اڏاهه تن مان روشنيءَ جا ترورا
ڪارن جو سينو ڇيريندي نڪري نروار ٿين ٿا
۽ ڇمڙا بولاڻيون کائيندي ڪرندا رهن ٿا
هي انداز ڇمڙا اڇيو پٽ پون ٿا
۽ آسمان مان اوندھ اڃا ڪيڏانهن وٺي !!!
ڀرپور سج پنهنجي تيز روشني سان فضا کي روشن ڪري ڇڏيو آهي!

ڇهري ٿا هن جو سکيا ڪهر.
هلو هلون.
ملي وٺون.
ڇيرا ڪي نوان.
”يا وري — سڪي اچون؟“
ڇهري — ساريءَ جو هي علم.
(هنريلا هٿ ڪهرجن!)
جو،
سڀ ٿي، چونڊا، ”ڇهرا“
ڇاهتن جي
نانو ۾

سنڌو هيرائي
ڇاهتن جي نانو ۾...
پتڙجي ٻو
پوروڻ جي بازار ۾
آيو هين
ڇهرن جون
جسون ڪجهه نيون.
پتڙجي ٻو
منافقن، آ ملڪ ۾
کونيو

عزله

ج. سنگھائي

غزل

راهي چننا

هر چونڪ تي چوڪيدار آهي،
ديوار پٺيان پي ديوار آهي.
بند اکيون ماڻهون ماڻهون پٿر،
سجورايو منديل تي بمبار آهي.
هر آدي ڪلهي ڪاٺ جي
ڪهوڙي،
هي ته اوڀرو سائين سنسار آهي
ڪٿي به ڪانهي روشني زندگي
چو سچ ڪنان ايترو انگار آهي.
چهارا سڀ چ تل ان چانل آهن،
جوڻو جڳهه جوڻو سنسار آهي.
چو رانديڪا ڏهني ٿا ويجهايو؟
”راهي“ چن ڪو پيار آهي!

ماڻهن هوندي هيڏو سارو شهر لڳي ٿو ٻيو سنسار
هر چهر تي ماڻ جو ٿالو، هر چهر آهي ويران.
اڄ مان شايد ايترو روڻان دل جا سارا بار لهن
اڄ گهٽائڻ جو آگهيرو مينهن وسڻ جا هن سامان.
ضبط جي چائڻ ساڻ چڙيو آ سورج جي ڪر موڙڻ سان
خاموشيءَ جي چادر اوڙي در دريون آهن حيران.
بادل ڪيڏو برسيا آهن جل ٿيل ٿيو آ جڳ سارو
اڄ نه لاهي سگهيا من جا پياسا پياسا ريگستان
من-اڻڻ تي نازڪ جذبن جا ها، ڪوئل گل ٽڙيل
ساڙي ڇڏيا ماڻهن جي بيگار نگاهن جي طوفان
حيرت مان ڪنهن ويچاريءَ جا نين گلن جيان ٽڙي پيا
اڻ ڪيل ڳالهين جا پڪڙيل جيڏانهن ٿيڏانهن داستان.
ڪيڏو آ حساس بنايو جڳ جي ظالمن حالتن
ذري ذري تي منگهائي ٿي هوندي آهيان به ريشان.

”سردش سنڌي“ ڇا ڪريون؟!

بلند شان ڪريون عرش تي مقام ڪريون
اچو ته قوم جي جيئن جو انتظام ڪريون.
اڪيون به آڻ ميان ٿو، نظر ته هڪڙي آ
ملو ته وار جا ويجا به اڄ تمام ڪريون.
پرست شهر ٻڌون پنهنجا، پنهنجي ڌرتي تي
ولا سان جوڙو جفاڻن جو ڪوس عام ڪريون.
مٽي ڪي مان ڏئي جن مٽي ڪان مان لڏو
انهن جي هاڪ مٽيءَ ڪي هني سلام ڪريون.
رڪن ٿيون قوم ڪي قومي ثقافتون زنده
گهنگهي ڪي ٽوپ ڪي اجرڪ ڪي عام جام ڪريون.
فراس ويهي پٺن تي ويهين بٺ بٺ پنهنجي
هلو ته آمد به بازارن جو انتظام ڪريون.
ڪري سگهون نه اڪر قوم جو وقار مٽي
ته هاڻ تي پنهنجو جيئن حرام ڪريون.
خدا جي گهر ۾ خودي ڪن ته اوج ڪي
اڃان به روز بن ڪي به رام رام ڪريون
ڪچي جو ڏيڏ ته قسمت به هٿ ٻڌي بهي
اوادو رئيس، هٿدر سندس غلام ڪريون
نگاهه جيڪو حسد جي ڪٽي ڏسي سرڪش
وجود انجو آڻي بي نشان به نام ڪريون.

مختيار هڻهار

”واڏي“

اڪڙيون آنئون، من مرجھايل، دل دردن جي ڪاڻ
الو ميان، دل دردن جي ڪاڻ
—
نه ڪن ٿا تانڊاڻ سمايل، مرڪن ٿا مانڊاڻ
الو ميان، دل دردن جي ڪاڻ
—
ذهن اجاڙيو سوچن ٿا پٺي چاٽيءَ ۾ چڪتاڻ
الو ميان، دل دردن جي ڪاڻ
—
مٿڪو موھيل، هيٺل چھرو، سور مدائين ساڻ
الو ميان، دل دردن جي ڪاڻ
—
نيڻ به چاڪيا، ائين، جيئن جاني، موجن ٿا مھراڻ
الو ميان، دل دردن جي ڪاڻ
—
دنيا تومسان ڍوڙ پھچايان، لڏڪن چيلھ چچاڻ
الو ميان، دل دردن جي ڪاڻ
—
تون به ڪڙو مختيار ٿا تنهنجي شهرن ٿا به ڪڙاڻ
الو ميان، دل دردن جي ڪاڻ.

ڪاري ڪرهيٺ

انيل گاف

انسانيت جي ڪلن ۾ ڪنڍي
وجهي
مظلومن جي رت مان ٻوٽ
ٻڌيا -

- واڪ وڌي
امن جو درس ڏين ٿا !!
هڪ بن - وٺ ٿن
رڪ ٿين ٿا
آپ ڏکي ٿو
ڌر ڏئي ٿي -

هي جو ٻوڙو جوڳي
اڪڙيون ٽانڊا -
ورهين کان وڃائي ويٺو
رين اڳيان رباب -
ڳوٺن آڏو مريون -
ڏور ڏسي ٿو.....
ڪوئي طولان اچي ٿو.....
ڌر ڏئي ٿي آپ ڏکي ٿو
ڪهڙي ويٺو بات ٻڌائي...؟

ڪارن ڪڪرن مٿان
ڳاڙها ڳيرو اچي ڳات
اڙل وڃي رها هٿ
ڪارا هٿ ۾
سينو سهرجن -

هاڪارين هٿن -
هائين هڏ مڇائيا
ڪڙڪ ڪلول ڪن
وٺ گهي ٿو
راڙ ٿئي ٿي
ڪونڌر - ڪوٺا
اڏول عزم سان
ڪوٺين وانگيان وڪ ڪٽن ٿا
پٺي موٽن کان بهتر -
موت جي آڏو
ڳاڙها ڳيرو اچي ڳات
اڳتي وڪ ڪٽن ٿا.....*

ڪراڙ ڪپ تي
هي جو ٻوڙو جهور
ورهين ڪڍ وڃن ٿي ويٺو
رين اڳيان رباب -
ڳوٺن آڏو مريون -

چوري پنهنجي جان جلائي
شايد ويٺو به ٻڌائي
ڪهڙي آس لڳائي.....
ڏور ڏسي ٿو.....
شايد ڪوئي طولان اچي ٿو
ڪهڙي ويٺو ڳالهه ٻڌائي...؟

ڪنهن ويلا
ڌرتيءَ تي آئي جا آنڌي
طولان ورو ۽ ڌر ڏئي
هر هانو هڃو ۽ ڏهل ڏريو
هڪ بن - وٺ ٿن
جيو جهلي جو ساهه سگهو
ڦهر جا بادل - برسن ٿا
وحشت ٿي ڦهلي
دمشت ٿي ڦهلي

ڪاري دل وارا
ميري اک وارا
انسانيت جا دشمن
آدم خور اچن ٿا
معصومن جو مسڪين جو
انگ اڪهالان - هٿ ٻڌن جو
پوئر رت ٻڌن ٿا
مظلومن ۽ محڪومين جي -
لاش جي ڏاڪڻ ٺاهي،
آپ ڪڇن ٿا
مريخ ۽ چنڊ گهمن ٿا !!
تھڪ ڏين ٿا - خوب نهن ٿا
وحشي درند - خوب ڪٽن ٿا
انسانيت جو روح ٿو ڦٽڪي

ذوالفقار سيال

تنهنجا طعنا به تيز ٿي پيا هن،
ماڻهو منڪر - نڪير ٿي پيا هن.
هائي وحشت ۾ امن بلجن ٿا،
لڙڪ، جذبي ۾ جهير ٿي پيا هن.
ماڻهو ٻڏ - ر ٿيا، پٿر ماڻهو
قلم ٽٽيا نه ڪدم ٿي پيا هن.
زندگانيءَ لاءِ جستجو گهرجي،
ماڻهو لڳن اڳير ٿي پيا هن.
وقت ڪٽيو هي، حوصلو رکيو
زخم رت جي لڪير ٿي پيا هن.
زالف منهنجا هي خيال غزلن ۾،
درد جدا - چن سفير ٿي پيا هن.

علايت ميمڻ

اڃ جو گيت
(بيروت جي حوالي سان)
منهنجي سڪي سوچ تي،
ڪيڏا ٻهرا !
ڪيڏي جهل.
تنهنجي هيڏي ڪوس تي،
توڪي ڪونهي
ڪائي جهل -
منهنجي حق جون ڳالهيون به
توڪي لڳنديون ڳاريون -
تنهنجو جهرو
ڏيک ڏيئي ٿو؟
چن نه -
منهنجي سڪي سڃاڻيءَ ۾
تنهنجو ڪوئي ڏوهه نه آ -

غزل جوهر پروهي

دل جا راز ته ڪول نه چريا
روح کي در در وول نه چريا.
جن وٽ پنهنجي پورت ڪانهي.
تن وٽ جهلي جول نه چريا.
سچ چوڻ وارن سان ڪڏهن
ٺهندو هي ماحول نه چريا.
هرڪو پنهنجي ۾ ئي پورو
چونڪ تي ٻيهي ڀول نه چريا.
”جوهر“ ٻارن وٽجارجن ڪري
شهرن ۾ تون ڳو - ول نه چريا.

تونگ شينج

بيت

- ۱- ڪونگه چاڙهي ڪنيون ڪينءَ منجهاران ڪاءِ
هارج مڪي م هانءُ ڏکڻ ٿورا ڏينهن ٿا
- ۲- ڏکڻ ٿورا ڏينهن ٿا جي ٿو سکن مڪي
لالن چڙج لڪ مـ رڻ جيئن ميدان
- ۳- اونده منجهه آهءُ ٿيو ڏکيو ڏٺـم ڏيهه
وائن تي م ويه تڏهن چير چاهه ڪي
- ۴- اونده منجهه آهءُ ٿيو ٻوڪي چن پڪرال
هيٺا مارن حال - مون تڏهن محسوس ڪيا

ساڳهنداد ساذ

والسي

- ۱- ٻاٽ مٿي ٿي ڪٽ . ماٺ آهيو هـ وـ هـ پـي .
ماريءَ مٿان روز مٿيءَ هـ . ڳوٺيجن ٻيا ڳاٽ .
ماٺ آهيو هـ وـ هـ پـي .
- ۲- ڪميريل آهن ڪرڙن هيٺان، ڳهر توڙي سڀ ڪهاٽ،
ماٺ آهيو هـ وـ هـ پـي .
- ۳- ڳهر لـو ڳسيون، ڪن ٿا ماڻهو لولي لـو لولهاٽ،
ماٺ آهيو هـ وـ هـ پـي .
- ۴- ٿاهي ٿي سگهجي او ساڙي، واپوڙن مان وات .
ماٺ آهيو هـ وـ هـ پـي .

مڪموند درويش

(عربي نظم)

سندڪارو - حسام الدين لانگاه
منهنجي جان! هي رومال
جنهن جي پٽو ۾ گيت ٻڌل آهن
منچالي وڪڙجان،
۽ منهن جي وطن کي جيڪي
زخم رسيا آهن
انهن کي، هن رومال سان
ڍڪجان .

اياز گل

اوسيندڙو

* مان انهيءَ ڏينهن جي
اوسيندڙي ۾ آهيان سائين!
شهر تنهنجي جا، جڏهن سڀ ماڻهو
گل، هٿن مان رکي
پٿر ڪندا
جن جي اکڙين جي جڳهه،
چوري تي
هوندا چن ڪي ٻه سڃايل ٿاندا
جن مان آري ڪي آلا نفرت جا
منهنجي جڏن کي ڪندا
رڪ، ساڙي
مان انهيءَ ڏينهن جي
اوسيندڙي ۾ آهيان سائين!
تنهنجي گهرجيان، تنهنجي دل جا
مون تي،
سڀ دروازا جڏهن بند ٿندا
مون تي ڪو اوري نگاهه وجهي
راهه ۾ ڪڏجي تون، گذري
ويندين
۽ انهيءَ بل ئسي، انهيءَ راهه
مٿان
مان سندو بهار ۽ ويساهه جا
وڪريل موتي
ميڙيندي، ميڙيندي، انهيءَ ئي
لمحي
راهه جي ڌوڙ ۾ ڪم ٿي ويندس
مان انهيءَ ڏينهن جي
اوسيندڙي ۾ آهيان سائين!

غزل

من جا تار چيڙي ٻيا آهن، ٻيار جا گل ٿيڙي ٻيا آهن،
 جلوا لڪ ڪيڙي ٻيا آهن، ڪير اڳ-ڏي ٿي آيو آ؟
 چوڌاري چڻ چنگ ٻُرن ٿا، جهر جهر جهر جهر ٿا ڪن ٿا،
 مندر ۾ چڻ ڪهنڊ وڃن ٿا، ٻيار مان ڪنهن ڳالهائو آ؟
 اوڀر ۾ ڳاڙهه ان ڦٽي آ، اولهه ۾ لالان ڦٽي آ،
 چوڌاري چانڊان ڦٽي آ، چوريءَ چڻ شرم آيو آ،
 سوري سونگارين ڀلي ٻي، سُرڪي سُرڪي وڃي هڪ،
 مھر ڪري جو مون کي دلبر، نياڻ مان ڪهڙايو آ،
 تھو وٽ ڪنجن-ورئي ڪاها، تو وٽ جوڀن جي آ ماها،
 گيت ڳوڙها ۽ سُور سوايا، مون وٽ هيءُ سرمايو آ،
 جيون هڪ ٻي، ”سُرڪي جيئو“ جيون ٿي ٿي ٻرلڏڙ ڏيئو،
 من-جهروڪي جو هڪ لئو، شام جو چڻ ڪو سايو آ،
 ”ڪين“ منجهان هي هستي جوڙي، ساڻت-ساڙ جا نعما چيڙي،
 ڀات ڀانت جا رنگ پکيڙي، ڪنهن هيءُ جڳ ٻڌايو آ؟
 تن کي ڪي ڪي ڪهڙي ضرورت؟ تن کي ڏهان جي ڪهڙي ضرورت؟
 جن جي اکڙين ۾ آ آفت، من ۾ روپ سمايو آ،
 چاهت جو جن چنگ آ چوريو، ڪنڌ ڪنهن تان جن آ ڪوريو،
 دٻس تان پاڻ کي جن آ ڪوريو، تين جو شان ستايو آ.

لوڪ گيت نيانگهاري چيچ

ڪهور وچان، ڪهور وچان، ڪهور وچان ڪهور،
رنگ-رتي، روپ-وتي، تنهنجي ڳليءَ تان،
ڪهور وچان.....

ڇپر مڻي ڇمر نڇي، پٿر مڻي مور-
جنهن به ڏٺو توکي پٺو، چانڊوڪيءَ جو چور:
ڪهور وچان.....

جهاڙ رکي، جوڳيءَ وڏي، هيٺين اندر مور-
جهور وڏا، جيءَ اندر، پهل وارا پور:
ڪهور وچان.....

پٿر پوي پائيءَ اندر، لهر پري زور-
تنهنجون ڳالهيون، ٻڌي ٻڌي، ٻڄي پياسن پور:
ڪهور وچان.....

پنچ-پني، ڪنهن نه لڌي، راتين جي هر ڪهور-
ڇنگ ٻڄي، چاه وڏو، چاتيءَ اندر شور:
ڪهور وچان.....

ڪهور وچان، ڪهور وچان، ڪهور وچان، ڪهور!
نگ-رتي، روپ-وتي، تنهنجي ڳليءَ تان،
ڪهور وچان.....!

دوهڪا

نقاش

مائٽي رات، ٿڌي چالڊوڪي، تترن ڪشي، تننوار،
 ياد وري اڃا آيا مون کي وسريل وڇڙيل يار.
 وڇڙيا ملندا ڪڏهن الائي، وسريل ياد اچي ويا،
 مائٽي چتر تي هٿر آچي، ٿانڊائڻا ڪٿر ٿي ويا.
 هر ريت جي آهي ريت لالائي، جڳ وارا ڇا ڄاڻن؟
 هر وائڻ سان سينو ماهيو آهي ٿانڊائڻ.
 ٿانڊائڻو اڃا جهلڪا ڏيئي جڳ جو من هر پائي،
 پروانو چٽ چٽ چلي ٿو، پنهنجي جان وڃائي.
 ٿانڊائڻ جي چمڪ دمڪ تي من هير وسين آڃايو،
 جهلڪو ڏيئي اوجھل ٿي ويا، اوڏو ڪوبه نه آيو.
 ٿانڊائي سان همار نه ڪر تون، او مورڪ لادان!
 پاڇي سان ڪي پاڙي مڪها پرت سندا پيمان؟
 ٿانڊائي جو چمڪو آهي تنهنجو منهنجو پيار،
 جو پڻ تنهنجو جذبو منهنجو پائيءَ تي ڦهلا پيار.
 مان جذباتي، تون هرجائي، وقتي پنهنجو پيار،
 صبح ٿيڻ سان وسري ويندو راتوڪو اترار.
 او هرجائي پونرا پرين ٿو ڪنول مٿان ڇاڪاڻ؟
 ڪوئيءَ جي ڪومل سيني ۾ مڃي ويو مائٽڻ.
 ڪاڻ جي مائي آچر، ڪومل ڪنول ڏسي تون آئين،
 پونرا توکي پيار نه ملندو، ڇو ٿو وقت وڃائين!
 مائٽي چتر تي ڪنول ٽڙيو، پڙلر پري آڪاس،
 آيو ڪين پنهني کي ڪڏهن پيار جو ناتو راس.

مٿيون طبقو "طائوس" رباب
کي پنهنجي سمورين سرگرمين
جو محور بڻائيندو آهي.

رئيس ڪريم بخش نظاماڻي
جو فن ۽ ثقافت جي فروغ تي
زور انهن نظرين ۽ سندس "راسخ
اعتقاد" جو مظهر آهي.

اهڙيءَ ريت جاگيرداريت
جي هڪ خاص خوبي اها هوندي
آهي ته ان فڪر جو ماڻهو سڀ
مان آر پار هوندو آهي، اهوئي
سبب آهي ته رئيس ڪريم بخش
مرحوم سنڌ جي سمورن وڏگهراڻن
جو حسب نسب پڻ ظاهر ڪيو
آهي.

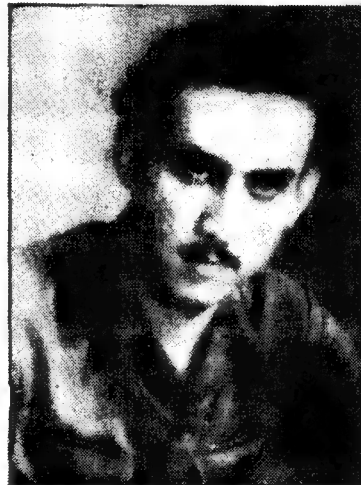
رئيس مرحوم جي وڏي ۽
وڏي خدمت ثقافتي سرگرمين ۽
پر سندس گهري دلچسپي هئي. هو
سنڌ جي هر فنڪار جو ذاتي دوست
هو، هر لوڪ موسيقي پر جي ڀيٽ
۾ هميشه جاگيرداريت جي تصور
واري نالي پر نهال ڪلاسيڪي
موسيقي کي ڏيندو هو.

رئيس مرحوم شاعر ڪونه هو،
پر تنهن هوندي به سندس طبيعت
حسن پرست هئي. هو جمال جو
چاهيندڙ هئو، ان ڪاٺاڻو
۽ ڪاڻ ته هن جي ذهني ورثو
جو گهڙيل، دليءَ جي ڀيٽ ۾
ماءُ جي محبت سان جڙيل هئو.
تنهن ڪري وٽس جلال پڻ هئو،
پر اهو جلال يا جماليات پنهنجي
دور جي اجتماعي ساهه ۾
جماليات جي شعور کان علحدي
۽ پريري هئي، پر ان جي باوجود
اها ڳالهه هر ڪو مڃيندو ته
رئيس ان طبقي جو وڏو حق ڪو
جنت مند ماڻهو هو.

انسان ۽ فرشتا

لونگ خان

ڪريم بخش نظاماڻي، سنڌ جو
پهرين وڏيرو آهي، جنهن
حسب ۽ نسب جي باري وڏيرڪي
نظريي جي دغلي پڻ ڪي اڳواڻ
ڪيو آهي.

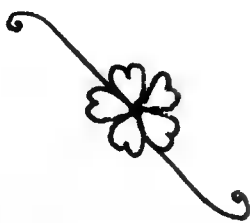
رئيس ڪريم بخش نظاماڻي

رئيس ڪريم بخش نظاماڻي
پنهنجي شروعاتي ڏوجهرن جي
ڪري پنهنجي طبقي جي ان
اوتارن کي مڪمل طرح
اڳواڻو ڪيو. جڏهن به ڪا
قوم غلاميءَ جو شڪار ٿيندي
آهي ته هيئن طبقن جو ماڻهو
جي منظم هوندو آهي ته آزادي جي
جنگ وڙهندو آهي ۽ جي ڇڙواڳ
هوندو آهي ته چورين ڌاڙن ۽
قرن ذريعي وقت جي سماجي
مرستي کي تڇ سمجهڻ جي
قدرتي ڪندو آهي، ۽ سندن

انگريز فيل مست جڏهن
سنڌ تي قبضو ڪيو ته "قومي
آزادي جا ويڙهاڪ"، انگريز
سرڪار کان پنهنجي ملڪيت
وٺڻ لاءِ پنهنجي ويڙهيءَ جي
دربار ۾ نه رڳو حاضر ٿيا، پر
پنهنجي ماضيءَ جي سمورين
ڳالهين کي وساري اهو چوڻ
کان به ڪونه ڳالهائون ته هو
انگريز سرڪار جا نه رڳو پاڻ
غلام رهندا، پر سندن
پٽ پڻ به سرڪار جي درباري
هجن کي پنهنجي لاءِ شان ۽
مان جو ڪارڻ سمجهنديون ۽
اهڙي ريت انگريز کان اڳ جي
حڪمرانن سياسي حڪوت
وڃڻ تي سنڌ جي زرعي زمين تي
پنهنجو دڳو بهال رکيو. سنڌ جي
انهن حڪمران خاندانن نه رڳو
پاڻ زمين تي قبضو بهال رکيو،
پر سندن نالي ۾ نهال قومي
آزادي جي سرواڄن به پنهنجن
اڳوڻن بادشاهن جي روايت جي
پونواري ۾ سنڌ جي عوام سان
ساٿ ڏيڻ بهال رئيس سڏائڻ ۾
فخر محسوس ڪيو.

سنڌ جي رئيسن کي جيتوڻيڪ
"چند" هجڻ تي ڏاڍو پانور
هوندو آهي، پر حقيقت ان جي
ايترو هوندي آهي، وڌيڪ نه رڳو
سرتن جي لائين هوندي آهي،
پر گهڻو ڪري ڇڙواڳ عورتون
ئي سندن بهال ڏانهن
ڪارڻ پنهنجون آهن.

رئيسن جي گهڻائي ڪونه
ڪري انهن ڳالهين کي لکائڻ
لاءِ ڪوڙا قضا ڪهڙيندي آهي.
رئيس ڪريم بخش نظاماڻي، سنڌ
جي رئيسن جي روايت جو پهريون
باغ آهي، جنهن نه رڳو پنهنجي
"گهٽ ذات" واري اثر کي
انتهائي فخر سان بيان ڪيو آهي،
پر پنهنجي "چند" پيءُ کي ان
جي ڀيٽ ۾ تڇ پڻ ثابت ڪيو
آهي. ان لحاظ کان رئيس

ليڪ

طرح پنهنجون اڪيون ڪولون ۽
کيس يادگيري آني ته ڇو
لڳو: ۱۰ ۱۱ ۱۲ ۱۳ ۱۴ ۱۵ ۱۶ ۱۷ ۱۸ ۱۹ ۲۰
لت کانن کانن ۱۱ ۱۲ ۱۳ ۱۴ ۱۵ ۱۶ ۱۷ ۱۸ ۱۹ ۲۰
۱۱ ۱۲ ۱۳ ۱۴ ۱۵ ۱۶ ۱۷ ۱۸ ۱۹ ۲۰

کيس ۱۱ ۱۲ ۱۳ ۱۴ ۱۵ ۱۶ ۱۷ ۱۸ ۱۹ ۲۰
هتي ته ڪهڙي جهان ۱۱ ۱۲ ۱۳ ۱۴ ۱۵ ۱۶ ۱۷ ۱۸ ۱۹ ۲۰
گهڻا ئي ڏهاڙا لنگهي ويا هئا.
اٺين ٻئي لڳو ڇن ڇن وارين
انهن اڻ لپ راتين کي ڪنهن
بھاري ڇڏيو ۱۱ ۱۲ ۱۳ ۱۴ ۱۵ ۱۶ ۱۷ ۱۸ ۱۹ ۲۰
هڪ واري چونگ تي ويهي
گذاريندو هو. هن کي پنهنجي
اچي ڏيکڻ به وسري وئي هئي.
کيس ٽيلن مان ٺهيل پنهنجو
سائو ٽوپلو ۽ ڪاري ڍانگري ۱۱ ۱۲ ۱۳ ۱۴ ۱۵ ۱۶ ۱۷ ۱۸ ۱۹ ۲۰
وسريل هئي ۱۱ ۱۲ ۱۳ ۱۴ ۱۵ ۱۶ ۱۷ ۱۸ ۱۹ ۲۰
هنس ته پاڻ لاءِ وٽس جتي
ڪانهي. ٻيو هر ڇنڇر رات
چونگ تي ويهي ۱۱ ۱۲ ۱۳ ۱۴ ۱۵ ۱۶ ۱۷ ۱۸ ۱۹ ۲۰
ڪنڊ جهلي مٿا ڪري
وڃي رهندو هو. هر رات
ٻڌڻ لاءِ نه رڳو ڪري شديءَ
کي ڇاڇڻ لاءِ هو ۱۱ ۱۲ ۱۳ ۱۴ ۱۵ ۱۶ ۱۷ ۱۸ ۱۹ ۲۰
کيس ٽيندو هو. شديءَ کي
اڪين تي چڙهي ڇڏيل هو،
جيڪو ۱۱ ۱۲ ۱۳ ۱۴ ۱۵ ۱۶ ۱۷ ۱۸ ۱۹ ۲۰
مان ٻڌي ڇڏيو هئائين. هو
توتارو وڃي نيندو هو ۽ شهر ۱۱ ۱۲ ۱۳ ۱۴ ۱۵ ۱۶ ۱۷ ۱۸ ۱۹ ۲۰
ٿي هڪڙو هنڌ هو جتي ماڻهن
کي موسيقي نصيب ٿيندي هئي.
ٻيو، ڪاري سالهه کي ڏيندو هو
هر ڪاري سالهه ٻيو کي ڪڏهن
به نه ڏنو. ها، جيڪڏهن ڪنهن
کي خبر هجي ها ته ٻيو هر ڇنڇر

اهو ٻيو هوندو ته ڪهڙو
ڪنهن اونداهيءَ ڪنڊ ۾
پوڻا هوندا جيتوڻيڪ
سڀني سان ڏڙها هئي، اهي
جيڪي لنگا ڪڍندا آهن ۽
به ٻڌڻ نه پئي آيا. هن
سمجهيو ته ماڻهوءَ جو آواز به
ٻاهران آيو آهي ڇو ته ٽنيلي
جو در اندران بند ٿيل آهي.
هڪ دفعو وري ساڳيو آواز آيو:
۱۱ ۱۲ ۱۳ ۱۴ ۱۵ ۱۶ ۱۷ ۱۸ ۱۹ ۲۰
ڏاڍي ننڊ ڪري ورتي آهي.
سڄا سارا ئي ڏينهن مٽل رهيو
آهين. ۱۱ ۱۲ ۱۳ ۱۴ ۱۵ ۱۶ ۱۷ ۱۸ ۱۹ ۲۰

ٻيو، لوسن ۱۱ ۱۲ ۱۳ ۱۴ ۱۵ ۱۶ ۱۷ ۱۸ ۱۹ ۲۰
منهن ڀر ٻيو هو. کيس پنهنجي
بت منجهان ڪهڙن جي مٿ
جي ڏپ اچي رهي هئي. سندس
ڄمڪندڙ ڪاري چڙيءَ کي
ڪهڙن جي لٽ، اڻ اجهائيل
ٽانڊن جهان ڏنپ پئي ڏنا هر
پنهنجي چڙيءَ جو هنڪي اڪو
ٿي نه هو. ڪا به شئي، ڪا به
ڳالهه کيس محسوس نه پئي ٿي.
رڳو ياد رهي ويو هئس ته
سندس نراڙ تي، ڏاڍي زور سان
ڪهڙي جو منڊ لڳو هو ۱۱ ۱۲ ۱۳ ۱۴ ۱۵ ۱۶ ۱۷ ۱۸ ۱۹ ۲۰
ان کانپوءِ کيس ڊگهي ننڊ ڪئي
وئي. هن اڪيون پٽيون ۱۱ ۱۲ ۱۳ ۱۴ ۱۵ ۱۶ ۱۷ ۱۸ ۱۹ ۲۰
پوئي ڇڏيون. مٿا مٿ ۱۱ ۱۲ ۱۳ ۱۴ ۱۵ ۱۶ ۱۷ ۱۸ ۱۹ ۲۰
سئون ڪري، ٽنگون ٻانهون
مٽيون ڪيائين، جيئن منجهند
کان پئي ڪيائين. سمجهيائين ته
وقت کان اڳي اتي رهيو هو ۱۱ ۱۲ ۱۳ ۱۴ ۱۵ ۱۶ ۱۷ ۱۸ ۱۹ ۲۰
اهڙي ۱۱ ۱۲ ۱۳ ۱۴ ۱۵ ۱۶ ۱۷ ۱۸ ۱۹ ۲۰
اٿي ٻيو، گهڻي ننڊ ڪري
ورتي ۱۱ ۱۲ ۱۳ ۱۴ ۱۵ ۱۶ ۱۷ ۱۸ ۱۹ ۲۰
ڪهڙو ڏسڻ ۱۱ ۱۲ ۱۳ ۱۴ ۱۵ ۱۶ ۱۷ ۱۸ ۱۹ ۲۰
جو دروازو به بند هو. ٻيو ضرور

رات چونڪه ٿي وڃي ٿي ان
شديءَ کي ڏسڻ لاءِ ٿو ڪنهن
هجي ها (هينئر نه) چو ته هن
مهل کيس ڪا به ڪا به ڪري
ڪانهي) ته ڇا شديءَ ۾ کيس
ڪڏهن ڏٺو آهي؟ ٻيو اهائي
ورندي ڏني ها ته نه ڪهوڙن
کي گهر ڏالو ڏيڻ ڪانسواءِ هو
جيڪڏهن ڪو ٻيو ڪم ڪندو
هو ته رڳو اهو: شديءَ
جو ديدار.

هڪڙي چنڊ تي ڇا ٿو
ڇو اهو شدي وڃائڻ واري
ٿوليءَ ۾ پنهنجي جاءِ تي ڏسڻ
۾ نه آيو. جيتوڻيڪ موسيقي چالو
هئي پر ٿو ٻين ائين ڀانيو ته
تو ٿوري وارو شدي هائي هن
جاءِ تي نه ايندو. وري پوءِ خيال
آيس ته هو ٻئي چنڊ تي موٽي
ايندو، ڇاڪاڻ ته موسيقيءَ
وارو اسٽال ته اڃا تائين
لڳل هو پر ڪجهه چنڊن
گذرڻ کانپوءِ هن ڏٺو ته موسيقيءَ
وارو اسٽال ئي اتان ڪڍي ويو هو.
نبوءَ هينئر پاسو ورايو ته
سندس اک آواز واري مائهوءَ
ٿي پئي. ٻين ٻين ته هن کيس
سڃاتو ئي ڪونه جو طبيلي اندر
گهڙهه اوندهه هئي. اهو مائهو
دڪيءَ ٿي چڙهو ويٺو هو ۽
ڳالهائڻ مهل پنهنجن گوڏن تي
ٻه تريون هڻندو رهيو. ”مونکي
هڪڙي گهوڙي لست هئي
هئي.“ نبوءَ وري ساڳي ڳالهه
ورجائڻي ۽ گڏوگڏ ان مائهوءَ
کي به سڃاڻڻ جي ڪوشش
ڪيائين. ”ٿيڪ ٿو چوڻ.“
ان مائهوءَ ڳالهائڻ ۾ ٻي هائي
گهوڙا هئي ناهن. اهي گيت
ڳائيندڙن سان گڏ تنهنجو انتظار
هئا ڪن. ”نبوءَ ڪنٺ ڌڙيو.
اڃا سندس سڀني حواس ڪونه
موٽيا پر لڳس ته اهو مائهو
اڳ ۾ به سندس ڏٺل آهي. نبوءَ
کي ڪجهه به نه ٿي سمجهو ۽
نه ئي اهو سوچيائين ته ڪو

اوپرو مائهو ساڻس ائين ڳالهائي
رهيو هو. گهوڙن کي ڏالو ڏيڻ
مهل هو سدائين ٻيو نوان نوان
گيت ٺاهي ڳائيندو هو. ته جيئن
سندن ڏيان هڏائي سگهي.
ڪڏهن وري گهوڙن لاءِ گهڙيل
اهي گانا ان نينگريءَ اڳيان ۽
ٻيو آڻيندو هو، جيڪا سدائين ماڻ
هوندي هئي. جيڪڏهن ڳائڻ مهل
کيس ڪو چوي ها ته هو گرڇا
۾ فرشتن لاءِ سربلا گيت ڳائيندڙن
جي ٿولي ۾ شامل ٿيڻ جهڙو
آهي، ته به کيس ڪا حيرت نه
ٿئي ها. هينئر به کيس ڪا حيرت نه
هئي جو ماڃرا ئي سمجهه
۾ نه پئي آيس. هوسا ٽڪل ٽڪل
مرلينگ حالت ۾ هو. ”مونکي
پڌرو ته گهوڙا ڪڏهن وڃن؟“
هن ٻيو ۽ مائهوءَ ورندي ڏني،
”مون اڳي ئي توکي پڌراني
چڙيو آهي ته هتي گهوڙا نه آهن.
اسانکي رڳو تنهنجي سربلي آواز
مان دلچسپي آهي.“ ٻي سگهي
ٿو ته نبوءَ اهو پڌو ۽ هجي.
سندس منهن مڪمل گاهه ۽ ٻيو
۽ هو ڪنٺ ورائي وري سمهي
ٻيو. کيس گهوڙي جي نال وارو
نرو تي لڳل ڌڪ ۽ پنهنجن ٻين
حواسن جي پڙا ۽ ڪوبه تفاوت
محسوس نه پئي ٿيو.

شديءَ جي ڪم ٿيڻ کانپوءِ
ٻه ٽي ٽن هفتن تائين چونڪه
تي ويندو رهيو. جيڪڏهن هو
هيديءَ بابت ڪنهن کان پڇا
ڪري وٺي ۽ نه خبر پئجي
وڃي ها. پر هن پڇا ئي ڪانه
ڪئي ۽ اسٽال جا چڪر ڪائيندو
رهيو تانجو هڪڙو ٻيو توڙو
وڃائيندڙ اچي شديءَ واري جاءِ
تي بيٺو. تڏهن وڃي کيس
ٿي ته هائي اهو شدي موٽي نه
ايندو ۽ نيٺ نبوءَ چونڪه ڇا
چڪر لڳائڻ بند ڪيا.
جڏهن به اک ٿي ڪليس،
اهو سمجهي سمهي پوندو هو ته
اڃا هن ٿوري نيٺ ڪئي آهي.

پسيل گاهه سان ايندڙ سانس
سندس ناصون ساڙي رهي هئي.
اڃا ڪاري اوندهه هئي،
سندس اڳيان، سندس
چوڌاري، ۽ مائهو اڃا سوڌو
ڪنڊ ۾ ويٺو هو جنهن گوڏن
کي تريون هڻندي نرم ۽ جهلي
آواز ۾ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽ ۽
اوسيندي ۽ آهيون، ٻيو تون
سالن کان ستو ٻيو آهيون ۽ اڃا ۽
ائڻ کان ۽ لهرائين ۽ نبوءَ وري
اڪيون پوئتي ڇڏيون. ٻيهر
ڪوليائين ۽ ڪنڊ ڏانهن اک
ڦيرائي، ان مائهوءَ کي گهوڙن
لڳو. هو مونجهاري ۾ هو،
مائهوي کان مٿا ٻاهر. هڪ
داهو وري کيس چٽائي ڏنائين ۽
نيٺ سڃاڻي ورتائين.

گهر جي ڀاتين کي
پتو ئي نه هوندو هو هر
چنڊ واري رات چونڪه ٿي
ويندو هو ۽ جي ڪن خبر پئي
ها ته چالاو ويندو هو ۽ هائي وڃڻ
جو بند ڪيو هئائين ته ڇا اهو
سمجهن ها ته گهر ۾ راڳ رنگ
جو سامان اچي ويو آهي تنهن
ڪري هو چونڪه تي نٿو وڃي.
ٿو هينئر ۽ نينگريءَ جي وندر
لاڙ سان به ڪرامتون وٺي
ڇڏيو. هائي الڪي سڄو ڏينهن
چاڻي پڻ لاءِ هڪڙي مائهوءَ
جي ۽ گهرج هئي، سو ظاهر
آهي ته اهو مائهو ٻيو ئي ٿي
سگهي ٿو.

گهوڙن کي ڏالو ٻائي ڏيڻ کان
پوءِ، وانڌڪائيءَ ۾ هو اهو ڪم
ڪري سگهيو ٿي. نينگري به
ڏاڍي سڙي سان ويهي رڪارڊ
ٻئي پڌندي هئي. ڪڏهن ڪڏهن
هوءَ رڪارڊ هڻندي، پنهنجي
ڪريءَ سان لهي، پٺ کي
ٺهاري ٻندي، سڀيءَ ۾ جوڙيندي،
اڳڻ ڏانهن رڙهي ڦهڪو وڃي
ڪندي هئي. ٻيو وري ڇا ڪندو
جو رڪارڊ تان سوني هڻائي،
پنهنجي جهونگار شروع ڪري

جڏهن هو. جڏهن بهرين پري
اسان جي گهر آيو هو ته اسان
ڪانئس ۾ هو ته هو ڪهڙو
ڪم ٿو ڇاڻي. تڏهن ٻڌايائين ته
رڳو ڳاڻي ڇاڻي. پلا ان سان
اسان جو ڪهڙو واسطو. اسان کي
ته اهڙو نوڪر گهريل هو جيڪو
گهوڙا چاري. کيس رکوسين ۾
سجڻ ڏينهن ۾ ڳائيندو هو. ڇڻ
هو ڇانوڻي ان لاءِ هو ۽ گنا
ڳاڻي گهوڙن کي ريجي ٿي
۾ ڪم سولو ٿي ڪيائين.
پهرين ته سجڻ سال سندس اهائي
ڪرت هئي. نيٺ جڏهن مورن
گهر پائين کي سورن آنا هڪ
ٿي وئي ته ننگري ڪڏهن به
هٿن لائق نه ٿي سگهندي.
ڪنهن کي سڃاڻندي ۾ ڪانه.
سدائين اڌ ميل ۽ نوبڪلي رهندي
تڏهن سندس وندر ۾ گراسولون
آندوسين. هوءَ ٽيسٽائين
جهڙي ڪري پٽي رڪارڊ
ٻڌندي ۾ ڇت کي گهوريندي.
جيسين ڪو ٻيو اچي کيس
ڪريءَ تان کڻي وڃي سندس
ڪري ۾ ڇڏي. هوءَ وندر ۾ لڳي
ته اسان تان به ٻار لهي ويو پر
هو ٻي سڃاڻيءَ سان وقت سر
گراسولون ٻيو ڇالو ڪندو هو.
اها انهن ڏينهن جي ڳالهه آهي
جڏهن ٻيو هر چنڊر ٿي چونڊ
جا چڪر ڪائيندو هو. تڏهن
طنبلي اندر پنهنجي ڪم ۾
وڌل هو ته گراسولون ڀرسان ڪنهن
سڏ ڪيو. ٻيو دنيا ڪسان
هي خبر. اسين اڳڻ ۾ ويٺل
هئاسين ۾ اسان کي ڪجهه ٻڌڻ
۾ ٿي ڪونه آيو. پر ٻئي دفعي
جڏهن آواز آيو. ٻيو ته اسان
ٻڌو ڪنڌ ورائي ٻها ڪئي سين.
ننگريءَ سان گسڏ ٻيو ڪر
آهي ۾ اسان منجهان ڪنهن چيو
ته. ڪير ٿي ڪونه آيو آهي
اندر. مون ته ڪونه ڏٺو. ٻئي
ڪنهن چيو. ٿي آئون به ڪو
ساق ٿو چوان ته ڪنهن نبوءَ کي

سڏ ڪيو آهي. پر جڏهن اٿي
اچي نهارووسين ته فقط ننگري
هٿ تي ويٺل ڏسڻ ۾ آئي ۽ پٽ
کي ڏيکيو پئي هئي.
اهو ٻيو چنڊر هو جنهن تي
نبوءَ ڏٺو ته شهديءَ جي جاءِ تي
ڪو ٻيو توڙي وارو اچي ويو
آهي. سو سوير موٽي آيو ۽ سمجهي
وهيو. ان کان ٿي هفتا کن پوءِ
سور واري ڏينهن گراسولون وڃڻ
شروع ٿيو ۽ ٻيو ان مهل طنبلي
۾ هو. پهرين ته ڪنهن کي به
گهڻي ڪانه ٿي پر جڏهن گهوڙن
واري ٻائي ۾ پتل پٽ ۽ هٿ
چنڊيندو. ڏاڍي لاءِ اسان
ڳائيندو. ڪارو همراه اسانڌانهن
وڌيو ته پڇوسون. ٿو ٻاهر
ڪيئن ننگري آئين؟ ورائيائين
۾ دروازي منجهان. آئون ته
منجهند کان ٿي طنبلي اندر
هئس. ۾ گراسولون ٻيو وڃي.
۾ ڇا تون ٻڌين ته پيو؟ اسان
جي پڇڻ تي نبوءَ چيو ته برابر
هو پٽي پيو. جڏهن پڇوسين.
۾ ڇاڻي ڪنهن پري آهي انکي؟
ته ڪلهه لوڏي جواب ڏنائين.
۾ ننگري. هوءَ ته گهڻي وقت
کان ٻئي ڇاڻي پري آئي ۽ لو
ڪري.
سو سائين. اهو هو نبوءَ جو
حال. ان ڏينهن تائين جيسين
ڏينهن کيس طنبلي اندر بند
ڪري ٻاهران ٿالو هڻي ڇڏيوسين.
۾ منهن پر سڪل گاهه ۾ پيل
هو ۽ نور ٿي گهوڙي جي نال جو
نشان لڳل هئس. کيس ڪلهن
کان جهلي اٿاري بيهاريو سين. ته
ڇيائين ۾ گهوڙي لت هڻي اٿر
تنهن ڪري هتي پيو آهيان. ۾
پر سندس ڳالهون ٻڌڻ جو اسان
کي ڪهڙو لاچار هو. اسان ته
ڇاهيو پئي ته هو اتي ئي سٺل
حالت ۾ اڪيون ٿي پيو هجي
۽ پلي پيو وات مان گاهه جهڙي
سائي گهي ڪڍي. اها رات هن
روئي. چرن وانگر ڪڪر ڪندي

گذاري ۽ کيس تب به چڙهي ويو.
ٻار ٻار انهيءَ برش جي ٻچا ٿي
ڪيائين جنهن سان گهوڙن جي
کي سنواريندو هو. پئي ڏينهن
اڪيون ٻڌڻ شـرط ڇانهن.
۾ آئون ڏاڍو اڃايل آهيان ۾
اسان کيس ٻائي آلي ڏنو جنهن
کي هڪڙي ڳيٽ ۾ اوتي. ۾
پـراوري به وڌيڪ ٻائي
گهرايائين. جڏهن ڪانئس
پڇوسون ته ڪهڙي حال ۾
آهي ته چوڻ لڳو. ۾ پائيان
ٿو ته مونکي گهوڙي لت هڻي
آهي. اهو سجڻ ڏينهن ۽ سڄي
رات سندس وات تي اها واڻي
هئي. سڄي رات نٺ نه ڪيائين
۾ هنڌ تي ويٺو رهيو. ڇيائين ته
گهوڙن جي گاهه ڇاڙڻ واري
آواز سبب هو سڄي رات ڪونه
ستو هو. گڏيل رات سندس تب
به لهي ويو ۽ چرن وارا ڪم به
نه پئي ڪيائين. باقي ڳالهائين
کان هن ٿي ته ڪري ۽ اسان
۾ رسال ويڙهي سندس منهن ۾
ڦسي ڇڏيو. وات ۾ ويڙهو
هوندي به هن پنهنجو رهنڪو
جاري رکيو. چوندو رهيو ته کيس
گهوڙن جي ساهه کڻڻ جو آواز
اچي رهيو آهي. اهي انڌا
گهوڙا بلند آڻيل دروازي
جي مٿان ناسون هڻي
ڀاڙيءَ لاءِ ڀيا واجهائين.
جڏهن اسان مانيءَ ۾ پل سندس
وات سان رسال ڪڍي ورتو ته جيئن
ڪجهه ڪانئس سگهي ته هو
هوڙي وڃي پٽ وٽ پئجي رهيو.
اسان ڀانئو ته سمجهي پيو
آهي ۾ ٿي سگهي ٿو
نوري جهڙي لاءِ سمجهي به پيو
هجي. پئي ڏينهن جڏهن اٿيو
ته ڏٺائين ته پنهنجي هنڌ تي
سٺل نه هو. پئي چنگهه وڌ
پتل هئس ۽ پنهجي
هٿن ۾ به رسو پتل هئس. جنهن
جو ٻيو چوڙو طنبلي جي لوهي

چي سان قابو ٿيو هو. —
جانورن وانگر جھڙو ٿيو هو،
پر وري به پنهنجو راڳ شروع
ڪري ڇڏيائين.

هيئر ٺٺو انهيءَ ماڻهوءَ کي
سڃاڻي ورتو هو ۽ کيس چيائين :
”مون توکي اڳ به ڪڍي ڏٺو
آهي.“ ان ماڻهو چيو : ”هر
ڇنڇر تي تون ايندو هئين چونڪ
تي مونکي ڏس.“ ۽ نبوءَ جو،
”سڄو آئين هر مون ته سدائين
ائين ٻئي سمجهيو ته رڳو آئون
ٿو توکي ڏسان.“ تو مونکي ڏٺو
ئي ڪونهي.“ ۽ ان ماڻهوءَ چيو
”مون توکي ڏٺو ته برابر ڪونه
هو، پر ڪجهه ڏينهن کان هو.“
جڏهن مون اچڻ ڇڏي ڏنو
تڏهن محسوس ڪيم ته جيئن
ڪنهن ماڻهوءَ ڇنڇر واري ڏينهن
اچي مونکي ڏٺو ئي بند ڪري
ڇڏيو آهي.“ ۽ نبوءَ چيو، ”توڻ
ته موٽي ڪونه آئين ۽ هر آئون
لاڳيتا ٿي يا چار هلندا اتي ويندو
رهيس.“ ۽ ان ماڻهوءَ جيڪو
اڃا به اتي ئي ويٺل هو،
تريئن سان گڏا وڃائي رهيو
هو، چيو، ”بس آئون انهيءَ
چونڪ ڏانهن موٽي وڃي نه
سگهس جيئن ٿيڻ بهنجري لاءِ
لقط ڪارائتي جاءِ اها هئي.“ نبوءَ
اڃا به اهو ٿڌو ڪرچندڙ آواز
پڙو هئي. هن ڪا به سان نه
ڪشندي، اٿس ۽ ويهن لاءِ سٺيت
ڪئي، پر ننڊ ايتري به مهلت نه
ڏني ۽ کيس هڪ دفعو وري
بهنجري جهوليءَ ۾ جهڙي وئي.
جڏهن کان گهوڙي لت ٽڪاءُ
ڪرائي هئس، تڏهن کانوئي نبوءَ
سان اها حالت هئي. هو سدائين
اهو آواز ٻڌندو رهيو.

”اسان تڏهنجي
اوسيدڙي ۾ آهيون، ٺٺو
تون ايترو ته ڊگهو وقت
ستل رهيو آهين جو
انجي ڪٽ ڪرڻ ئي

ڏکي آهي.

شيديءَ جڏهن کان تو ٿاڙو
وڃائڻ بند ڪيو هو، ان کان
چار هفتا پوءِ نبوءَ گهوڙن جا
سنوارڻ لاءِ برش هٿ ڪيو
هو. اڳي هو اهو ڪم نه ڪندو
هو. رڳو گهوڙن کي دائو ٻائي
ڏيندو هو. ان سان ڪڏ راڳ
ڳائيندو هو. پر اڄ واري ڏينهن
جڏهن بازار ويو ته اهو برش
ڏسي ٻانهي ٻاڻ کي چوڻ لڳو،
”اهو برش ته گهوڙن جي ٻچ
کي ڦٽي ڏيڻ لاءِ ڪارائتو
آهي.“ س اهو ڏينهن ۽ اڄوڪو
ڏينهن اٽڪل ڏهه پنڌرهن سال
ٿي ويا آهن، ان ڏينهن کي. هن
گهوڙي جو سنوارڻ لاءِ برش
هلايوئي سڌو، ته ٽڪاءُ ٿي ويس
لت، نرڙ ٿي. گهرجي ڪنهن
ڀاتيءَ سندس چريائپ وارو حال
ڏسي چيو هو : ”جيڪڏهن لت
لوندڙيءَ ۾ لڳيس ها ۽ مري
پوي ها ته چڱو هو. گوشت ۾
گهٽ سائس هجي ۽ ويٺن
نه ٿئي ها ته سڄو عمر چرين
وانگر پنهنجو ٻاڻ سان ڳالهائيندو
وئي.“ پر جنهن ڏينهن
ڏانوڻي اسان کيس طئيلائي
پورو آهي، ڪنهن به ماڻهو
سندس ٻوٽ نه ڏٺو آهي. رڳو
اسانکي خبر آهي ته هو اتي ئي
آهي، ڪوئيءَ بند آهي پر ان
ڏينهن کان وڏي ننگريءَ به
گرامون فون کي هٿ ناهي لڳايو.
ننگريءَ ڇا پئي ڪيو ۽ ڇا نه
پئي ڪيائين ان تي به اسان گهر
وارن ڪڏهن ويچار نه ڪيو.
اسان نبوءَ کي ائين ڪئي سگهو
ڪيو هو جن گهوڙو هجي.
گهوڙي جي لت، هن جي هٿ
لانجهه ۽ مري کيس لانجهارو
ڪري وڌو هو ۽ سندس نرڙ
تسي نشان اڀري آيا هئا

گهوڙن طرفان ڏنل ڇوڙي
ڏنجن ۽ ايڏاڻن جا:

سندن وحشي پٽي جا.

اسان هن کي طئيلائي جي چئن
پتين اندر ڪٽ ۽ وجهي ڇڏيو.
جن اسان هڪو به ڪري ڇڏيو
هجي ته ٻئي هو پتين سان مٿو
هڻي هڻي اندر ئي اندر ڀوسائجي
پورو ٿي وڃي ڇو ته اسن اهڙا
قهرمي ڦاٽل ته هئائين ڪونه جو
کيس هڪڙي نسي ڏک سان
ماري ڇڏيون. ڇوڏهن سال گذري
ويا ۽ هڪڙو ٻار به جوان ٿي
ويو، جنهن چيو ته کيس نبوءَ
کي ڏسڻ جي ڏاڍي سڪ آهي.
انهي در ڪوئي ڇڏيو.

ٺٺو ٻيهر ان ماڻهوءَ کي
چيائين رهيو هو. ”ڪنهن گهوڙي
مونکي لت هڻي آهي“ هن چيو
۽ ان ماڻهوءَ چيس ”اها ڳالهه
ته تون صدين کان ٻيو ڪرين ۽
هوڏانهن اسين آهيون جو تو لاءِ
هيا واجهائون ته تون اچي
آزاديءَ جا گيت ڳائيندڙن جي
ٽولي ۾ ٻيهر.“ نبوءَ وري به
ڪنڌ ڏوٽي، پنهنجي ڦٽيل
نرڙ کي سڪل ڪاهه ۾ هنيو
۽ ائين ۽ اڻڻائين چيئن کيس
اسانڪ سموريون ڳالهائون ياد
اچي ويون آهن. ”اهو پهريون ئي
پيرو هو جڏهن مون ڪنهن
گهوڙي جي ڪي سنوارڻ لاءِ
جتن ڪيا.“ هو ڪچيو. ۽ ان
ماڻهوءَ چيو : ”اسان به ائين ئي
ٿي گهريو ته جيئن تون به گيت
ڳائيندڙن ۾ اچي شامل ٿين.“
نبوءَ ورائيو : ”مونکي اهو برش
ئي نه وٺڻ ڪندو هو.“ ان
ماڻهوءَ چيو : ”نيٺ تون اهو
ڳولهي هٿ ڪندين. اسان به
فيصلو ڪيو آهي ته تون وري اهو
برش ڳولهي ڪڍ.“ گهوڙن جا
ٻچ اتي سنوار. ۽ نبوءَ چيو :
”انهيءَ ڪسان اڳ ته آئون
ڪڏهن به هنن جي پويان ڪونه
آيس.“ ۽ اهو ماڻهو اڃا به ٿڌي
فموني ڳالهائي رهيو هو، بي خبرو

ڪنڊ ٿيو هو، چوڻ لڳو: ”ر-
نيٺ نون انجي پوان ٻيهي رهين
ڪهوڙي نوڪي لت وهائي
ڪڍي، اها ئي ته هڪڙي وات
هئي جنهن تي هلي ٿيون
گيت ڳائيندڙن ۾ جاءِ والاري پيو
سگهين.“ ۽ ڪنهن ڏاهه تي نه
پوندي انهيءَ روزاني ڳالهه
پوئاهه جي ڏي وٺ تيسين
هلندي رهي جيسين گهران ڪنهن
چيو: ”پنڌرهن سال ٿي ويا آهن
جو ڪنهن در تي نه ڪوليو
آهي.“ نينگري ويڃاري (اڃا
سهڻو نه ٿي هئي سندس عمر
ٽيهن سالن کان ڇڙهي وئي هئي
۽ پڙا سندس اکڙين جي ڇهرن
مان لڳا ٿي پاتا) ان سول ويٺي
پٽ ڏانهن نهاريو، جڏهن هن در
ڪوليو، نينگري پنهنجو سونهن
پني پاسي ورائي ٿڌا ساهه کڻڻ
لڳي، ۽ جنهن وقت هنن در بند
ڪري ڇڏيو تڏهن چيائون: ”نبو
ڏاڍو آهي، اندر هائي ڪا به
چرپر نه رهي آهي، ڇاڻ
ته ڏينهن پڻ ۾ مٿو ۽ اسين نه
ڪجهه ٻڌائي سگهون ڪونه
سگهنداسين سواءِ ان ڦڦ جي
جيڪا اندر هوندي.“ ڪنهن
وري چيو: ”اسين ته ڪڏهن
ڏيکري سگهون ٿا، ماني ته هو
سدائين کائيندو رهيو، وڏي
ڳالهه ته آرام سان اندر پيو هو
۽ نه ئي ڪنهن خفي ٿي ڪيس،
وڻين پاسي کان اندر سوجهرو به
مليس پئي.“ ۽ حالتون جيئن جو
تيئن رهيون: رڳو ايترو ٿيو ته
نينگري در ۾ اڪيون اٽڪايو
ويٺي هئي، ڪڏهن ٿڌا
ساهه ٽپي ڪنڀائين ته ڪڏهن
شوڪارا پئي ڀريائين، اسان ته
ڪجهه ڪونه چيو ۽ پنهنجن
ڪمرن ڏانهن موٽي وياسين ۽ ر-
ايترو ياد آيو ته ڪجهه وقت اڳي
ڪنهن اهو چئي ٻڌايو ته نينگري
کي گراموفون چالو ڪرڻ ايندو

آهي، اهو سوچي اسين ڄاڻيندا
رهياسين ۽ ساڳيو گڏل رڪارڊ
ٻڌندا رهياسين جنهن ۾ اجڙيل
بهارن جو روج پٽڪو هو.
گذريل ڏينهن جڏهن هنن در
ڪوليو ته اندران ڪنهن لاشن جي
ڦڦ وانگي ٿي، جنهن در بند،
تنهن کان رڙ نڪري وئي:
”نبو! نبو!“ پر اندران ڪنهن
ووندي ڪانه ڏني، کليل دروازي وٽ
هڪڙي خالي ٿالهي رکيل هئي،
ڏينهن ۾ ٽي ڀيرا انهيءَ ٿالهيءَ
۾ ماني ۽ ڪي، دروازي هيٺن
وٽي وٺ ڇڏي هئي ۽ ٽيئي
ڀيرا اها ٿالهي ٿلهي پل بهران
ملندي هئي، اهڙيءَ ريت
اسان کي اها خبر هوندي رهي ته
نبو جيئرو آهي، پيو ته ڪو
وسيلو ئي ڪونه هو، اندر چرپر
به پنهنجي ختم ٿي ويئي ۽ راڳ
ڀاڳ به ٻڌڻ ۾ نه آيو، ۽
هنن جڏهن در بند ڪري ڇڏيو
ان کان پوءِ نبوءَ ان ماڻهوءَ کي
ضرور چيو هوندو: ”آئون
گيت ڳائڻ وارن ۾ شامل ٿي
ٿي سگهان.“ ۽ ان ماڻهوءَ پڇيو
ته ڇو ۽ نبوءَ چيو: ”ڇاڪاڻ
ته مون وٽ پائڻ لاءِ جتي به
ناهي، ۽ ان ماڻهوءَ پنهنجو پير
مٿي ڪندي چيو: ”ان سان
ڪهڙو فرق ٿو پوي، هتي ته
ڪنهن جي به پير ۾ جتي ناهي،
۽ نبوءَ هن جي اڳهڙي پير جي
تريءَ ڏانهن نهاريو جيڪا چوڙيل
هئي، ۽ هلي ٽي چڪي هئي،
”مون تنهنجي اوسيٽري ۾
صدين جو سودا ڪيو آهي،
ان ماڻهوءَ پيو، ”اڃا هڪڙو
پل مس ٿيو آهي ڪهوڙي جي
لت کي، نبوءَ وڙايو، ”آئون
منهن تي پائيءَ جا ٿورا ڇنڊا
هتي ٿو وڌن ۽ پوءِ
ڪهوڙن کي چڪر هڻڻ لاءِ
ٻاهر وٺي ويندس.“ ان ماڻهوءَ
چيو: ”ڪهوڙن کي تنهنجي

۾ ڪهڙو ڪونهي، ڪهوڙا
ته هتي رهڻي ناهن، توکي
اسر ٿي هن ٽي اڃا پوندو،
”نبوءَ چيو: ”ڪهوڙن کي ته
هتي ئي هڻڻ گهربو هو، ڪا به
تي هٿ رکي هو ٿورو مٿي
ٿيو تڏهن ان ماڻهوءَ چيو:
”پنڌرهن سال ٿي ويا آهن جو
سندن مار سڄا سال لهن وارو
ڪو ماڻهو وڃي نه رهيو
آهي، پر نبو سڪل گاهه
۾ هٿوڙا پون هڻندي چيو:
”برش ته اڃا اتي ئي ڪٿي
پيو هوندو.“ ان ماڻهوءَ چيو:
”هنن پنڌرهن سال اڳ طنبلو
بند ڪري ڇڏيو هو، هاڻي ته
هتي رڳو گند ڪچرو پل آهي،
۽ نبوءَ چيو: ”هيترو گند ڪچرو
هڪڙي ڏينهن ۾ ته ڪڏهن ٿو
هوندو، جيسين آئون برش نه
ڳولهي وڌان تيسين هرگز هتان
ٻاهر ڪونه نڪرندس.“
در کي ٻيهر ٽالو هڻڻ جي
پئي ڏينهن هنن ڪي وري
اندراڻ ڪا چرپر ۽ ڪي ان
ولندڙ آواز ٻڌڻ ۾ آيا، ڪنهن
ڌيان تي نه ڌريو، دروازي تي
اهڙو ته زور پيو جو ڇيڙاٽ پئي
ڪڍيائين پر ڪنهن به ڪمن
ڪچيو، اندراڻ ڇڻ ڪنهن هالتو
جانور جي زور زور سان ساهه کڻڻ
جو آواز پئي آيو، پڇڙيءَ ۾ ڪٽ
ڇڙهيل انجيسن جا ڇيڪاٽ به
ٻڌڻ ۾ آيا، اهي ٽيئي پيا
تڏهن نبوءَ پنهنجو مٿو ۽ پير
لوڏيو، ”جيسين مون کي برش مٿو
ملي، تيسين گيت ڳائيندڙن
ڏانهن نه ويندس.“ هن چيو: ”اڃا
تي ڪٿي پيو هوندو.“ ۽ هن
سڪل گاهه ۾ هٿ ٽپي زمين
کي رهڙون ڏيئي ڪنن کي
اٿلائڻ پٿرائڻ پئي ڏٺو تڏهن
ان ماڻهوءَ چيو: ”ٽيڪ آهي نبو-
جي اسان ڏانهن اچڻ لاءِ تنهنجو
اهو شرط آهي ته پهرين برش

هٿ ڪندين ته پوءِ ٻلي پيو اها جا ڪوڙ ڪري. هو اڳتي جهڪيو. سندس منهن تي صبر ۽ مايوسيءَ ۽ پريل فخر جي ڪراڻ ڇانيل هئي. لوهي ٽپي کي جهليندي هو اٿيو ۽ چيائين، ”ٻلي پنهنجي ڪم کي لڳو پيو هج ٿو ڏسان ته ڪير ٿو توکي روڪي.“

۽ پوءِ در بٽجي ويو ۽ هڪڙو ٿلهو مٿارو ڪارو شيدي ٺڪري نروار ٿيو جنهن جي نراڙ تي ڪهڙو لسڳل هئا (جيتوڻيڪ پندرهن سال پورا ٿي چڪا هئا. سندس پٽل هٿ اڀا ٿيا پر کيس ايڏا ٿيو جو اهي پندرهن سالن کان پٽل هئا. جڏهن هو ننڍو ٿيو ڪارو چوڪر هو ۽ ڪهڙون جي سارو پال لهندو هو ۽ اڱڻ بهجن کان اڳ هو نينگريءَ جي ڀرسان لنگهيو، جيڪا ويٺل هئي ۽ گراسولون جي ڇاڙي راتوڪر سندس هٿ ۾ هئي (جڏهن نينگري سگهارو شيدي چڙيل ٿيو ته کيس ڪو پراڻو لفظ ياد آيو). ۽ ٺٺو ڪمري مان ٺڪري اڱڻ تائين اچي پهتو (طنبيلو ڳولهي

ٺٺو کان اڳ)، هن جو ڪلهو لڳڻ شرط سونهن واري ڪمري ۾ پيل آسي تي بهرا ٿي پئي هئي پر نينگري کيس ڏسڻ نه آئي (نه گراسولون وٽ ۽ نه ئي آسيءَ اندر) ۽ هن منهن سڙي ڪري سج ڏانهن نهاريو. سندس اکيون نه کليل ٿي، انڌن وانگر ٽاپا کڌائين، (انڌران پڇل شيشن جا ٽڙ ڪا اڃا پٽڻ ۾ آيا هئا) ۽ واٽڙ مٿان وڏي ڍوڙ هاتائين ڇڻ ڪهڙي جي اڪين تي ڪوٺا چڙهيل هئا، هو بي خاليءَ وڃان طنبيلي جو دروازو ڳولهي رهيو هو ۽ ڇاڪاڻ ته پندرهن سالن جي ٽپ سندس حافظو ڇٽ ڪري ڇڏيو هو پر جيت اڃا باقي هيس (انهيءَ ڏورانهن ڏينهن کان وٺي جڏهن هن ڪهڙي جي هٿ ۾ ٽپي اڀري هئي پنهنجي سڄي حياتي سونورن ۾ وڃي چڪي هئي) ۽ مڇريل ڍڳو ٺٽي ٻين سان پڪڙڻ ڪمري کي ڏاهي، تباهي ۽ گهميل ڪري نيٺ هو پوئين پاسي پهچي ويو (رطنبيلو

اڃا هٿ نه آيو هئس) ۽ جنهن طوڙني ڪاوڙ منجهان هن آسيءَ کي ڀڄي ڀور ڪيو هو، ان سان ڌرتي تي ليٽڻ بون ٿيندو، گسڪندو اڳتي رڙهيو — اهو سوچندي ته مٿان ڪنهن ڪهڙي جي مٿ جي پانس تي کيس طنبيلي جو ڏس ڏئي. نيٺ هن دروازي وٽ هئي وڃي هنڌ ڪيو ۽ ڏاڍي ٽيڪ سان در کي ڌڪيندو، اندر وڃي سونهن ڀر ڪيو، شايد موت جي ٻيڙا ورائي وئي هئس، پر اڃا پنهنجي دوندريل وحشي هئي جي سونهاري ۾ هو ۽ جنهن جي اثر هيٺ اڌ سيڪنڊ اڳ ۾ جڏهن نينگري ڏسي رڙ ڪئي هئي. گراسولون جي ڇاڙي کڻي هئا پر لوڙي رهي هئي، پر ڪري سان اٿڻ کان سواءِ، کيس ڇاڙي ڏيکاريندي، ويڇاريءَ فقط اهي ٻه لفظ چيا هئا، جيڪي هوءَ سڄي عمر ۾ سکي سگهي هئي. سونهن واري ڪمري مان هن رڙ ڪئي: ”ٺٺو! ٺٺو!“

* تاريخ جو ڪم اڃا ختم ڪونهي ٿيو. هي ۽ وڏو پٿر آهي، جيڪو جبل تي اسان کي ڪٿي ويا آهن. ون. جيئن ئي اسان ان کي ڇڏينداسين ته ان جو بار اسان کي سڀني تي لڳندو. جيئن ئي اسان آرام ڪنداسين ته اهو اسان جا مٿا ڀڄي ڇڏيندو. تاريخ جو ڪم اڃا ختم ڪونهي ٿيو. (سي - ڪي نارڊر)

* اسان جي نموني جو ٻالو جنهن تي سڀني اس ۽ پروٽيس جون ٻيڙيون آهن.

لاطيحي ڪهاڻي

ڪڙي

دورا الوڻسو

ٻه ٽيندي هئي.

ان رات، اسٽور ۾ هن جي سهيل بيمت ۾ سهيل پڄن، هاسا ورائڻ شروع ڪيا. ان کان اڳ جو هو ۽ دالين جي انبار منجهان بيمت جو دوزخ پري، کيس محسوس ٿيو، ته بيمت ڦونڊو ٻيو ويٺس. هن جا ٻچا هڪ ڪٽي ٽسي ٻاهر نڪرڻ لڳا.

هن پنهنجي رهڻ جي جاءِ سڀ کان مٿي هڪ ڳوٺن کي بنايو، ڇو جو کيس هڪ هئي ته اني ڪو هاجو ڪونه رسندس.

هي پهريون موقعو هو جو سڄ اڀرڻ کان اڳ هو ٻه اسٽور ۾ اندر ئي هئي، پر ڏاڍي پريشان، ڊنل ۽ خبردار هئي.

توري ڪڙڪي ٽسي ۾ هن چرڪ ڀريا، ۽ جسم ۾ ڀڄ جي لهر ڊوڙي ٽسي ويس، هو ڏڪندي ننڍن پڄن مٿن ۾، وڃانجي پئي وئي. هر گهڙيءَ هو فرش تي پوئڻ جي ڳوري آواز تي دهليجي پئي وئي.

۽ جڏهن اسٽور جي دروازي واري ڦل ۾ آواز پيدا ٿيو ته هن تي دهشت چڙهي وئي، هو ڀڄڻ لڳي. ان سوراخ جي منهن وٽ پهچي وئي، جنهن کسي هن چور دروازو بنايو هو. اتي پهچي هن محسوس ڪيو، ته هاڻي هو ۽ ان سوراخ منجهان لنگهي ٿي سگهندي، ۽ واپس ڀڄڻ وٽ پهتي. هن کي ڏڪڻي وڏي وئي ۽ ٻوڏڙي مٿي، ۽ اکين ۾ چمڪ هئس.

هو ۽ سموري وٽ سان ڊوڙندي، ان سوراخ منجهان نڪتي جنهن منجهان هو ۽ هميشه نڪرندي هئي. انهن برائي ويڳن هائوس کان شوگر، ڪڪري، جسي ڪرياني واري اسٽور ۾ داخل ٿي.

هو ۽ ٿلهي مٽاري ڪٽي هئي جنهن جون اکيون هوشيار ۽ ڊگهو منهن ٻچ، تلهڙ وانگر هو. هو ۽ ان برائي ويڳن هائوس ۾ چٽي هئي، انهن سڀني رستن کان ڀلي ڀت واقف هئي، جيڪي وڻن جي قطارن تائين ويا ٿي. هو ۽ سمورن لڪل رستن کان واقف هئي، جيڪي چٽين تائين هئا. هو ۽ نرم ۽ اونداهي ڌرتيءَ جي تنهن سان ۽ مانوس هئي، جنهن تي عمارت بيٺل هئي، ۽ جتي ڏهاڙي رات جو هوشيار بازيگر وانگر، نرڪي داخل ٿيندي هئي، ۽ ڪاٺوڙي فرش جي سوڙهي ڌار منجهان نڪري، اسٽور تائين پهچڻ ۾ مهارت هئس.

ان ڏينهن هن کي اسٽور جي پيرل ڳوٺن جي ٿڙيءَ ۾ ڏاڍو مزو آيو. اتي دالين جي گهڻن تي قسمن جي ڳوٺن جا انبارا ڳڻل هئا، ۽ وقت گذرڻ سان گڏ، انهن ۾ آڻڻ ۽ سڙڻ جي ڌڀ پندا ٿي وئي هئي. اتي تيل جو هڪ وڏو ڊبر ۾ رکيل هو، جنهن ۾ هڪ ڀري وٽ تي هڻندي هو ۽ ڪري پئي هئي ۽ وڏن ڪشالڻ ۽ جا ڪوڙن کان پوءِ پٽڻ کان بچي وئي، نه ته ٻيا هئا ڪوئا گهڻن ڪوششن کان پوءِ به ڪناري تائين پهچي نه سگهندا هئا، ۽ ٻڏي مرندا هئا، ٻنهي ڏينهن صبح جو سوير، انهن کي ڪڍي اڻڻ ۾ اڇلايو ويندو هو، جتي اڇلڻ کان ٿوري دير پوءِ، ڪوٺن جي لاشن هيٺان سڀ جو تهه چمي ٿي ويو. ڪنلين ۾ ماڪوڙن جي دعوت جو بندوبست ٿي ويندو هو. اها ئي حالت ٻين جيئن سان

ٻه قدم اسٽور ۾ داخل ٿيا، جن سان گڏ ٻه ٻيا قدم گپ ڇڪ سان ڀريل هئا. ڀر جي پٺيان، هن جي اکين ۾ پانهون ڏٺيون. هڪڙي هٿ ۾ ڪيف هئي، جنهن کي قارازيءَ واري هاس ۾ وجهي هن ڇڏيو.

”گهڙو گهرجي؟“

”اڃا هائونڊ-اني سڏيو. خدا“

جي واسطي پورو تورو.“

عورت جو منهن هيڏو هو ۽ هن جي اکين جي چوڌاري ڪارا دائرو هئا. صفا انهن ماڻهن وانگر جيڪي مل ۾ رهندا هئا، ڪٽي انهن سڀني کي سڃاڻندي هئي. عورت جون اکيون لاڳيتو قارازي کي گهروي رهيون هيون، ۽ سرد کي ان گهور ٽسي ڪو اعتراض ڪونه هو، ڇو جو هن ڄاتو ٿي ته عورت جي فرشتن کي به خبر نه پوندي، ته هو ماڻهن کي ڪيڏي ڇالاڪي سان ڦري ٿو. هڪڙي، اڌ ڪايل اکين سان وري عورت کي ڏٺو. هو ۽ انگري لباس ۾ هئي، ۽ ڀاڙو هن جي سڪل ڇاتي چوسي رهيو هو. هن ڊڄندي ڊڄندي دڪاندار کان ڪجهه پون شيون به گهريون، دڪاندار، ننڍين ننڍين پڙين ۽ ٻڌل الاهي شيون ڪاٺوٺر تي رکيون، ۽ ساڻي پينسل سان لکڻ شروع ڪيائين.

”هاڻي تونسي ڏيڍ سئو ٿي ويا آهن. ائين ٿو لڳي ايندڙ فصل تي ٽولا ٽڪو نه پهندو.“ هو ۽ تورو جهڪي ۽ سودي وارو نفاقو ڪشي، پنهنجي هالي هٿ ۽ کير کان خالي ڇاتين جي وچ ۾ ڀڪوڙي ڇڏيو. دڪاندار ٿلهي ڪتاب واري ڪاٺي ۾ لکڻ لڳو.

اها ڏهاڙي جي حالت هئي. اهڙيون هڪٻئي اچي، ڏنل قيمت کان ڪجهه گهٽ تور تي شيون وٺي وينديون هيون. شام جو

جي ڳريل سڙيل ڳوٺين، ڪيڙن
ماڪوڙن ۽ ڪنن جا ڪهڙا،
اک چنپ ۾ تڙي پڪڙي ويا.
ڊگهي، پوانتي، ڏپ واري
اونڊاهي اسٽور ۾ روشني پڪڙجي
وئي.

ٺلهي ڪتاب جا پنا چهاڙيون
ٿي ويا. ڪٽريل سوراخن واريون
ڳوٺيون به اٽلائي ڇڏي ڪيون
ڏيون، تل وارو ڏيڍ قسم اونڌو
هڪيو. دڪاندار به دسجي ويو،
دڪاندار ۾ هٿ سڀني ڪسان
پڪڙي ۽ ڳنڍيائون.

مٿي جو رنگ ڪوٺڻ ۽ ڪا ڪروچن
جي ان ڪپڙن لاشن سبب ڪاڙو
ٿيندو ويو.

گراهڪن جو لڏڪو، ٺلهي
ڪتاب ۾ ٺي لڪيل هو. پر اهڙي
ڪا ڳالهه ضرور ٿي وئي جنهن
جو اثر پوڙهي ڪئي، ان جي
ڪٽنب، دڪاندار ۽ ڪيڙن
ماڪوڙن تي پيو.

ڏک انهن هيلين شڪلين
وارن ماڻهن طرفان لڳو
جن جي اکين جي چوڌاري
ڪارا دائرا هئا. اهي سڀ جا
سڀ ڪاڙو ۽ لڏجي اسٽور
۾ داخل ٿيا. دالين

اسٽور جي دروازي تي وري لال
لڳندو هو. تڏهن ڪٿي هر
نظر اچڻ واري شي ۽ ڪاٺن لڳندي
هئي، ۽ ائين هن جا پڇا به پليا
رهيا. ماڻو وانگر اهي به سگهارا
۽ ڪرتب باز ٿي ويا. هوريان
هوريان هو ۽ ٻين جي سلامتي
واري آڱهي کان واندڻي ٿي پئي.
ڪٿي ڪيترا ڀيرا ٻار چٽيا،
ليکي کان ٻاهر هائي هن جي
اولاد جو ڳوڙ ڏينهن ڏينهن
اسٽور ۾ وڌڻ لڳو هو. اسٽور جي
هر شي ۾ ڪوٺڻ ۽ ڪا ڪروچن
جي ڏپ ڪهري وئي هئي.
وقت گذرندو ويو ۽ ڊرم ۾ پيل

امان سگهارن ماڻهن کان
ڪندي ضمير جي طلب قسم ٿا
ڪريون. امان ته چاهيون ٿا قسم
هنن کي باضمير هئڻ ڪهڙجي.
(بال مارڪ مينري)

ڪرويس ڪيڪيڊن

ليو ٽالسٽاءِ - سنڌيڪار: الطاف احمد

ڇو؟
”گهڻو ڪري انهن ئي ٿئي
تو ته غريب ماڻهو ٿي آسودي
ماڻهوءَ کان وڌيڪ خوش هوندو
آهي.“

بادشاهه سولون ڪي پاهر
ڪڍي ڇڏيو، ڇو ته هو سندس
ڳالهين تي ناراض ٿي ويو هو.
انهن کي صحيح ٿئي سمجهيائين.
”پتري ڳالهه ٿي اٿسڻي
گهڻي!“ هن سوچيو: ”جڏهن ته
هر ماڻهو خوشي ۽ سکون لاءِ
جيئي ٿو.“ ۽ هن سولون بابت
سڀ ڪجهه وساري ڇڏيو.

اڃا گهڻو وقت نه گذريو، ته
بادشاهه جو پٽ شڪار تي ويو
شڪار ڪندي پاڻ کي ٽي
وڏائين ۽ مري ويو. ڪروسس کي
وڌيڪ اهو به پڌرو ويو ته هڪ
طاقتور بادشاهه سائرس، ساڻس جنگ
ڪرڻ لاءِ اچي رهيو آهي.

ڪروسس وڏو لشڪر ساڻ
ڪري سائرس سان وڙهڻ لڳو.
پهر نڪري آيو. هر دشمن
پنهجي طاقتور هجڻ جو ثبوت
ڏنو. جنگ ۾ سوپ حاصل ڪري
ڪروسس جي سپاه کي ڀاڱا
ڀاڱا ڪري، گسادي واري شهر
تائين ڏکي آيو.

ان کانپوءِ ڌاريا سپاهي،
ڪروسس بادشاهه جي ملڪيت
لٽڻ ۽ قتل عام سان گڏ شهر
۽ باهون لڳائڻ شروع ڪيائون.
هڪ سپاهي ڪروسس کي پڪڙي
وڙتو. کيس خنجر هنڻ وارو
هو، ته بادشاهه جي پٽ،
کيس بچائڻ لاءِ روڙ ڪئي.

”ان ڪي نه ٿار، اهو
ڪروسس آهي، بادشاهه.“

سپاهي ڪروسس کي گرفتار

ڪري پنهنجي بادشاهه وٽ وٺي
ويو. هر سائرس پنهنجي سوپ جو
جشن ملهائڻ لڳو. ڏٺل هو ڪنهن
۽ قيديءَ سان ڪونه ڳالهائين
البت ڪروسس لاڳاپي ٿي موت

جنگين ۽ ماريل دشمنن ۽ پنهنجي
سوين بابت پڌائڻ کان
پڇيائينس.

”تو کي دنيا جو ڪاڏي
تجربو آهي ۽ تون ڪيترائي هڪ
گهڻو آهين. مون کي پڌار ته
تون سڀ کان وڌيڪ خوش ۽
سڪيو ماڻهو ڪنهن کي سمجهين
ٿو؟“

”مان سڀ کان وڌيڪ خوش
۽ سڪيو غريب ماڻهوءَ کي سمجهان
ٿو.“ سولون ورائيو.

اهو جواب ڏئي بادشاهه
حيران ٿيو ۽ سمجهيائين ته سولون
هڪ پنهنجي لاءِ پيو چوي. هڪ
نڌن به ڏاهي اها ڳالهه لکائي
ڪئي آهي.

”تون اهو ڪيئن ٿو چوين
ڪروسس وري پڇس.“

”ڇاڪاڻ ته... سولون
جواب ڏنس، مان جنهن جي ڳالهه
۽ ڪيان، تنهن ٿوري سوکائي
هوندي به سڄي عمر ڏاڍي محنت
ڪئي آهي، سڄي نه وٺي ٻارن
جي ۽ اٽا ڪئي اٿس، پنهنجي
شهر جي خدمت به ڪئي اٿس
۽ عزت ۽ احترام حاصل ڪيو
آهي.“

جڏهن ڪروسس اهو ٻڌو ته
وڌيڪ پڇيائينس.

”۽ پنهنجي خوشيءَ کي
تون ڪجهه به نٿو سمجهين. تون
سمجهين ٿو ته مان ان ماڻهوءَ
مان پڙهڻ لائق نه آهيان، جنهن
جي تون ڳالهه ڪري رهيو آهين؟
انهيءَ جي جواب ۾ سولون

حضرت عيسيٰ جي چمن
کان گوڏ ڪوٺو آڳ، ڪروسس
نالي هڪ بادشاهه ڪنهن هڪ
ٽي حڪومت ڪندو هو. هن
وٽ تمام گهڻو سون، چاندي ۽
ڪيترائي قيمتي هيرا ۽ اڻ ڳڻا
سپاهي ۽ غلام هئا. انهي ڪري
هو سوچيندو هو ته سڄي دنيا
ڪوبه ماڻهو کانئس وڌيڪ خوش
۽ سڪيو ڪونهي.

”ڏينهن اتفاق سان،

ڪروسس هڪ جي ان حصي ۾
گهڻن ويو، جتي سولون نالي
هڪ يوناني فلاسافر رهندو هو.
سولون هڪ ڏاهي ماڻهو جي
حبيت سان ڀري پري تائين ايترو
مشهور هو، جو سندس نالو
ڪروسس تائين به پهتل هو.
بادشاهه حڪم ڏنو ته سندس
ملاقات سولون سان ڪرائي وڃي.
عمدي ۽ رعبدار پوشاڪ ۾

تحت تي ويٺي ڪروسس سولون
کان پڇيو: ”تو ڪڏهن هن کان
وڌيڪ شاندار شي ڏٺي آهي؟“
”ٻاڪل ۾ سولون ورائيو،

۽ مورن، ڪڪڙن ۽ چڪورن
جا رنگ ۽ خوبصورتي، جن سان
ڪابه ٽي تخليق پٺي نٿي
سگهي.“

ڪروسس ماڻ ۾ هو، جن هو
سوچي رهيو هجي: ”هي سڀ
ڪجهه ڪافي نااهي؟ مان هن
کي حيران ڪرڻ لاءِ ضرور اڃا
به ڪا شيءِ ڏيکاريندس.“
انهي لاءِ هن سولون کي پنهنجي
سموري دولت ڏيکاري ۽ انڪ

جي سزا جو حڪم ڏني ڇڏيو
هيائين.

شهر ۾ هڪ وڏي چونڪ
تسي ساهين چڪا تيار ڪئي ۽
ان جي چوٽيءَ تي ڪروسس کي
کڻي ٻڌي باهه جو انتظام ڪيو.
ڪروسس پنهنجي چوڌاري
ڏٺو، پنهنجي شهر ۽ پنهنجي
محل ڏانهن. ان کان پوءِ کيس
يوناني ڏاهي جا لفظ پساد آيا.
اوچتو سندس اکين سان ڳوڙها
تمن لڳا ۽ فقط اهوئي پئي چيائين:
”اه، سولون! سولون!“

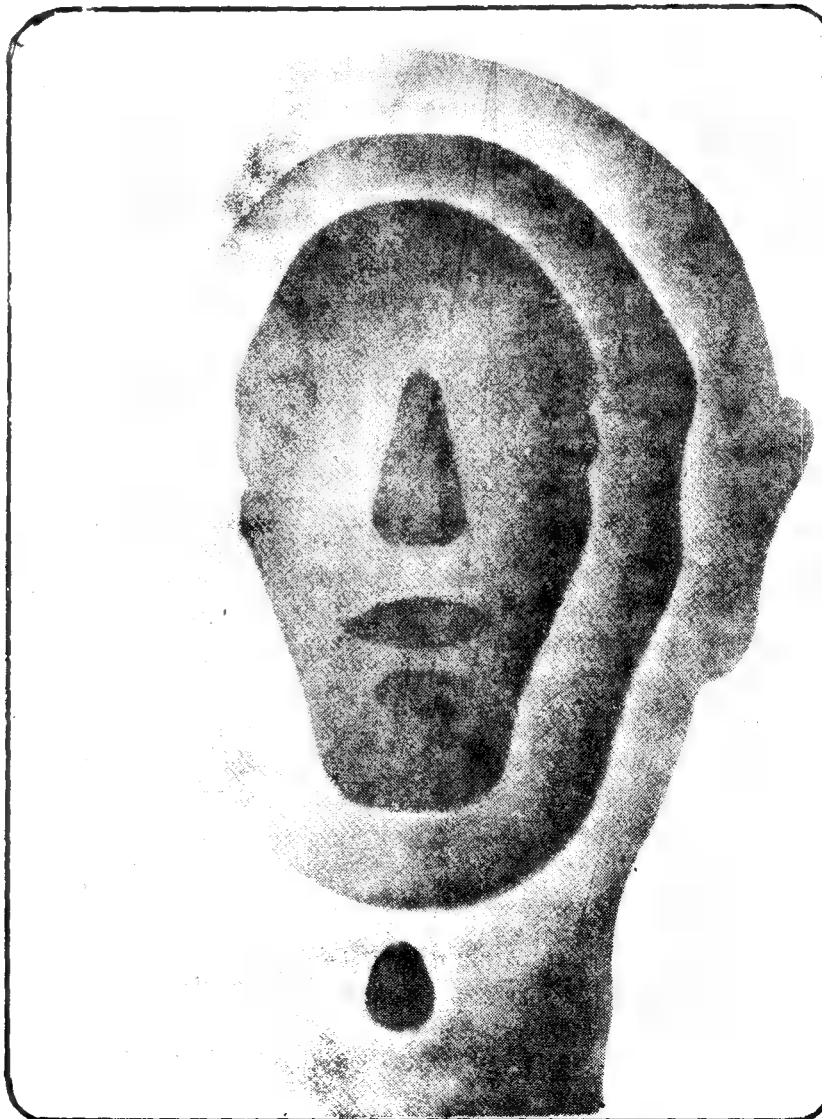
ايتري ۾ بادشا سائرس به
اهو نظارو ڏسڻ لاءِ اچي پهتو.
هن پهچنديئي ڪروسس جي وات
مان نڪرندڙ لفظ ٻڌا، پر انهن
کي سمجهي نه سگهيو. هن
ڪروسس کي چڪي تان لاهي
آڻڻ جو حڪم ڏنو ۽ کانئس
پڇيائين ته اڳهوئي ڇا چئي
رهي هو؟

”مان فقط هڪ ڏاهي ماڻهو
جو نالو وٺي رهيو هئس، جنهن مون
کي هڪ وڏو سچ ٻڌايو هو—
اهڙو سچ، جنهن جي قيمت هر

لسم جي ملڪيت ۽ اسان جي
بادشاهي شان شوڪت کان
مڙهين آهي.“

ڪروسس، سولون مان
هڪڙو سموري ڳالهه ٻولھ سائرس
کي ٻڌائي. سائرس کي اها ڳالهه
دل سان لڳي ۽ سوچڻ لڳو ته
هو پاڻ وڏي رت آهي، پر نيڪ
ماڻهو آهي ۽ کيس خبر ڪانهي
ته سڀاڻي سندس لاءِ ڇا ٿيڻو آهي
نيڪ کيس ڪروسس تي رحم
اچي ويو ۽ هن جو دومت ٿي ويا.

مان اهو ماڻهو ٺاهيان
جيڪو ڏور اولهه جي دنيا تي
اڪيون کپايون ويٺو آهي ۽ ٿڌي
دل سان ان ڳالهه جو فيصلو ٿو
ڪري ته اولهه کان ڇا وڌان
۽ بدلي ۾ ڇا ڏيان. مان ڏهن
وڻن پنهني کي مڃيندو آهيان.
ٻڌ ته جي حالت ۾ ڪنهن جو
به مقصد پترو ڪونهي ٿيندو.
اتين ماڻهو هڪ عجيب غريب
هستي بنجي ويندو آهي.

لڙڪا گيت ۽ روشني

گلشن چن

— ڇا ڏٺو ائين انهي پنڳيءَ
شاهه وٽ؟
ڪهڙا سڪ مائيندين هن مان
شادي ڪري.
ڇو اچي ڪل ٿڙي ائين چوري؟
چلهه تي رکيل ڪٽلي مان
چانهه جي پاڻي پڙڪو ڪاڏو
هن چرڪي هٿ سان اچيل
ڦٽي ڪٽلي جو ڍڪ لائو.
آڱرين تي سڙڻ جا اڇا داغ
ٿي پيا.
هڪدم آڱرين ڪسي وات ۾
چوسي ٿڌو ڪيائين.
ڪن رکسي. وري ويچارڻ ۾
ويجهي ويئي.
ڪيس ماءُ جا چيل اکر ڪنن ۾
پڙڻ لڳا.
— ڇا ڏٺو ائين انهي پنڳيءَ
شاهه وٽ؟
ڪهڙا سڪ مائيندين هن مان
شادي ڪري.
ڇو اچي ڪل ٿڙي ائين.....
ڪيس ۽ ميو ته هو زمين ۾ لهدي
پئي وڃي.
ماڻهي جا ٻولار—
ڪس باد اچي ٿي اها رات
جڏهن هو اسر واري ڪڏي ۾
وڳو ٺڻ ڪهڙن ۾
”جاني“ ڏي هلي آئي هئي.
ڪالهه جاني جي انهن اکرن
تي سندس دل ”پروڻ“ ٿي
پئي هئي.
— ”گلڻ تون ڳوٺ هلي وڃ،
منهن جا ڀاڳ مونسان.“
— جاني مان ڳوٺ هلي
ويٺس ته تون ڏکيو ڪونه
ٿيندين.
”نه...“
— ”ٻارن جي اسڪول جو ڇا

ٿيندو؟“

”مون کي ڪهڙي خبر؟“
”پوءِ مان توکي ۽ ٻارن کي
چڙهي ڪيئن ٿي ڳوٺ وڃي
سگهان جاني.“
پلا ترسو ته مان مران
”لاڳيتو منهن جو لاشو
ڪٿاڻو هليو.“
ڪيس لڳو ته وري سندس هٿ
ٽهڪندڙ ڪٽليءَ جي ڍڪ
مٿان لڳو آهي.
”هن ڀيري سڙڻ جا داغ هٿن تي
نه پر سندس دل تي چٽجي
ويا آهن.“
هو چٽائي جاني کي ڏسڻ لڳي،
— ”جاني! توکي ڇا ٿي ويو
آهي.“
— ”مون کي جن ٿيو آ گلڻ،
— ”ايڏو بيزار ٿي هو آهيڻ،
ڪارڻ؟“
ڪي ڪونهي ”ڪارڻ ٻارڻ“
هو چپ ٿي وئي.
ڪن رکي ڇيائين
”تو ڪافي وقت ڪان لکن
گهڻائي چڙهو آهي جاني،
جڏهن تنهن جي لکن واري
ٽيل جي ستي وسائل ڏسندي
آهيان ته سچ ٻچ ته آءٌ وسامي
ويندي آهيان.“
”جاني! مان ميان ٿي ته
تنهنجي اهوري بنگهار اڪت
ڪهر جون هڪلو ڪمان واري
آءٌ برابر تو تي بار آهيان
پر جاني، ڇا ڪريان؟
هٿو لاڻ تنهنجي مائٽن مان
ڪيل بدعت
— ”پنهنجي ته هاڻ آءٌ پاڻ ڪسي
ٻوليو جي مريض ٿي سگهان.
”نون خوش رهن جي ڪوشش

ڪندو ڪر.

جاني آئون ”هاڙي وارن جا ٿانو
پهاري ڪري“ توتان بار هڪڙو
ڪندين تون هر ڀيرو بيزار ٿي
مون کي ۽ ٻارن کي ڳوٺ
موڪلڻ جو فيصلو ڇو ڪيو
آهي؟ جاني جيڪي ماڻهون
ٻار جي عادي ڪندا آهن انهن
کي سڀ ڪجهه پنهنجي
ذات تي برداشت ڪرڻو پوندو
آهي.
”سڀ ڪجهه پر هينئر مون ۾
برداشت جي ڪا به سگهه
ڪانهي رهي.“ مان ڏاڍو
ڏڪجي ويو آهيان گلڻ.
”تون هر ڀيرو بي سٺ نه ٿي
مان تنهن جي جنم جنم جي
مائي آهيان، مون نه وڻو
ڇا نه ڪيو آهي اهو
سڀ توکي ڪري ڪارڻ آهي.
تنهنجي پين پيرن وڌڻ وڌڻ
ماڻهن مان شاديون ڪيون.
۽ مون هزار مخالفتن جي باوجود
تنهنجي چونڊ ڪئي هئي
”مون توکي چونڊيو هو جاني“
خدارا مون کي ڏٺو نه ڪر
”مون کي منهن هاپ نه ڪر
جاني، توکي خبر آهي ته مان
مان تنهنجا گيت ”نڊ“ ڪندي
آهيان.“
هن چٽائي گلڻ ۾ نهاريو
”گلڻ کي ائين لڳائيندي
۽ رويندي ڏسي
سندس دل برڪ جيان رجي پئي
هو ڪي ڪهڙيون چپ ٿي ويو؟
ٻار پئي ڪري ۽ سٺ هلا.
مقراط، سرم ۽ عبي
”جاني اڄ ٻار به ائين سمهي
پيا آهن.“
”ڇو؟“
”تنهن جو مود جو ٿيڪ نه هو.“
”منهن جي مود کي ڇا هو؟“
”ڪڏهن اڳي — ائين ٿيو
آهي ڇو؟“
”ڇا نه ٿيو آهي.“

رهي ڪٽليءَ ۾ رکيل هائسي
پڙڪو ڪاڌو ڪلان رني جسي
بلاند مان ڪٽليءَ کي هيٺ
لايو —

ڪلان چانهه ڪٽي آئي ته
جاني جي ٽيبل واري پتي جي
”روشنِي“ پٺن تي پکڙيل هئي،
۽ جائي ٽيبل مٿان ٺهڪيل هو.
ڪلان جي اکين مان ڀر لڙڪا
ڪري پيا.

ڪيو آهي.

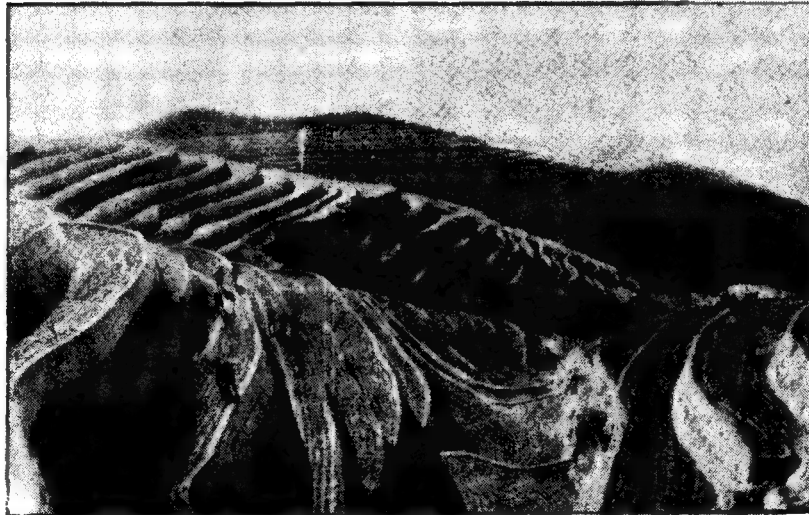
”وڏو باب“...

هاڻ ائين نه ڪندڙ ڪلان
ائين نه ڪندڙ ڪلان جا چپ
ڦڙڪڻ لڳا ۽ هو اٿسي
”جاني، تو چانهه به نه پتي
آهي.“

وڏي ۽ ڪٽلي چلهه تي رکي
ڪلان هيٺ ڪنڌ ڪري ويهي

”تنهن جو دود ليڪ نه هجي ۽
گهر ۽ دانگي چڙهي.“

هن جون اکيون پٿر تي پيون
ڪيس پاسو نه هو پنڊ پهن
لي ويو. هو هو ڪي گهڙيون
سوچي آهستي آهستي اٿيو ۽
ڪلان کي ”گهرائڙي“ هائسي
چيائين مونکي اعتراض آهي
ڪلان مون پنهنجي پرڻائين ۾
تو کي شريڪ ڪري ”وڏو باب

چا اسين هڪ معيشت
اڏڻ جي خواهش رکون ٿا؟ هو
اچو ته همام ڪسي ڏسون آهي
ڪير آهن؟ جن جو تعداد گهڻو
آهي ۽ آهي غريب ۽ بیمار آهن.
انهن جا گهر خراب آهن، کين
تعليم پوري ڪانهي ۽ هو بيروزگار
آهن. اسان کي انهن مسئلن تي
ڪم ڪرڻ گهرجي، ان کان
وڌيڪ ڌيان ڏيڻ جهڙي ۽
ڪا ڳالهه ئي ڪونه.
(هان شينگ).

پادشاه واري دل

آزاد جتوئي

ڪهاڻي

بستري تان به ڪونه اٿندو آهي. اڃ صبح ۽. انين ئي ٿيو، جيئن ئي اخبار ٻهٽي پڙهڻ شروع ٿي ويو. ٿوري دير کان ۱۱ مون کي حڪم ڪيائين ته مان فورن بستري تان اٿس، هٿ منهن ڏوٺي سندس خدمت ۾ پيش ٿيان. هٿ منهن ڏوٺي آيس ته چيائين. ”اڃ اخبار ۾ ڪا خبر آهي. پڙها ته ڪهڙي آهي؟“ مون اخبار کي پڙهڻ شروع ڪيو ۱۱ ست ڏيڻ کان ۱۲ مون کي اهڙي خبر نظر ڪانه آئي. جنهن کي اهم چئجي ۱۳ مون بيزار ٿي ۱۴ سرڪار سوا هٿ ننگري جي مون کي اخبار ۾ ڪا به اهم خبر ڪانه ٿي اچي. ۱۵ چرڪي ۱۶ چيائين ڪهڙي ننگري؟“ عرض ڪيو. ”اها ننگري جنهن شهر جي ليشن هو ۱۷ بهرپون نمبر ڪيو آهي.“ بادشاهه ٽپي باه ٿي ويو. ”چيائين وڏو ڪو نالائق آهي.“ چيو. ”برابر.“ ۱۸ پوءِ بادشاهه پئسل کڻي ۱۹ اهڙي خبر تي نشان لڳايو جيڪا سنگل ڪالم ۾ پڻ سٺن جي هئي ۽ بغير عنوان جي. اخبار منهن ۾ اچائيندي چيائين، ”پڙه انڌا.“ اها خبر پڙهين، لکيل هو. ”شهر جي گندي نالي مان هڪ خوبصورت پار هٿ آيو“ چيو مانس. ”سرڪار محالتي فقط نظر کان ان خبر جي ايتري اهميت ڪانهي. جيتري هن ليشن هو واري ننگريءَ جي آهي. اڃا به اسان اٺ جيئن نوجوانن کي پريشان ڪيو اٿو.“ بادشاهه اخبار رکي پوري ڪاٺي ڏانهن وڌيو ۽ ويندي ويندي چوندي ويو. ”اٺ کي اڃا به پورو ڪيو ويندو آهي.“

چيو. ”بس اهو حساب ڪتاب ۱۱ پيو ڇا؟“ چيائين. ”ڪڏهن پنهنجي زندگي جو حساب ڪتاب ڪيو اٿئي؟ مون ان جو جواب ڏيڻ لاءِ سوچيو ٿي ڪونه ته هاڻ پوري ڪاٺي ڏانهن هليو ويو ۽ ڪهڙي کن ۱۲ چانهه ٺاهي کڻي آيو. چانهه ٺهيل تي رکي چيائين اهي زلڙا ڇو ايندا آهن؟“ سندس اهو سوال به منهنجي ۱۳ ڏاڍو انوکو هو ڪيس ياد ڏياريم ته مان رڳو حسابن جو استاد آهيان. جاگرافيءَ جو نه. ۱۴ نرو ۱۵ گهٽج وڃي چيائين ”زلڙا رڳو ان کي ڪونه ٿو چئجي جنهن سان ڌرتي ڊانوانڊول ٿي ويندي آهي. ميان زلڙا ٻيا به ٿيندا آهن.“ چيو، ”سرڪار. مون کي خبر ڪانهي.“ بادشاهه ڏاڍو بردبار ۽ گهرو آهي. گهڻي ۱۶ ر پوڻ ناهي ۱۷ چاهيندو تنهن ڪري ڳالهه بدلائي چيائين. ”پلا رات تنهنجي لاءِ ڪهڙي ماني تيار ڪريان.“ چيو، ”مرغي.“ چيائين، ”اها وري ڇا ٿيندي آهي؟“ چيو، ”پنسي وارا ان کي ڪڪڙ به چوندا آهن.“ چيائين، ”اسان واري دال ۱۸ مرغيءَ کان گهٽ آهي ڇا ۱۹ پر خبر ۱۱ مون حسابن جو استاد آهيان نه ۱۲ تنهنجي ۱۳ اها ضروري آهي.“ صبح جو هر روز بادشاهه اخبار پڙهندو آهي. اخبار کان سواءِ

بادشاهه خط لکي رهيو هو ۱۱ مان ريڊيو ٻڌي رهيو هوس. خطن وارو سلسلو اوچتو ختم ڪري چيائين، ”ڇوڪرا ريڊني جو آواز وڌا.“ ۱۲ هن جي پسندجو ڪلام هو، دل کولي ريڊيو ٻڌائين. ۱۳ مون ريڊني تان ڌيان هٽائي صبح واري اخبار شام جو پڙهڻ لڳس. هو ريڊيو ٻڌي وري لکڻ لڳو پر جلد ئي لکڻ تان توجهه هٽائي مون ڏانهن منهن ڪري چيائين، ”ٻڌو اٿئون ته طبي ماهرن هٿرادو دل ٺاهي ورتي آهي؟“ چيو ”ها“ چيائين ”هون“ هو وري لکڻ لڳو. ڪهڻي دير کان پوءِ وري چيائين، اها دل اسان جي ملڪ ۾ ڪڏهن ايندي؟ بلڪ اهڙي سستي جو هر ڪو ماڻهو خريد ڪري سگهي؟“ چيو مانس. بادشاهه سلامت ۱۱ مان نه ڊاڪٽر آهيان نه ڪو مائينڊان. حسابن جو معمولي ماستر آهيان. تنهنڪري سواءِ حسابن جي ٻيو ڪجهه به نٿو ڄاڻان. دل جي معاملي ۾ مان هاڻ ڪورو آهيان.“ بادشاهه ٽهڪ ڏنو، چيائين ڪنهن نه ڪنهن طرح مجبور ته سڀ آهيون. پر خير پڙها توشن ڪهڙي وقت ويندين؟“ چيو مانس. ”اڌ ڪلاڪ کان پوءِ هليو ويندس.“ بادشاهه اڃ ٿورو روڊ ۾ هو، چيائين، ”ٻارڙن کي ڇا پڙهائيندو آهي؟“

ڪانپور ۾ ٻه ڏينهن
مٿي لکيل ڪم ٿيڻ کان پوءِ
ڪنهن به ڳالهه جي حالت ۾
نه ڏاڍو هرج ٻوندو.

جيومانس، "حسان جي
ماتر لاءِ روزانو حسان جي مشق
ڪرڻ ئي بهتر آهي. ڇاڪاڻ ته
حسان جو بهترين امتداد
هن صنعتي شهر ۾ پاران
ڪي حسان جي ٽيوشن ڏئي
ڪافي پنسا ڪمائي سگهي ٿو.
توهان وانگر پگهار جا پنسا
ڪتابن وٺڻ. مطالعي ڪرڻ.
ڪرڻ ۾ وقت نٿو وڃائي بادعاه
وڌيڪ بحث ۾ نه ڀرڻ وڃڻ چاهي
پر ان بابت هندي ۾ دلچسپ
گاليم ڪولي چيائن. "پلا پڌو
شادي ڪوڙي سال ۾ ڪئي
اٿس."

چيو جڏهن مان ڄاڻو هئس ته
منهنجي زال جي عمر ويهه سال
هئي. جڏهن، ٻن شادي ڪئي
ان وقت منهنجي عمر پندرهن
سال هئي. بادشاهه ڏاڍو ڪڍو
ڄاڻين. اهڙي انداز ۾ ڳالھ
ڪرڻ ڇڻ ٿي رهي جو حساب
پڙهائڻ آهي. چيو ته اها شادي
تنهنجي چئن کان اڳ باقائده
طرح ٿيل هئي.

بادشاہ چيو. چئو ته توهان

جا والدین دشمن گوئیں جسا ماهر
آہن .

چيو: ”اندواري ڪيئن؟“
چاٺين: ”اهو اڻ ڪري ٿو
هنن کي اها خبر هئي ته اڄ جي
ڏوجوان چوڪري پورن پندرهن
سالن کان پوءِ تنهنجي گهر واري
ٿيندي. خبر- چانهه ٺاهي
ڪئي اڄ.“

بادشاه چانو. هي وه. هو.
چانو. پهندي هن كي ڪو خيال
آيو. چيائين. ماهرن جي رپوت
آهي ته دنيا ۾ ڪروڙين انسان
مڪئي پيٽ زندگي گذارن ٿا.
چمر. مون به ٻڌو آهي.
چيائين. ٻيو نون ان ڏک
۾ ڪڏهن ۽ وياو به ڪهت
ڪبو آهي؟

"چو مان چـ و گهت
 نريان. امان و تـ ان جا
 کج لگا بها امن."
 چيائين "برابر برابر".

ٻئي ڀيري بادشاهه کي هڪ
زبردست نظريو ۽ پنهنجو ٻوٽو
ڏيئي ويٺل ڏٺو. پهرين اچي
ڇوٽا ٻوٽو کڻي ٿا ڀانيو. نوجوان
جي همت ڪيڏو ٽڪڪن ڪري

چيائين، ”ها، ڏسي رهيو آهيان نوجوانن جو فنڪشن جنهن جي صدارت مان جو تمام وڏو صنعتڪار هڪري رهيو آهي.“

جي ناهي. ڳالهه ان جذبي جي.
جنهن هڪ نوجوان هڪ
هر روزگاري کي ختم ڪرڻ لاءِ
گذ ٿيا آهن. توهان ٻڌو ڪونه
هڪ صاحب پڻ نوڪرين ڏيارڻ
۾ واعدو ڪيو آهي.

بادشاه چيو: "مان سمجهان
تو اڳتي هلي ملڪ جا سڀني
صنعتڪار ۽ سياڻبا اهڙين تقريبن
۲۰ ڀيرو حصو وٺندا، ملڪ جا اهي
ماڻهو اڇڪيل، زندگي گذارڻ
جا جديد طريقا ڳولي رهيا آهن."
ته بادشاهه الانبي چا چا چوندو
ويو: جڏهن گهر آياسين ته بادشاهه
چيو: "هار اهي هٿرادو دل ناسان
جي ملڪ ۾ ڪڏهن ايندي؟"
چيو: "خبر ڪانه سي؟ پر
چو توهان اهڙين دلين جو
ڪاروبار ڪندو ڇا؟"

چہا تین نام مان تم اہڑی
دل خرید گھوٹ چاہیان تو۔

چەر . چو، توھان جىيى
سېنى رەتە . ھەممەي ۋەزىيەتتە
دل ھەم . جىيىكا كەتۋە كەچە
مەھسۇس قىلىپ . ئىنسانىيەت لا
تۇرۇپ ئى .

ڄمائن. دلبر سنهنجي اصلي
دل ٻل ٻل جا سور سهي ختم ٿي
چڪي آهي. هن ڪري سوچان
ٿو ته اهڙي هٿرادو دل هٿ
ڪرڻ سان جيڪا درد کان
آجي هجي.

ڪن ڪتابن ڪي نبي ڪافي
مجهن ٿا، ۽ ڪتابن جي ان
ٿوري تعداد هوندي هو حقيقي
پڙهندڙ ٿين ٿا، ڪي ماڻهو اهڙا
به آهن جن سڀ ڪجهه گهڻي
هي ڇڏيو آهي. هو ڪنهن به
هنوان تي ڳالهائي سگهن ٿا، پر
سندن اها محنت ڪارائتي نه
ٿي ٿئي. ڪارڻ اهو آهي ته

مطالعہ جو مزد

هالهي ادب جي مقدس واري ڪتاب گهر جا دروازا هر ڳولا واري لاءِ ڪابل آهن ڪنهن کي نه ان جي ڏيڻ کان ڊپ نه ڪرڻ گهرجي ڇو ته ڏيڻ ان مان واسطو ڪونهي. ڪجهه ماڻهو سڄي حياتي لاءِ درجن

تعليم لاه ۽ بنياد ڪهرجي.
ڪردار جي ڪڏهن اهو بنياد
موجود ناهي، يعني تعليم جي
هٿ ۾ اها شيءِ ڪانهي، جنهن
کي ڪوڙو آهي، هوو ڄاڻ نه
حاصل ٿي ويندي پر محبت
زندگي هٿ نه اچي سگهندي.
(هرمن هرس)

اسپين جي شهر قرطاج

اشفاق احمد سنڌيڪار : الطاف شيخ

سڄي ماڻهي ”عش هورو“
(نشان)

اسپين جو اڪثر علائقو اندلس جنهن تي عربن ست سئو سالن کان به مٿي حڪومت ڪئي ۽ سندن تهذيب جا اڃا به ڪي نشان ملندا ان جي شروعات ۾ مسجد ڏسڻ لاءِ آيس هر شاھ تائن ڇوڪيدار مسجد کي لڳل نالو نه نه ڪولبو ساڳيون دل شڪستو ڪندو رهيو ته ڏسي ۽ ڪندين. شاھ جو چئين وڳي کانپوءِ ڪيف ڪوليندا سين پراڻو ته اوندو ڪانچار لڳي پئي آهي. نظر ته ڪجهه به نه ايندو. آخر سولي گهر آيس. شاھ ڌاري نڪرڻ مهل منهنجي مساڙي گهر جي سالڪن جي ڌيءَ ايزابيلا بل ثابت ڏسڻ لاءِ ايندو ته زور ڀريو جو مجبور ٿي مون کي هن سان گڏ وڃڻو پيو.

نمائش گاهه پراڻي نموني جو هو ۽ منجهس ڪم ڪندڙن جون ورديون اهڙيون سهڻيون ۽ صاف ستريون نه هيون جهڙيون مندر جي ”پلازا دي لوروس“ جون آهن. بکنگ آفيس ۾ به ڪا اهڙي رش نه هئي ۽ اسان کي بنا ڪنهن تڪليف جي ٽڪيون ملي ويون. گيت ڪير جي پراسان ايزابيلا وهائڻ جي ڊگ سان ٻه چڱرڙا وهڻا ڪڍي مون کي ڪيئن لاءِ ڏنا ۽ پاڻ اڳيان اڳيان هڻڻ لڳي. اندر ڀون ۽ ڪيتريون ئي زالون ۽ ڇوڪريون گهڙي رهيو هيون

هر اڪٽ ٽيٽ ڪري جهرو قسم جا قرطبي جنهن شوق ۽ خلوص سان ايزابيلا جي ٽنگن جون پٺيون ڏسي رهيا هئا اها ڳالهه مون لاءِ فخر کان ڳاٺ ڪئي هلڻ لاءِ ڪافي هئي ته سڀ کان سهڻي ڇوڪري مون سان گڏ هلي رهي آهي. جيتوڻيڪ منهنجي هٿن ۾ بجليءَ وري ڦڙتي نه هئي پر منهنجو سڀيل ڪنڌ ڀڃڻ لڳو ته هو ته ڪو بهادر بل (BULL) اڪڙي ۽ گهڙي رهيو آهي

اسان ٻنڌ وڃان وارن جي بلڪل سامهون وهڻ لاءِ ڇڏي ڇوڏي ۽ ڪيلريءَ تي پنهنجا پنهنجا وهڻا رکي مٿان چڙهي ويٺس. پنهنجن ڀڙڪي ٿورا منٽ باقي هئا. آڪاڙي ۽ انڊا انڊا ڇوڪرا نئين فلمن جا اشتعار پنهنجي ڳچيءَ ۾ وجهي هيڏانهن هوڏانهن گهمي رهيا هئا. سين گيت وٽ هڪ ماڻهوءَ جي قد کان به وڏي شيشي کول گهمي رهي هئي. ان ۾ اسپيني ۽ فرانسيسي ٻولين ۾ لکيل هو ”هميشه پابنوش“ ۽ ”نچ اسڪاچ“ هيندا ڪريو. اوچتو ان شيشيءَ جي دريءَ جو هڪ طق ڪري پيو جنهن جي پٺيان گوڏن تائين ڪاڙي ڦٽل پتلون ۾ وهڙيل ٻه ٽنگون نظر آيون. سڀ ماڻهو ٽهڪ ڏئي ڪلڻ لڳا. هراڻهن مڙني ۽ ٻياري ڪڍ ايزابيلا جي هٿي جنهن جي پورل چن تي ڪومل سرائين ته چٽي ويٺا جيئن وائڻن جي سنهي تار تي گز جي

رهڻ ڏي وڃي. سٺوئل هٿ ٻڏي. ماڻهو ٻاهر نڪتو ۽ پٽ تي ڪريل طاق ڪٽي وري شيشيءَ اندر گهڙي ويو. دري هٿان چڱي طرح بند ٿي وئي ۽ شيشي وري کول ڦڙڻ لڳي.

پوري پنهنجن وڳي ٻوگل وڳو. تماشاڪو ڪسو وڏو دروازو ڪڍيو ۽ گهوڙي سوار آڪاڙي منجهه داخل ٿيا. گهوڙن کي ڪڏ ڪڏ وٺي هو صدر محفل جي سٺ جي سامهون اچي بيٺا ۽ صدر کان سانسن جي وڌڻ جون ڪنجيون گهريون. صدر ڪنجين جو چڱو هوا ۽ اڇلايو ۽ هڪ گهوڙي سوار پنهنجي ٿوري ۽ اڳيان ڪري ڪنجيون ان ۾ جهلي ورتيون. پٺي واپس روانا ٿيا ته ٻنڌ هڪ دفعو وري وڳي ۽ ماتادور (MATADOR) پنهنجن همراهن سان گڏ آڪاڙي ۾ داخل ٿيو. سندس پٺي هٿن کان تائين ۽ مٿي ٽولي جا ڦڙنڀلا ۽ چالاڪ نوجوان هئا ڳاڙهي سونهري ۽ نارنگي رنگ جا ڪهڙا بهريل هو پنهنجون ڪاربون ٽوپيون مٿي ڪري اسان کي سلام ڪرڻ لڳا. اسان ان جو جواب زور زور سان ٿاڙيون وڇائي ڏنو.

هي ننڍڙو جلدوس اڃان آڪاڙي کان واپس نڪتو ئي مس ته توتاري جي آواز تي سامهو دروازي جو ڦاٽڪ ڪڍو جنهن مان ڪارو مٽارو سان لوڻ ڪري آڪاڙي اندر گهڙيو.

هن باگل وحشي نما جانور جي
اڳيان آکاڙي جا ڦڙيلا ۽
چالاڪ نوجوان سان ڪي چوڪرڻ
وارو پنهنجو پنهنجو ڳاڙهو ۽ نارنگي
رنگ جو ڪپڙو کڻي ڪاٺين
جي مضبوط لوڙهي پٺيان وڃي
لڪا. سان آکاڙي جي هر ڏنل
مٽيءَ کي پنهنجن اڳين ڪرڻ
سان کوٽيو. ناسون کوڏن تائين
ڏيڪهي پوءِ جهوني سان پنهنجن
جهنڊار سڱن سان لڙيا ڪي
چيريو ۽ تماشاين ڏي ڏٺن لڳو
ايتري ۾ مڪ نوجوان هٿياريءَ
سان ان لوڙهي جي اوڻ سان
پاڻهر نڪتو. ڇاٽيءَ اڳيان
ڪپڙي کي لوڙي ۾ خولناڪ
رڙ ڪئي. سان توب جي گولي
وانگر هن ڏي وڌيو. ايزابلا
کوڏن تي رکيل پنهني هٿن
جون مٿيون پڙي هڻيون ڇو
ڪڏي ڏندن وچ ڏنو. سان جي
ويجهو اچڻ تي نوجوان
ڪاٺي پير تي گول گهمي
ويو ۽ سان مومينٽر ۾ هن
جي پاسي رهڻ ڏٺو ۽ ري
هليو ويو. پني منهن تان هڪ ڀيرو
جوان لڏو. اڃان هن ڳاڙهي
روسال کي چڱيءَ طرح لوڏيون تي
سڻ ته سان جبل تان گهرڪندڙ
پهن واري تيزيءَ سان هن جي
مٿان اچي پڳو. خدا کي خبر
نه هن ڪهڙي انگل ڪئي
جو سان ته اڳيان نڪري ويو ۽
ان جي اڏايل ڌوڙ ۾ پاڻ هٿ
منهن ڀر پٽ تي وڃي ڦهڪو
ڪيائين. سل جي واپس اچڻ
کان اڳ نئين ساڻيءَ لوڙهي
وت بيهي ڳاڙهو ڪپڙو لوڏيو
۽ سان اڳيان وڌي ڪٽ جي
تختن کي ايڏو ته زور سان ٽڪر
هنيو ڇڻ ڪو لوهي گولو لڳو.
ڳاڙهو ڪپڙو ڏيکارڻ وارو همراه
پن تختن جي وچ ۾ ڇپائجندي
ڀڄو.

تماشاڻي پنهنجن پنهنجن
جاينن تان ٽي چار انڇ
مٽي ڪڍي ويا ۽ بي
اختيار رڙ ڪري ۽ اولي ڏي
ڇيو. ايزابلا جي حالت خراب
ٿي رهي هئي. جوش ۽ اڇي
ڪڏهن ڏند تي پڪوڙيائين ۽
ڪڏهن اکيون ڏسي ڇنڇيائين
ڪڏهن مٿيون تي پڙيائين ۽
ڪڏهن وري سون ڏي ڏسي
سرڪڻ جي ڪوشش ٿي ڪيائين.
مڙيني پنهجي سٽن تائين
هي ڪول جاري رهيو. ان کان
پوءِ ڀر ڪهڙو سوار ڀالا ڪشي
آکاڙي ۾ گهڙيا. انهن جا
ڪهڙا مرضيل قسم جا هئا. ۽
انهن جي کوڏن تائين پنج ڇهه
انڇ ٿلهي واڻ جي خرچين لڏي
رهي هئي. تنهن تائين ڪٽ
جو ڪوبو چڙهيل هن ۾ مٽي تي
سولا هٿ لهر جو ٽوپلو. جيئن
ٽي اندر اچي آکاڙي جي پٽ
سان لڳي ۽ لڏا ته مست سان
ڪاٺو سان انهن ڏي
وڌيو ۽ پٽ کي سڄي
طاقت سان گهمائي ڪهڙي تي
وار ڪيو. واڻ جي ٿلهي ٽاٽ
ڪري سان جي سڱن جون
جهنڊون ڪهڙي جي جسم ۾
ڪنن بدران ڪهڙي تائين ترسي
يون. ٽوپي واري همراه وجهه
ڏسي سان جي هٿ ۾ پنهنجو
ڀالو لنگهائي ڇڏيو. سان ان
۾ جو ٽپ ته جهلي ٿورو لڏيو.
ڪهڙي کي ڇڏي پنهنجو منهن
موڙي زبان سان زخم کي ڇٽڻ
جي ڪوشش ڪرڻ لڳو. پر سندس
منهن پٽيءَ تائين پهچي ۽ سي
سگهو. ۽ وري شايد ان خيال
کان ته پنهنجي ڏک جو بدلو
پئي سوار کان ورتو وڃي. هن
پني ڪهڙي سوار ڏي لوهه
ڪشي. اتي به هن سان اهاڻي
ويڌن تي ۽ پهرين زخم ۾ هڪ
ڀيرو ڀالو ڪهڙڻ ڪري هاڻ اتن
نڪرندڙ اچڻ چڙهي به صاف

نظر اچي رهي هئي.
يوگل جهڙو توتارو وڳو، ڪهڙا
واپس هليا ويا ۽ ڦڙيلا ۽ هٿيو
نوجوان پنهنجا پنهنجا ڪپڙا
(ڳاڙها جهنڊا) ٽپي ڦٽيل سان،
سان وري ڪيڏن لڳا. پر هٿان
سان ۽ اها پهرين واري هٿي
مستي ۾ جوت نه رهي هئي. حملو
ضرور ڪيائين ٽي پر ڪپڙي
لوڏڻ واري همراه جي پٺيان
گذري وري پنهنجي ڦٽ کي
ڇٽڻ جي ڪوشش ٿي ڪيائين
جنهن ۾ هڪ ڀر ڪر ڪاٺي
ٽي وڌو.
توتارو وري وڳو ۽ منهنجي
جسم جا ٽي ڀاڱا جوان وڪرا
هٿن ۾ وال ڪنن ڊگهيون لوهه
جون شينون ڪشي اندر آکاڙي
۾ آيا، انهن گرڙن تي رنگ برنگي
لغڙائي پئي ۽ جون جهنڊون ۽
جهالون ٽهيل هيون. گرڙن جون
جهنڊون لهندڙ سڄ جي روشني ۾
شيشي وانگر چمڪي رهيون
هيون. آکاڙي جي وچ ۾ هر
پنهنجن پنهجي شين کي
مٽي جهلي سان کي پاڻ ڏي
لنگهاريو ۽ سان هنن ظاهري
طرح ڪمزور انسانن کي ڏسي
ناسن سان ڀڳ ڪڍندو پوري
رفتار سان هڪ ڏي ڊوڙيو. سان
جڏهن ڇهه اٽڪل جي اصلي تي
هو ته ان ننگر پنهجي اڳوڻي بل
ڏٺو ۽ حوش ۾ ڊانڊو لڳائڻ واري
نموني سان پنهنجي چيلهه کي
هوا ۾ لوڏو ڏنو ۽ پني شينون
سان جي ڦٽيل هٿ ۾ ڪوڙي
ڇڏيون. ڏسڻ ۾ نه آين صاف
پني آيو ته سان ان چوڪري جي
رائن ۾ سنگ وجهي ڀاهر ڪٽاري
ڏي اڇلائي ڇڏيندو. هر خبر
ناهي هن ڪهڙي سرڪس ۾
نوڪري ڪئي هئي جو پنهجي
مٿيل تنگن کي مچيءَ جي
ڌڙ وانگر راندين ڏوٽي
ٽپ ڏنو جو سان جي پٺن

ٽنگن وٽ اچي ڪريو. سان مستن وانگر اڪلائي ڪهڙي رهيو هو. هن ٻي ٽي دنگ وري پوٽ پٺيان ڪري پٺ سان انهن لوهي شين ۽ ٻن کي ڪيڏن يا ڪٿي ڪي چڻن جي ڪوشش ڪئي ۽ ڪنڌ ۽ ايتري لڳ ڀڳ ڪري نه سگهيو جو اوستائين پوڄي سگهيس. هڪ دنگ وري ڳڙهو ڪپڙو ڏڪارڻ سان، سان چٽو ٽي آکاڙي ۾ پيل هر ماڻهوءَ تي حملي ڪرڻ جي ڪوشش ڪرڻ لڳو ۽ هڪ هن کان گهڙي ڪري ٽي ويو. ٻيهر رت وڌڻ ڪري سان سڄو آڻو ٽي چڪو هو ۽ سندس پيرن جي اڏايل ڌوڙ ان تي چٽي پئي ۽ جو ته ٺاهي ڇڏيو هو. جڏهن ٽي چوڪرا وارو ٽي تي جهنڊين ۽ جهازن لڳل لوهي شين سان ٽي جي جسم ۾ گهڙي چڪا ته ٽي اهي همراه آکاڙي جي چٽ سان لڳي پيا ۽ ماتادور اندر داخل ٿيو. هن جي پوشاڪ سڀني کان سهڻي خالص ريشم جي هئي. سڀني تي ڪاري رنگ جي ٽوپي هئي ۽ سڀني تي گوڏن کان هيٺ سوڙهي پتلون جا ۽ سانجا ڪاري رين سان پٽي ڇڏيا هئا. پيرن ۾ ساڻن جي ٽاءَ وارا جوتا ۽ گلن تي اڇڪلج جي چوڪرين جي پوشاڪ ۽ پيلي رنگ جي اڻڀسمي ڪوٽي جنهن جا ڀڙا ڪايل هئا. ماتادور ۽ سڀني پٺ مٿي ڪپڙيون مٿي ڪپڙيون، اصل ڪڪڙ وانگر سڀني ٿي ۽ ڳڙهي ڪپڙي کي هوا ۾ لوڏيو جيئن مهاڻا منجهن سڄين جا چار اڇلائيندا آهن. ۽ ڇهن تيرن ۾ ڦاٽل سان ڪوڙ ۽ ڪروڙ سان هن تي سامهون جهلج ڪئي ۽ مٿس دور پنهنجي جسم جي ٿوري جرير سان هن کي پنهنجي پاسي کان گذاري ڇڏيو. سان سڀني ۽ اولي

سان گڏ تاراڻيون ۽ وڇاڻيون ۽ ماتادور ڪنڌ جهڪائي اسانجو ٿورو مڃيو. ايزابيل رڳو ڪري پنهنجو منهن هڻن ۽ لڪايو ۽ سڄو منهنجي ڪلهي تي کڻي رکيو. سان دراصل ڪجهه وڪون اڳتي ترسي وري ماتادور ٽي وڌي چڪو هو جيڪو فقط ايزابيل کي ڏسڻ ۽ آيو جو اسان ته مڙي ۽ ماتادور کي سلام ڪندو ٽي رهيا هئا. ان بي خياليءَ ۾ سان جو هڪ منجهن ماتادور جي ڪلهي تي لڳو ۽ هو پنهنجي ڪپڙي تي چڪي ۽ وانگر گول ڦري ويو. پر ڪريو ڪونه. مون ايزابيل جي پٺي ٽپي ۽ آهستي چيو: ”سينوريٽا! ماتادور صحيح سلامت آهي. تون اڪيون کولي ڏس.“ هن آهستي ناز سان اڪيون کوليون ته ماتادور سان کي چڪر ڪارائي رهيو هو. سان هن جي بلڪل ويجهڙائيءَ کان حملو ٽي ڪيو ۽ هو سان کي هر ڀيري پنهنجي پاسي کان گذاري ڪڍڻ هن جي ڪنڌ تي هٿ ٽپي ڦريو ته ڪڏهن سڱن تي. تماشاڪي خوشيءَ وڃان دھونا ٽي هن جي همت ۽ فن کي داد ڏيڻ لڳا. جڏهن ماڻهو ان کيل مان مڙو وٺي چڪا ته ماتادور بالڪن ۾ ويٺل صدر ٽي ڏٺو ۽ کانئس سان کي تڙو هڻي مارڻ جي موڪل گهري. موڪل جو اشارو ملڻ تي ماتادور اڳيان لڏندڙ ڳڙهي ڪپڙي اندران جاڪنڊڙ پٺ منهن واري تلوار ڪڍي ۽ سان جي بلڪل آڏو ٽي پيو. سان پنهنجا پٺي اڳيان ڪر ۽ ٽي وقت زمين تي هنيو ته ماتادور ٿورو ٿڌو ٽي لوهي شين جي بلڪل وچ ۾ پنهنجي سڄي طاقت سان ڇڪندڙ فولادي تلوار هن جي گڏ ۽ لنگهائي

چڏي جيڪا هن جي هڏين مان ٽپي دل تائين پهچي وئي. سان هڪ درد پري ڏانهن ڪئي ۽ سندس ناسن مان رت جو ڦوڙو رو وڃڻ لڳو. چپ ٻاهر نڪري آيس ۽ چٽي سان سندس ٻچ ۽ ويون ٽنگون ڦٽجي ويون. هن منهن ۽ پير پٽ تي ڦٽڪو وڃي ڪيو ۽ پنڇوءَ واري زمين تي ڦٽڪن لڳو. تلوار هٿي تائين سندس جسم ۾ گهڙي وئي هئي ۽ زندگي طاقت ۽ حرڪت سان ڀرپور جسم ڏسندي ٽي ڏسندي مٿيءَ جو ڀر ٽپي ويو. اسان وات ۾ ڪاڪڙي تائين آڱريون وڃي سڙيون وڃيون. نورا هنيا ٽاڙيون وڇايون پر هي سڄو منظر ڏس ايزابيل ڏکونجي وئي ۽ ڪنن تائين منهن وڃي ماڻ ٽپي وئي. ماڻهو پنهنجون ٽوپيون، ڪوٽ، شراب جون ٽيڙيون، پتلون، آکاڙي اندر اچڻ لڳا. عورتون پنهنجن وارن مان گول ڪڍي ماتادور تي گلن جي چٽ ڪرڻ لڳيون ۽ ايزابيل انهن تي بي حس ۽ بي حرڪت ڳٺي ٺاهيو هئي هئي. جڏهن گهنگرو وڇائيندا ٽي حجر سان جو رت، ٻيهر ۽ چٽ ۾ ڀريل لاش چڪڻ لاءِ آکاڙي ۽ آندا ويا ته مون ايزابيل کي ڏيرج سان چيو: ”ڏس بهادر سان جو جنازو ڪلهجن لڳو آهي.“ هن ننڍا ڪپڙي حالت ۾ منهن مٿي ڪري چيو: ”هلو ته هلون.“ آئون حيرت منجهان ڪيس ڏسڻ لڳس. هن پنهنجو ننڍڙو رومال پيرن ۾ بند ڪيو ۽ وري چيو: ”هل ته هلون.“ مون هن جي ڪلهي کي ڊٻائي چيو: ”پر اڃا ته پنج دل باقي آهن.“ هن سميت تان اٿندي جواب ڏنو: ”نه! اسان ته هلون ٿا.“ آئون هن ڀيڻي جي ترسيم

ڪري نه سگهيس ۽ ماڻ مٿ
 پر اڏي سٺس. ڏکيو ڪنڊ ۽
 پنهنجي ويجهو ويٺل ۽
 پهراڙيءَ جي رهاڪو ۽ جي
 ڪلڻ تي مٿ رکي تماشاڻن
 جي ٻيرن ۾ نڪرڻ جو لنگهه
 ڳولڻ لڳس. ڪجهه ماڻهن جن
 ۾ چوڪريون گهڻيون هيون اسان
 ڏي نفرت ۽ ڏوڪ واري نگاهه
 سان ڏٺو ۽ ٻڌل ٿي، بي دل
 جا لفظ ورجائي سڀن ڪرڻ
 لڳيون. انهن اڳيان اڳيان پوڻ پوڻ
 ڪندو هئس ۽ ايزابيل پنهنجي
 پٺيان ماڻهن جا پير ڇڏندي آئي.
 عمارت کان پهاڙ نڪري
 اسان چڱي پٽ تائين ڊگ پئي
 سان ڳالهائڻ لڳا هائدا رهيا. ٻن
 ڊگ وڏي ۽ گهاٽي وڻ هڪ
 ڪجهه سڙ ڪريون ائين ئي
 ٿڙيون پڪڙيون پيون هيون ۽ وڻ
 جي ٿڙ سان گڏ ڪڏن جو هڪ
 ننڍو ٿورو گهر ٺهيل هو. اڏوٽ
 اسم جي هڪ عورت پنهنجي
 اڪيلي گراهڪ لاءِ ڪافي قيار
 ڪري رهي هئي ۽ هن جو گراهڪ
 سڀ تي مٿو رکي سمهي رهيو هو.
 لهري ڪنڊ جي پٺ وٽ اسان
 ٻن ڪرين تي اچي ويٺين.
 اڏوٽ عمر جي عورت آئي ۽
 آرڊر وٺي هلي وئي.
 ايزابيل وڻ جي ٽارين ڏي
 نهاريندي چيو: ”جنهن طرح
 هيءَ سڀ سوزيءَ تي چڙهي
 اسانجي گناهن جو بار ادا ڪيو هو
 اهڙي طرح هي سان آئين کان
 اسان کي هميشه پري رکڻ لاءِ
 پنهنجو رت وهائيندا رهن ٿا ۽
 جڏهن اسان جي ملڪ تي ڪا
 تهر وڏي آفت نازل ٿئي واري
 هوندي آهي ته مائادور جو
 آڪاڙي رت وهندو آهي ۽ هو
 پاڻ تي قربان ڪري اسانجي
 جان بچائيندو آهي.“
 ان وقت دراصل هوءَ نه مون
 سان ڳالهائي رهي هئي نه وڻ

جي ٽارين سان، پر هوءَ پوئو
 پاڻ کي سمجهائي رهي هئي.
 پنهنجو پاڻ کي يقين ڏياري رهي
 هئي ته قربانيءَ سان سڀ ڪجهه
 ٿي سگهي ٿو ۽ قربانيءَ رت
 جو وهڻ ضروري آهي.
 مون گهڻي ڀاڱو سان هن جو
 هٿ پنهنجي ساڄي هٿ ۾
 جهليو ۽ ڪاٺي سان سندس
 هٿ جي پٺ مڙهي ڇڏي
 چيو: ”ايزابيل تون اوچتو ايترو
 غمگين ڇو ٿي وئي آهين.“
 هن شايد منهنجي ڳالهه نه
 ٻڌي ۽ پنهنجو پاڻ کي چوڻ
 لڳي: ”قربان جي هن آڪاڙي
 ۾ پنهنجي فرينڊ هالما جو
 پوري رنگ جي وحشي بل سان
 مقابلو ٿيو هو ۽ ان بل جي عادت
 سان اسان جو ڪو به همارو
 وائڻ نه ڏنو. انهن ڏينهن ۾
 هالما وڻ طرفان ٿورو خفي خفي
 ۽ منجهيل رهيو ٿي ۽ مون کي
 پڻ عورت آڪاڙي ۾ سندس هي
 ويڙيل پٽو ڪٿي موت جو سبب
 ڏسڻ پيو. پر پنهنجي اوت
 ڪرڻ سان ڇا ٿي، ٿي سگهيو.
 ٻلا! ڪجهه طاقتور اهڙيون به
 آهن جن جي طرف کان جيڪڏهن
 سوڪل جو ڪا ڳر نه اچي ته
 انسان ڪجهه نه ٿو ڪري
 سگهي. تون انهن طاقتن کي
 ڇڏڻ ٿو.“ هن چيو.
 مون هائوڪار ۾ ڪنڊ
 ڏوٺو. ايزابيل پنهنجي هٿ کي
 غور سان ڏسي چوڻ لڳي ”ڏهن
 واري ڏينهن سحت واءِ لڳي رهيو
 هو ۽ سان ئي جوش ڏيارڻ وارا
 ڳڙها ڪوڙا ڇوڪرن جي مٿن
 ۽ بدن تي ويڙهيو ٿي ويا.
 انهن گيلريءَ ۾ هالما سان گڏ
 ويٺي من تي من ۾ دعائون
 ڪوري رهي هئي ۽ هو مون کي
 دلداريون ڏيندو رهيو. جڏهن
 پورو سان آڪاڙي ۾ داخل ٿيو
 ته ڪنهن کي نه ڪڍڻ جي

لوڙهي پٺيان نڪري سوليتا
 (ڳڙهو ڪوڙو) لوڏڻ جي سگهه
 نه ٿي. سان جي اکين مان چن
 پاهه جا آلا ٿي نڪتا ۽
 ناسن سان دونون پيڪا
 ڏني نڪري رهيو هو. هو اڳين ۽
 پوئين ڪرڻ سان ڇميل مٿيءَ کي
 کوٽڻ لڳو ۽ هالما جو جي نيزيءَ
 ڪري وڇوڙي وانگر اڏاڻي
 رهي هئي ۽ ان وڇوڙي جي
 هيٺان ئي سان چن چرڻ وانگر
 نجي رهيو هو. هالما جا مددگار
 چوڪرا ڪاڏن جي تختين پويان
 ئي لڪا رهيا. ايتري ۾ خدا
 چالي ۾ چوڪر - پوسادا کي
 ڇا خيال آيو جو دل ٻڌي ميدان
 تي هليو آيو ۽ ڳڙهي ڪوڙي
 کي هالما ۾ لوڏي سان ڏي وڌڻ
 لڳو. پر ان ڏينهن هالما جي ڇا
 ڳالهه ڪجي جو سان جو ٿلهي
 نور وارو ۽ به ذري ذري هن جي
 چيلهه تي اچي ٿي ڪريو. اهڙي
 حالت ۾ ان ڳڙهي چادر نما ڪوڙي
 جي ڇا مجال جو قابو ۾ رهي.
 هالما جو اڏاڻو ته پوسادا جي
 منهن ۽ ڪلڻ تي ويڙهجي
 ويو. هالما سان جي ٻيرن جي
 ڪڙڪي تي گهڻو ئي پاسيرو ٿيو
 پر ان هوندي به ان جي وڏ
 چڙهي ويو ۽ ڏهن تي پري پري
 تائين ليٽائو ويو. هالما ڏکي
 سان ئي جهٽ پٽ پنهنجو ڳڙهو
 ڪوڙو سان ڏي لوڏيو ۽ سان
 پوسادا کي ڇڏي چڙ سان اسان
 ڏي آيو ۽ ڪاٺ جي پٽ کي
 اهڙو ته ٽونو هنيو جو اسان وال
 ڪن پٺي تماشاڻن ڏي وڃي
 ڪرياسين. ايتري ۾ مددگار
 دستو آڪاڙي ۾ گهڙي آيو ۽
 پوسادا کي آڪاڙي مان پهاڙ
 ڇڪي ويا. جڏهن آڪاڙو خالي
 ٿي ويو ۽ سان وري پنهنجن ڪرڻ
 سان ڏٺو اڏائڻ لڳو ته هالما
 لوهي تير ڪشي آيو. مون کي
 چمي ڏني صليب جو نشان

ٺاهي ڪنئون وانگر آڪاڙي
پر ڪيڙي ويو. منهنجي اکين
اڳيان اونداهي وئي ۽ مايوس
ٿي اتي زمين تي ٺٽي ويهي رهيس.
مون ڏٺو ڪونه پر ماڻهو ڳالھ
ٿا ڪن ته جنهن هنرمنديءَ سان
هالما چنه ٺٽي تير سان جي پٺ
پر لنگهيا اهڙي طرح ڪو
هليڪ هٻڙ ۽ ويهي به لنگهائي
نٿو سگهي. بل ڪي بهان ڏي
اشارو ڪري ڳاڙهي ڪهڙي
کي پنهنجي چيلهه جي چوڌاري
ائين ٽٽي ويڙهيو جيئن اندلس
جون ناچڻيون پنهنجي پڙي کي
لوڏي ناچ ڪندڙون آهن. بل هن
جي پاسي کي جهلي لنگهي ٿي
ويو ۽ تماشاڻي خوشيءَ وچان
”اولي“ ”اولي“ ڪندا رهيا.
خير ائين اهو سڀ ڪجهه
منهنجن دهائين جو اثر هو.

توتاري جي آواز ٿي
هالما پٺي هٿ کولي صدر کان
تلوار هٽڻ جي موڪل
ڪهري، اڇا صدر اشارو ٿي
نه ڪيو هوندو نه بل ڊڪڊم
موڙ کڻي اچي مٿس هو ۽
پوئتي زمين سان لنگهي هالما جي
پاسي سان اهڙو ته زور سان
ٽڪرايو جو هو هوا ۾ ڌڪ ۽ رنهن
فوت مٿي ڪهي ويو ۽ هو جو
ڪريو ته اٿي به نه سگهيو. هن
جا شاگرد پنهنجي پويان نڪري
بل کي هيٺاهين هوڏانهن گهٽو
ڪارائين لڳا جيئن هن جو ڏيان
ڪرڻ هالما ڏي نه وڃي. هالما
اٿن جي ڪوشش ڪئي پر هن
جو سٺو وري زمين سان وڃي
لڳو.

”مري ويو؟“ مون ساهه
جهلي پڇوسان.

”ڏوڙ ائين پئي اڀريل
پنهنجو هٿ مون ڪان ڇڏائي
پاڻ ڏي ڇڪيو.“

”خدا نه ڪري ته
هالما جي حياتيءَ ۾ ڪڏهن ڪو

ڏکيو ڏهنن اچي! اڀريل جي
اکين ۾ وڏا ڳوڙها ترڻ لڳا.
”هوءَ ڇا ٿيو؟“ مون بي تباهيءَ
منجهان پڇيو.

”مون ڪاٺين جي لوڙهي
پٺيان سڄي طاقت سان رڙ ڪري
هالما کي چيو ته اٿ. توکي
هن سان ڪي وارو آهي، تو کان
سواءِ ڪوبه هن کي ختم ڪري
نه سگهندو. اٿ هالما اٿ.
تو ڪي آڏون ٿي چوان ته اٿ.
منهنجا سڏ پڏي هالما ائين اٿي
اٿو چن هن کي ڪجهه ٿيوني
نه هو. جڏهن هن پنهنجا قدم
زمين تي چماڻي تلوار هوا ۾
لوڏي ته هن جي سڙ سان رت
ريلا ڪري وهي رهيو هو. هو
منڊ ڪائيندو بل ڏي وڌيو ۽
بڪڙل جانور وانگر تلوار
سان هن تي حملو ڪيو.
تلوار سان جي پوري
ڪل چيري هڻي تائين اندر ڪهڙي
وئي. سان چال هڻڻ جي ڪوشش
ڪئي پر ڦٽڪي نه سگهيو. هالما
هڪڙي پاسي ٽپڻ جي ڪوشش
ڪئي پر رڙهي نه سگهيو. ڦٽل
۽ مقتول پئي ڪلهو ڪلهي سان
ملائي رت ۾ رنڊڻ ڌرتيءَ تي
ڪري پيا.

”هوءَ؟“ مون ابي چينيءَ
منجهان پڇيو. ”هوءَ“ اڀريل
ڏاڍي تڪميل سان چيو، ”هالما
منڊڙ جي هڪ ڊاڪٽريائيءَ
سان وڃي شادي ڪئي ۽ ڦرڻ
ڇڏي منڊڙ ۾ وڃي آباد ٿيو.“
”۽ تون..... تون.....؟“
”مون ٽرمينڊي ٽرمينڊي پڇيو،
”تون هالما سان نه ملين.“

”نه.“ اڀريل ٺنهن سان
ميسر ڪسي ڪوڙيندي چيو.
”هوءَ هالما مون سان مليو ٿي
ڪونه ۽ آڻ منڊڙ جي پلازا ۾
ڪڏهن بل ڦٽڪي ڏسڻ ويس ٿي
ڪانه. منهنجي ماءُ جيوت مڃت
جي معاملي ۾ اسان کان ڪئي

نه ڪئي ڪا غلطي ضرور ٿي
وڃي، تڏهن ته اسان ڪنهن
جي دل جي مندر ۾ جا حاصل
ڪري نه سگهيو. منهنجي
چمن ۾ ٽٽي مھينا باقي هئا ته
منهنجو پيءُ به منهنجي ماءُ کي
ڇڏي هڪ فرانسيسي عورت سان
گڏ پيا ائين ڪري جيلن جي پٺي
پاسي وڃي آمد ٿيو ۽ وري سوئي
نه آيو.

مون چيو: ”مڃت جي ميدان
۾ ڪنهن به رانديگر جو وس نٿو
هلي. جڏهن مٿان کان ٺٽي لڳل
هڪ منامو اچي ٿو ته راند جو
فيصلو ٻنهي ٿيو وڃي.“ هي
ضروري ٺاهي ته ڪو فيصلو ان
جي ئي حق ۾ ٿئي جنهن گهڻي
توسيا ڪئي هجي.“

اڀريل چن ٺٽي جي خمار سان
ٺٽي پڇيو: ”پر ائين ڇو ٿو ٿئي؟“
”مون هن جي وارن ۾ هٿ
ڪهڻائيندي چيو: ”آئون توکي
ڇا پڏايان. آئون ته فقط ايترو
چاڻان ٿو ته:“

”هن عشق درياءُ دي جڏهن
لهر وڳي پئي نردمان ڪرمان
والڙيان
ڪئي ڪو جهيان لنگهه لنگهه
هار ڳيان ٺٽي ڊڄ، موهيان شرمان
والڙيان

اڪ سوھنيان دي مٽي ڀاڳ
ناھين باھرون لال ٽي اندرون
ڪالڙيان

هار فريد جي ڇا ڪرم ڪري
هيان واليان دي مٽي لالڙيان.“

اڀريل مٽي ٺٽي ويهي رهي
”مون ڪن ان جو مطلب پڇو.
لڳي. ڇڪي ٿئي ان جو مفهوم
ڪي پڏايو ته شاعر جو سچو نالو
هن جي زندگيءَ جو احوال
پڇڻ لڳي. مون پڏايو مان ته جيڪو
دروغيسانن جي نظر ۾ آهي ۽ هي
سان فرنگي ڪو جو آهي، اهو
ٺٽي غلام فريد جو اسان وٽ آهي.
اڀريل غور سان مون ڏي ٺٽي

و: "اسان وٽ مان تنهنجو ڇا مطلب آهي؟"

"اسان وٽ، مون ڊچندي ڊچندي جيو مانس، "اسان مورن وٽ، اسان مسلمانن وٽ،

ايزابيل ڪي هڪ پيلوڪان ڏورر صدر رسيو پر پوءِ ٽهڪ ڏني ڪلڻ لڳي: "اڪيون ڇڏندي ڇڏين؟"

"هونءَ سڄي، شڪل مان تون لڳين مور ٿو."

"شڪل مان ئي نه، مون هڪ ڪري چيو مانس، "پر دل مان به آهيان."

"نه، هـن زور سان رڙ ڪئي."

"سڄي ته، مون دل جي گهرين منجهان ڪيس ٻڌايو."

"ڪن منهنجو قسم، ايزابيل ڏکويل لهجي ڇيو."

"تنهنجو قسم!"

هن ٻنهي ملهون ڀڙي منهنجي ڪلهن تي هڻيون ۽ پنهنجو منهن منهنجي چاتي تي رکي سڏڪا پري آهستي آهستي چوڻ لڳي: "انن ئي نٿو سگهي، تون مسلمان نه آهين، تنهنجي گهرين ۾ ايترو مڻجج آهي، تنهنجي صحبت ۾ ايترو خلوص آهي، تنهنجي اکين مان اهڙي محبت ليٽا هئي رهي آهي، تون مسلمان ئي نٿو سگهين، مور سڏائي نٿو سگهين، پنهنجو پاڻ کي چوڻ لڳي: "ڪٿي نه ڪٿي نه، رور مون کان ڪا چڪ ٿي وئي آهي نه ته تون مسلمان نه هجين."

هوا جي جهوٽي تي هن جي وارن جون چڱون منهن جي منهن تي بازولون هائڻ لڳيون ته مور زور سان پاڪر هائي جيو مانس: "هوائي لاءِ ماڻهن پناهه ڏاهي رکيو آهي، منهنجي ماءُ ۽ پيءُ البت مسلمان هئا."

"ڏاڏو ڏاڏي؟" هن

آهستي ڀڄيو.

"اهي به مسلمان هئا، مون ايزاريءَ مان ورائيو."

"ته پوءِ تون هتي ڇا وڃڻ آيو آهين؟" ايزابيل نرميءَ سان

"تو سان ملڻ، پنهنجن ماڻهن سان ملڻ، پنهنجن عزيزن..."

ايزابيل پنهنجو پاڻ سان لڳي، منهنجي ڳالهه کي اڌ ڪاڏي ڇيو: "اسان سان ڇو؟"

مون ورائيس: "ان لاءِ ته توهين اسانجا ئي ته آهيو، ان مان ئي ته آهيو، آهين ته آهيو، هوءَ مون ڏي گهوريندي رهي، آئون انهيءَ انداز ۾ چوندو رهيس، "جيڪڏهن توهان هتي نه هجو، جيڪڏهن توهان پنهنجو پاڻ کي اسپيني (Spanish) بدران فخر سان اندلسي نه سڏايو ها ته پوءِ آئون هتي پلا ڪيئن اچان ها؟" ايزابيل هڪ طرف آڱر سان اشارو ڪري ڇيو: "ته هيءَ مسجد توهان جي آهي؟"

مون ڇيو: "هاڻ ٻنهي جي آهي، ان ڪري جو هاڻ هڪ آهيون."

ايزابيل ڀڄيو: "ته قرطب ۾ تون هيءَ مسجد ڏسڻ آيو هين؟"

مون ڇيو: "آئون هاڻ نه آيو هوس، گهرايو ويو هوس، هتي اسانجو شاهه عنايت صاحب رهي ٿو ۽ سڄيون قسائن واري وانگر اسان جي دٻن ۾ گهٽو وڃيو ويٺو آهي، جنهن کي وڃڻ ٿو تنهن کي هاڻ وٽ سڏايو وڃي، ٻئي کي ڄاڻ به نٿي پوي."

ايزابيل حيرانيءَ سان منهن جو منهن ڏسڻ لڳي ۽ پوءِ سڙ کان پنهنجو پرس کڻي پنهنجو پاڻ کي ڇڏي: "ڪٿي نه ڪٿي وري غلطي ٿي وئي آهي، هوءَ اتي هئي لڳي ته آئون

به هن پٺيان هئڻ لڳيس ۽ بل ڦٽت پلازا ڪڍ وڃي هٿائين جنهن ڇاهه وشيءَ ۾ آيا هئاسن ان ۾ ئي واپس ويندا رهياسين، وڏي چونڪ وٽ پهچي هن ڀڄيو:

"فلم تي هلندي؟"

مون عاجزيءَ سان ورائيو: "مخت ٿڪل آهيان، ڪالهه رات کان جاڳڻ ڪري اڪيون هوسائين رهيون آهن ۽ صبح جو سوهر مون کي مسجد به ڏيئي آهي، اڄ نه سڄن هلنداسين."

ايزابيل اطمينان سان ڇيو: "جيڪا تنهنجي مرضي، پر آئون فلم ڏسي پوءِ گهر ايندس، توکي نٿو ڏي اچي ته ٻلي سڏو گهر وڃ، رستي جي ته خبر اٿئي نه؟"

مون ڇيو: "ها، هتان ته سولو آهي."

ايزابيل موڪلايو ۽ مون کي وڃ چوڻڪ تي ڇڏي پاڻ ٻئي طرف مڙي وئي.

ان رات مون کي ايترو پاد آهي ته پيٽنگ گيسٽ هائوس ۾ پهچي مون رڳو هڪ رڪيبي سوپ جي پتي، ڏند صاف ڪيا ۽ هنڌ تي ڪرڻ سان گهاٽي نه ٻڌ اچي وئي، شايد آئون ٻي ڏينهن به دير ٿاين هن جوانيءَ جي گهاٽي نه ٻڌ ۾ مثل هجان ها پر گهر جي مالڪيءَ (ايزابيل جي ماءُ) مون کي اچي اٿاريو، اڪيون منهندي "مهرباني" جيو مانس، وهڻي هيٺان سگرينٽ ڪڍي ڏڪائڻ وارو هوس ته هڪ ڊگهو ويڪرو وڏن مڇن سان پوليس ڪٽ جوان منهنجي ڪمري ۾ گهڙي آيو ۽ وڃڻ بعد اندر اچڻ جي اجازت وڃي ٻڌايو ته هن جو واسطو سرڪاري ڪم سان آهي، جنهن جو نشان ڪوٽ جو ڪالرمي ڪئي ٿا سي جو ٻلي

ٽه اوهانجو هوسٽن ۽ ڪيترائي
ڏينهن رهڻ جو ارادو آهي جنهن
تي مون ڪيس ٻڌايو ته وڌ کان
وڌ هفتو. منهنجي ان ورڇي تي
ڪيس ڏاڍو اچرج ڏيو مان جڏهن
به سعودي عرب ويندو آهيان ته
اتي جيڪڏهن ڪو اڻ وائف
منڍي ملندو آهي ۽ ڪيس جڏهن
اهو معلوم ٿيندو آهي ته مان
ٿورڙن ڏينهن لاءِ سعودي عرب
آهيان ته ان ڪري به ڏينهن
آگريون اچي وينديون آهن.
ڇاڪاڻ ته آمريڪا ۽ سعودي
عرب غير قانوني رهندڙ ماڻهن لاءِ
جنت مثل آهن جن ۾ داخل ٿيڻ
ڪانهو ڏيکارڻ جو اڪثر ماڻهو
نالو نه وٺندا آهن بهرحال نواب
لغاري جي ڳالهه ڪنهن به
تائين صحيح نڪتي منهنجو به
هوسٽن ۽ انگل ۾ هفتو رهڻ
رهڻ جو پروگرام هو جيڪو وڏي
ويهي اٿن هفتن تي پيلو.

سونهي مهل عزيز ناريجي
مون کي پنهنجي موٽر ڪار ۾
هونل تي اچي چڙهيو ۽ ڇهائين
ته سڀائي صبح جو ٻارهن وڳي
(جيڪو هونل جو چيڪ - آئوٽ
ٿاڻو هو) توکي وٺڻ ايندس
تون سامان تيار ڪري رکجان
رهڻ جو بندوبست ڪنهن دوست
وٽ ڪندس.

جڏهن مان هونل ۾ پنهنجي
ڪمري ڏانهن وڃڻ لڳس ته
رسپشنسٽ مون کي اڏانهن

شهرت رکندڙ هڪ چوڪري
جنهن جو واسطو پنجاب سان آهي
تنهن سان شادي ڪئي اٿس ۽
هاڻ فملي سان گڏ هوسٽن ۾
رهي ٿو.

آمريڪا ۽ برطانيا جي
ڳالهين جو ذڪر نڪتو ته مان
۽ لغاري انهي ڳالهه تي يڪراڻ
هٿامن ته آمريڪا جي پٺت ۽
برطانيا وڌيڪ بهتر آهي ڇاڪاڻ
ته انگريز بغاوت ڪندڙ آهن
سندن هڪ ڪريڪٽر آهي ۽
اتي حفاظت جو احساس آهي پر
هاليوڊي امان مان اختلاف ڪيو
ڇيائين ته آمريڪا وڌيڪ بهتر
آهي ڇاڪاڻ ته برطانيا ۾ ڪيترا
ماڻهو رنگ جي بنياد تي نفرت
ڪن ٿا جڏهن ته آمريڪا ۾
اهڙي ڳالهه ڪانهي.
آمريڪا ۾ ته اسان جي رنگ
جهڙا بيشمار ماڻهو رهن ٿا اسان
۽ انهن جي وچ ۾ فرق ظاهر
ڪرڻ مشڪل آهي.
نواب لڙي مون کان پڇيو

هوسٽن ۾ علي انور هاليوڊي
کان علاوه، نواب شير محمد خان
لغاري سان به ملاقات ٿي جيڪو
گهڻن سانگي پنهنجي ڀاءُ نواب
خليل لغاري وٽ آيل هو. ٻئي
ڀائر اصل تاجپور جا رهائو آهن
جتان جي نانگن واري بادشاهه
جو ڪجهه ڏينهن اڳ ڏاڍو چڙو
هوندو هو. پر پوءِ ڪنهن بي
پهرئي نانگ، ڏنگ هنسي سندس
حياتي جو خاتمو آڻي ڇڏيو هو
تنهن ڪري نواب شير محمد خان
لغاري سان ملاقات دوران نانگن
جي بادشاهه (جيڪو هاڻ به
لغاري هو) تنهن جو ذڪر اچڻ
ضروري هو. ٻچن تي ٻڌايائين ته
”نانگن واري بادشاهه جي
سوت ڪانهو صحيح ڄاڻين ته
هنن ڪري سندس آستانو ختم
ٿي چڪو آهي.“

علي انور هاليوڊو جنهن جو
ذڪر مان اڳ به ڪري آيو
آهيان سو ڪيتري عرصي کان
آمريڪا ۾ رهي ٿو. ڪيترا جي

ويڻ کان روڪيو. اسٽوروم
ڏانهن اشارو ڪندي چيائين ته
تنهنجو سامان ڏهين ۾ بند ڪري
هرجي لڳائي رکي ڇڏيو اٿم.
هي همراه ساڳيو راتوڪو
ٽيڪسين (ٽيڪساس جو قدبر
رهاڪو) هو.

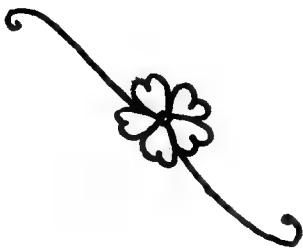
اصل ۾ هوٽل جو چيڪ آئوٽ
ٽائيم صبح جو ۱۱ هو. مان
روزاني جي حساب سان ڪمري
جا ڏوڪڙ ڀريندو هوس صبح جو
۱۱ بجي مون کي ڪمرو ڇڏڻو
هو يا وڌيڪ ڏينهن جا
ڏوڪڙ ڏيئا هئا ان ڏينهن عزيز
ناريجي کي ڳولڻ ۾ سڄو
ڏينهن گذري ويو هو تنهن ڪري
همراه نه ڪئي هيس ته سم
منهنجا ٽيڙ نيشن تي ڪري
ڇڏيائين. دنيا جا ڪيترا ملڪ
ڏٺا اٿم ۽ انهن جي هٿن ۾
رهڻ جو اڪثر موقعو مليو اٿم
پر دير سان پئسن جي ادائينگي
ڪرڻ جي باوجود ڪنهن اشراف
ٽيڙ ڪڍي پاهر ڦٽا نه ڪيا
آهن. همراه جا لڄن اڳ ۾
ڏسي چڪو هوس تنهن ڪري
سوڙي ڪرڻي هيس. ڏوڪڙ
ڏيئي سامان ساڳي ڪمري ۾
اچي رکيم. پئي ڏينهن صبح جو
ڊاڪٽر هاليوٽي کي فون ڪيم
۽ کيس پٽائيم ته مون پنهنجن
سنگين کي آخرڪار ڳولي لڌو
مون پنهنجن سنگين کي آخرڪار
ڳولي لڌو آهي. سائو انهن
ڪيائين. ٽيڪسين جو ذڪر
ڪيم، جيڪي هنن کي ڳولڻ
۾ مون کي ٻڌي آيون. چيائين ته
اوهان ته ڪو Adventurist
آهيو. وڌيڪ پٽيائين ته
مان اٽڪل ۲۲ ورهين کان
ملڪ کان ٻاهر رهان ٿو
اصل ميرپور خاص جو آهيان،
هوسن ۾ رهندي ۱۴ ورهيه کن
تي ويا آهن. ته ڪو وڏي
اسٽال اٿم. سائين ملاقات
واري پنهنجي خواهش

جي جواب ۾ چيائين ته
مان ڏاڍو معروفي رهان ٿو، تنهن
ڪري اوهان کي Pick up
ڪري نه سگهندس البت منهنجي
اڀريس تي جيڪڏهن اچي
سگهو ته ملاقات ٿيندي. مون
ڊاڪٽر هاليوٽي جا ٿورا مڃيا
ڇاڪاڻ ته سندس مددڪار سوان
مان عزيز ناريجي کي ڀريس ۾
ڳولي نه سگهان ها.

سامان کڻي مان عزيز جي
چوڻ موجب هيٺ هوٽل جي
در وٽ اچي پئسن رات ڪنهن
پٽايو هو ته اها هوٽل،
ڪانگريس ۾ ٿي جنهن
ملائقي ۾ آهي هو ڪارڻ جوڳڙهه
آهي. ڪارڻ جا علائقا خطرناڪ
ڄاڻا ويندا آهن ڇاڪاڻ ته اتي
ڏوهه تمام گهڻا ٿين ٿا. هو
خيس ڳالهين تي مائهن کي
ڦٽايلما يعني شهيد
ڪرڻ کان به نه ٿا سڙن
۽ اهڙن علائقن ۾ رهڻ، ڏسي
وائسي جان جو ڪم ۾ وجهڻ جي
برابر آهي. ڪنهن اهو به پٽايو
هو ته مون واري هوٽل جي هيٺان
جيڪو ڪافي شاپ آهي
تنهن ۾ اڪثر آواز ڇوڪريون
پنهنجو ديسو چيائين ويٺو
هونديون آهن. تنهن ڪري
لڄ ۽ خوف جي ذات به
اتي اچي ڪڙڪندي آهي.
خطرناڪ ڏوهاري به اتي اچي
ويهندا آهن ۽ مائهن کي ڦٽل
لٽڻ ۽ ٽل ڪرڻ نه مڙندا
آهن.

مان سامان کڻي، هيٺ
هوٽل جي در وٽ اچي پئسن.
ڪافي شاپ ايندڙ ۽ پاهر
نگرندڙ ڪارائونگي موجب نظرن
مان ڏسندا ٿي ويا. هونڪي ته
انين محسوس ٿيو ته چن ڪو
شهر پنهنجي شڪار تي حملو ڪرڻ
جي تيار ۾ ويٺو آهي يا پوري
۾ هٿن ڪري پنهنجي شڪار
کي لالچي پرڏيئي نظرن سان ٽڪي

رهيو آهي. مون کي به انين لڳو
ته اهي ڪارا (ليگرو) مون کي
اهڙين نظرن سان ڏسن پيا جو
وس پيڻ ته جيڪر اڪ چنپ
۾ ڪڇو کائي وڃن ۽ ٽڪا
پٽائڻ جي به مهلت نه ڏين.
ڪيترا ڪارا ڀر وائڻا نظر آيا
هنن ٻاڻ کي اهڙو ٻاڻو
هو هڪ ڪارو ڦاٽل
ڪپڙا پائي، لٽ ڪلڻ تي
رڪي، جوٽو ان ۾ وجهي ۾
پوي ۾ پائي وهي رهيو هو.
ڪاري چوڪري جيڪا
ڪافي شاپ کان پاهر نڪتي،
تنهن منهنجي اڳيان لنگهڻ وقت
”هلو... هلو“ ڪئي. منهنجو نه
ساهر مٿ ۾ هو تنهن ۾
ڪوشش جي باوجود نريءَ
مان آواز ٿي نه نڪتو. ٿورو
اڳيان ويڳن ۾ سوار هڪ شخص
سيٽي وڃائي کيس وڏي ويو ۽
اڌ ڪلاڪ کان ڪي اتي
ڇڏي ويو. مون کي عزيز جي
انتظار ۾ اٽڪل سوا ڪلاڪ ٿي
ڀريو. هو ڏينهن ڏٺي جو ايڏو خوف
ڀڄڻ ۾ مون اڳ ڪڏهن به
محسوس نه ڪيو هو جيتوڻيڪ
مان اڳ به آمريڪا اچي چڪو
هوس. اٽڪل سوا ڪلاڪ جو
وقت ۱۲ وڳي ٿي گذريو. هروقت
اهو ڀڄڻ ۾ ڪڍي مهل ڪو
ڪارو ڏوڪڙ نه ڦري وڃي.
اوچتو عزيز جي موٽرڪار
منهنجي اڳيان اچي بيٺي. مون
کي ايتري خوشي ٿي جيتري
جيڪر ڪنهن کي پنجن لکن ۾
بانڊ نڪرڻ ٿي ٿئي!!

انساني جي تلاش

غلام حسين رانا

• ايلورا جي نهارن • اولهيا
جي پوڙن کان وڌيڪي
ڪنڊي • تاشقند تائين ساڄو
جو سهاڻ انسان کي سريلند وڪو
اچي. ساڄو پيرسل انسان جي
ڪوڪشان صدين کان سوچ،
فڪر ۽ عمل جي پهرن کي روشن
ڪيو اچي.

ج کان صديون اڳ يونان
۾ ڪيترا ئي ڏاها ٿي گذريا.
انهن علم ۽ ڄاڻ جي مختلف
شعبن تي پنهنجي ڏاهپ ڀريا.
وڃر وڻدي ايندڙ نسلن ۾
چارا ڇڪايا. تاريخ انهن جي
احسان کي اڃا تائين نه وساريو
آهي. يونان جي اهڙن ڏاهن
انسانن مان هڪ ديوجانس ڪليبي
به هئو. هيءُ پنهنجي همعصر
ڏاهن ۾ اڳين يونانين کان
گهڻو مختلف هو. هن جي
شخصيت ڏاهپ، ظرافت ۽ قلندري
ڪردار جو نمونو هئي. جيتوڻيڪ
نه هن کي باقاعده فلسفيانو نظريو
پيش ڪيو. نه هڪ ئي ڳالهه
ڪتابن جا تصنيف ڪيا. پر هو
به هن جي ديو مالائي شخصيت
تاريخ جي صفحن جي زينت بڻجي
وئي. هن کي مؤرخن
يونان جو ڪو قلندر صفت
فيلسوف لکيو آهي. هيءُ
اتڪل ۱۶۰۰ قبل مسيح ۾ يونان
جي هڪ شهر ميگيرا ۾ پيدا ٿيو.
هنجو پيءُ اسڪيوس سونارڪي
ڌنڌي سان گڏ ڪوڙا ڪڪا به
ڏاهندو ۽ هلائيندو هو. انهيءَ
ڏوهه ۾ هڪ ڀيرو جهلي ويو ۽
جيل ۾ ئي پناهه ورتا ڪيائين.
ديوجانس پنهنجو اباڻو ڳوٺ
ڇڏي اچي اٿينس ۾ رهڻ لڳو.
اٿينس جي شهري رياست انوقت
علم و هنر ۽ سياسي فڪر جو
مرڪز هئي. هيءُ اٿينس ۾
روايتون بيان ڪرڻ ۾
گهڻو اڳواڻي ڪري رهيو هو.
گهڻن جا چڪر ڪائيندو هئو.

مٿ هيا، پر هنن جي ڪڙين جي
ڪهه ۽ ڪٿوري کان به وڌيڪي
مٿيءَ جي مٿ مٿيءَ ۾ ضرور
ملي وئي پر ساڄو جي سرهاڻ
۾ ساهڻيءَ کي ڪا به ڏاڍي کان
ڏاڍي قوت مٿيءَ ۾ ساهڻي مٿي
نه ڪري سگهندي آهي.

پروٽس انسان کسي اڳ
جلال ۾ ڪري. ديوتائن هن کي
ڏيکاري ۾ قيد ڪري اونهيا جي
پن سان ٻڌي ڇڏيو. پر اونداهين
کي روشن ڪرڻ واري اڳ اچ
تائين ڪو به ڪٿور ديوتا وسائي
نه سگهيو آهي.

سقراط اٿينس وارن کسي
جي وات ڏيکاري. شهري اٿينس
۾ قربان گاهي جي ٿوڻي رکڻ واري
هن کي زهر جو پيالو پياريو.
جي وٺي سقراط کي ته نهوڙي نو
پرسج جي وات تي جيڪي اڻ مٽ
نقش ڇڏي ويو تن کي زور واري
۽ جهالت جو ڪو به طرفان اڃان
تائين مٽائي نه سگهيو آهي.

پروٽو سقراط ۽ ڌرتي جي
گول جسم هئڻ جو نظريو ڏسي
ڪائنات کي سمجهڻ جي نئين
مڃي وات ڏسي. روما جي رهڻ
هاڪمن ۾ وحشي پادري هن کي
جيشي باد ۾ ساڙائي ڇڏيو. پروٽو
سڙي رک ٿي ويو. پر هن جي
ڏاهپ جو ڌنگ پادري کي اڃ
تائين ڏنگيندو رهيو آهي. ماضي
جا ملوڪا ڏاڍا ڏاڍا ٿي ڇاڪه
ملي ويا آهن. اڄ انسان اوچي
ڳاٽ سون جا سير ڪندو وٽي.
ڪيڏي نه سگهه آهي ساڄو

قصو هڪ فيلسوف جو

ساڄو انسان جي اندر ۾
اٿين اسرندي آهي جيئن گلابن ۾
خوشبو. گلاب چند گهڙين کان
پوءِ ۾ ڪو مانجي پتي پتي ٿئي
وڪري ويندو آهي ۾ خوشبو هوا
ٿي ويندي آهي. پر ساڄو جي
سرهاڻ کسي طبعي سموت ماري
مچ نه ڪري سگهندو آهي. ماڻهو
مٿي ويندا آهن، پر ساڄو جي
سڳند صدين کسي پتي واسيندي
آهي.

ساڄو ڇوڏهن جي ساهڻيءَ ۾
جهڙي صندر ۾ اچت هوندي آهي.
ڇوڏهن جو چنڊ به هڪ گهڙيون
ڪڙي پنهنجو نور پکيڙي رستي
جو ڳهي جيئن رسندو رهندو آهي،
پر ساڄو جي ساهڻيءَ نه وقت
جي پائيدار آهي ۽ نه هنڌ جي.
ساڄو جي ساهڻيءَ سان صدين جا
چارا ڇڪندا ۽ سرهاڻ سان چڱ
۾ چڱ واسبا رهندا آهن.

جهڙي ريت سرهاڻ ۾ ساهڻي
کي نه ڪوئن ۾ لاسو ڪري
سگهجي ٿو. نه هڪڙين ۾ بند.
نه اوچيون ديوارون اڏي ساهڻي
جو لنگهه بند ڪري سگهجي ٿو
۽ نه ايترو وڃي سرهاڻ کي سوڳهو
ڪري سگهجي ٿو. اهڙي ريت
ساڄو به هر قيد بند ۽ ڏاڍ ڌم
جي هٿن کان ڏاڍي آهي.

ساڄو پيرسل انسانن جون
ساڄو پيرل ڳالهون هر دور ۾
ڳانڍاپيون رهنديون آهن.
جيتوڻيڪ هو ماڻهو مٿيءَ جي

مالهن جي ٺٺولين، چٿرن ۽ کلن تي هن کي ڪاهه ڪاڙو نه ايندي هئي. هيءَ مالهنون جي انهي ملڪڙائي تي به ته ڪلندو هئو يا ڏي ڪهڪهانه خاموشي اختيار ڪندو هئو. ڪلپ لاءِ جي معنيٰ آهي ڪٽو. هنکي ڪلپي انهيڪري سڏيو ويندو هئو جو هنجي حياتي ڪٽن جيئن رلندي ڪٽيندڙي هئي. ڪاڏي غوراڱ جي سلسلي ۾ به ٻه ٻي الڪو هوندو هئو. مٺو هئي ته ڪاٺيندو هئو جي نه ته پڪو ئي سمهي پوندو هئو. ڪٽ جي هڪ آدم آءِ صندوق ۾ هميشه ماڻ هوندي هيس، جيڪا سدائين اڳيان لنگهاريو وٺندو هئو. جتي وات پئي اتي صندوق رکي سمهي پوندو هئو. ائين جي ساڙ يا گهٽن مان جهٽان به لنگهندو هئو ته ڪي وائڙا مالهو هنکي چيو سمجهي ڇڏيندا هئا ته ڪي وري حياتيءَ جي مختلف مسئلن تي هنڪان سوال پوندا هئا. هنجي جوانن ڏين جي انداز ۾ ظرافت جو رنگ زياده هوندو هئو. انهي ڪري ڀوڳ ۽ سڪري سمجهي دل بهلائيندا هئا ته ڪي

ڏي ڪو توڻن جيئن گهرين ۽ پئي ماڻڪ سڙيندا هئا. تاريخ هميشه ائين ٿيندو رهيو آهي ته ذهن اعليٰ انسان (Genius) پنهنجي دور ۾ ڇريا سڏبا آهن، ڇاڪاڻ ته اهي رواجي عقل سان ٺاهه نه ڪري سگهندا آهن. جبران لکيو هو:

”مالهو مونکي پاڳل سمجهن ٿا. ڇاڪاڻ ته آئون هن جي سون ۽ سڪن جي عيوض هنن وٽ ڪا به ڪجهه نٿو. آئون دنيا کي پاڳل سمجهان ٿو. ڇاڪاڻ ته اها منهنجي ذات کي سون ۽ سڪن جي عيوض وڪامجندڙ هئي سمجهي ٿي.“

مولانا ابوالڪلام آزاد مرشد شهيد جو ذڪر ڪندي لکيو:

”دنيا مرشد کي چيو: ”مجنوب چئي ٿي، پر منهنجي نظر ۾ مرشد جي چهرائي تان هالڪير جون هزار ٺاڻاپون ۽ ساليون لڙبان ڪري ڇڏين.“

ديوجانس ڪلپي، جنهن کي ائينس جي ملڪڙن ۽ وائڙن مالهن چيو ٿي سمجهو سو ڏسندي ڏسندي ايترو مشهور ٿي

ويو ۽ ڪيترائي متوالا هنکي ڳالهين جي ۾ چس ڪيو هنکي ڳوليندا وٺندا هئا. ائينس جو محفلون هنجي ظرافت ۽ پٺل فلسفائين ٻولڻ سان ٻولڻ پهچنديون هيون. هنجي ڳالهه سان جيڪي والما ۽ چوليڪون منسوب آهن انهن مان هڪجهڙي بي بازي، بهادري، حق گوئي، آزاد خيالي ۽ ظرافت طبعي جو پٺو پوٺو. هنکي ساڳا ڪاڻ هي ڪنهن به مذهب جو پابند نه هئو ۽ موجود مادي دنيا کان سواءِ ڪنهن به تصوراتي مابعدالطبعائي دنيا جو لائل نه هو. هنجو نظريو ته انسان پاڻکي جيترو ضرورت جو غلام بنائيندو اوترو هجڻو پڌل بنو.

راوي روايت ٿا ڪن ته هڪ ڀيري هڪندراڪرم هن وٽ آيو ۽ هيءُ ان کي ڳالهائي بدن آيو ۽ ويٺو هو ۽ صندوق پاسي ۾ رکيل هئس. هڪندرو ڏيئي چيس: ”آئون هڪندرو آهيان.“ هن ڪمال ۾ بي پرواهي سان جواب ڏنو: ”آئون ڏسو جاسنس آهيان.“

”مون کي ٺٺي به اهو ڏينهن چڱي ريت ياد آهي جڏهن منهنجي والد جي جاگير ۾ پهريون ڀيرو هڪڙي ڪارو داخل ٿي هئي. پورهيتن ڀيرو هو ته ڇا اهو

ڇڪن کلي سگهي ٿو ۽ ان لڪل گهوڙو ٻاهر نڪري سگهي ٿو. ان کي ڪو وقت ڪونهي گذريو. هاڻي ته ته مالهو چنڊ تي چڪر هڻڻون

جون ڳالهين به گهر وٺي پئي سگهي ٿو. اسان کي ان مان هڪجهڙائي رکندي دنيا متعلق پنهنجي خيالن ۾ تبديلي ڪرڻ گهرجي. (البرٽ مزيڪ)

سنڌي ڪلچر ۽ ادب

ف. م. - لاشاري

” حياتي نڪرڻ کان پنهنجو سفر شروع ٿي ڪري، ۽ جڏهن جا ڳندا نڪرڻ انساني ذهن ۾ پهرين سٺ سمجهه ۾ اچڻ کان وڌيڪ پنهنجي جوهر ۾ اڻ ڳڻيا، مختلف ۽ گهرا آهن.“

هي لفظ جرمنيءَ جي مشهور ڏاهمي لريڊرڪ هيگل جا آهن. هن جا اهي لفظ، نچوڙ آهن ان وسيع انساني تجربن جا، جنهن انساني حياتيءَ جي سماجي اور جا قانون طئه ڪيا آهن، ۽ ان جي آڌار تي نئي زندگيءَ پنهنجي سفر جو منطق پيش ڪندي اڳتي وڌندي رهي ٿي. جنهن زندگيءَ جا مختلف ڌاڪا، مرحلا، زبانا يا دور آهن. زندگي پنهنجي ان ڊگهي سفر ۾ حياتيات (Biological) جي بنياد کان هلندي، نفسيات ۽ ڳوڙهي ۽ اوکي مرحلي تائين پهچي ٿي، جن جي وچ ۾ فطري سماجي نڪرڻ جون ڊوگماتون سهندي، بهرحال پنهنجو سفر جاري رکندي پئي اچي، ۽ اڃا تائين ڪا اهڙي علامت يا دليل سگهاري صورت نه وڌي سگهيا آهن، جنهن ڪري زندگيءَ کان انسان پنهنجو بهار ٽٽي پوي. (البت ان ڏس ۾ ٿيندڙ سازش جو ڪٿو ڪونهي.)

نڪرڻ، زندگيءَ کي سڳو بخشيندڙ آهن، جن کان سواءِ هوءَ هينئر ايتري سگهاري، ڏاهمي، محبت ۽ هائپري ٿي نه سگهي ه. تهذيبون، انسانيت جا جاگرافي ايڪا، ان وصال جيوت جا حصا آهن، تنهن ڪري ٽوڙڻ جي

جياپي، اڻ ويٺ ۽ گڏيل ورتاءُ ۾ زندگيءَ جا اهي سڀ نڪرڻ ۽ اڳتي وڌڻ وارا ڪم موجود آهن. جيڪي انساني جياپي لاءِ گهريل ۽ ضروري آهن. ڌرتيءَ جو اهو حصو جنهن کي سنڌ ڪوٺيو وڃي ٿو، ان جي چهريل روح کي ڪيترائي زهريلي خوراڪ ٽي هيرايو ويو آهي، جنهن سبب اها انسان ذات جي عالمگير آدرش ۽ ضمير جي ويڙهاند ۾ پئجي رهيل آهي؟ اهو اسان جي ڪلچر ۽ ادب کي اڄ جو سڀ کان وڏو لنگڙيندڙ سوال آهي.

ڪلچر ۽ سماج پاڻ ۾ لازمي طرح سان لاڳاپيل آهن. تاريخ کان گهڻو اڳ ۾ واري زماني ۾ جڏهن انسان غير سماجي زندگي گهاريندو هو، تڏهن جيئن لاءِ هن جي چٽاڀيٽي داخلي يا اندروني گهٽ، ۽ ٻاهرين وڌيڪ هئي. جن ضرورتن سببان سماجي زندگي گهٽائڻ انسان لاءِ اڻ ٿر اسر ٿي پيو، تن جي عمل ۾ اچڻ کان پوءِ، انسان جي سموري داخلي ورتاءُ ڪلچر جي صورت ورتي. جنهن ۾ هن جي ذهني لاڙن جو به دخل آهي، جنهن جي گڏيل ۽ وڌ ۾ وڌ سڌريل صورت کي تهذيب ڪوٺيو پيو وڃي.

سڄي ندي کڻڻ وانگر سنڌ ۾، ڏهراڻي ۽ هراس جو عام ماڻهوءَ تي ڊگهو اثر رهيو آهي، ۽ هينئر تائين نسل، ۽ هيميل ڪلچر جو حصو رهيا آهن. هتي اعتراض ٿي سگهي ٿو ته ماڻهو ها فرد پنهنجي سر ۾ ڪهڙي طرح ڪلچر آهن. پر سنڌ جن

تاريخي پڙائڻ مان اڪثر ڪري ڪم آڻي، ۽ ڌارين جي حملن کيس جيڪي جسماني ۽ روحاني ڌڪ وسيا، انهن تي نه هٿي جي مائهن کي عجوبي جهڙو بنايو. آريا سماج جي ذات هت جي بنياد تي ٿيل جوڙجڪ جون ڊوگماتون، قديم سنڌو سائڙ جي قبضي ۽ ايرانين ۽ سڪندر اعظم جي لشڪرن جي اڏيڻ لاءِ ڏوڙ ۽ ان جي لاڳيتي سلسلي سبب هينئر تائين اڪيون سڙهي پئجي، ۽ ساڻس ڊوسٽ سبب ڪنگهندي ڪنگهندي ائين پاڻ حالتن جي چڪ تي ڦيرائيل ۽ ٽاهيل سامان کان ڪهڙي ريت مختلف آهيون. سنڌ پنهنجي آزاد برعريءَ سان گهٽائڻ وارا ڏينهن ڏسورا ڏٺا آهن، ۽ سورن ۽ سمن جي ڏينهن کانسواءِ ڪهڙو عرصو آهي، جنهن تي وڏي واڪ فخر ڪري سگهجي.

قديم زماني کان هيلائين جن به تاريخي واقعا هتان جي جيوت کي ڏوڏيو آهي تن سڀني، ڏهڻي، پرڏهڻي، حڪومت جي روپ ۾ سنڌي ماڻهن کي حاڪمن جي خواهشن پٽائيندڙ سوچڻ، ۽ عمل ڪرڻ تي مجبور ڪيو آهي، ۽ انهن ڊهانن سنڌي ماڻهن جي سماجي ترقي کي جيڪو هاجو رسايو آهي، ان صورتحال نروار ٿيڻ کي، ظاهر آهي ته ڪو نه ڪو نسلو ڏيڻو هوندو.

تاريخ جون اهي سڀ هڪلون ۽ هيٺاڪيون پنهنجي جاءِ تي، حاڪمن طرفان حڪوم ڪرڻ جهڙا فلسفا سڙهجن ۽ انساني ذهن ۾ اڏوهيءَ جا گهرڙا قائم ڪرڻ، ماڻهپي کي ٿيڙ ڪارائڻ جون چالبازيون هلائڻ سڀ پنهنجي جاءِ تي، پر سڄي دنيا جي انسانن وانگر اسين به هڪ ئي وقت مڪاني ۽ عالمي ماحول ۾ ساڻس ڪندا

رہيا آھون . جھڙي طرح ويجهن صدين ۾ يورپ جي صنعتي انقلاب ، فرانس جي وڏن ماڻھن ، ٻن عالمي جنگين ، سڄي دنيا جي قسمت جا رخ ٻيهر آھن ، اھڙي طرح قديم ۽ وچولي زمانن جي گھڻن قومي واقعن ، سياسي ۽ سماجي تبديلين جي اثرن ، دنيا کي متاثر ڪيو آھي ۽ دنيا ۾ زندگي پنھنجي ڪراون منجهان سگھ حاصل ڪندي اڳتي وڌندي ٿي رھي .

ان ئي پس منظر ۾ سنڌ ۾ ننڍي کنڊ ، ايران ، افغانستان ، عرب ۽ يورپ سان ڪنھن نہ ڪنھن ذاتي ڏي وٺ ۽ وهنوار ويچار ۾ رھي آھي . پنھنجي اوائلي زماني کان وٺي ، انھن سمورن ترڪيبي جزن سان جي ذهني ۽ طبعي ڪلچر کي جوڙيو آھي .

ھتان جي ڪلچر ۽ خاص طرح سان ذهني ڪلچر جي چٽائي ان ڪري بہ ضروري آھي تہ ھڪ دوست چواڻي ” تاريخ چند سولوين ۽ آرميا سماجن جو نالو نٿي ٿئي سگھي “ . ھن وقت ان جي ابتڙ ڳالھ ٿي زور ڏيڻ ” نئين جھلات جو ڪڍو روپ آھي “ اھا حقيقت آھي تہ ڪجهه ماڻھو ڪنھن عرصي تائين ترقي پسنديءَ جو روپ وٺي ، ھيٺ وري ڪجهه ڏاڍا ٿين جو سھارو وٺي سنڌي معاشرتي جي رواداري ، ايگي ۽ پاڻي جي ھاڪاري جذبن تي گھٽ ھٿي ، پنھنجي ذاتي مقصد منوان ڪرڻ لاءِ ، تريخ ، اوڻ جي قانونن ، زندگي جي ڀرپور دليلن ۽ ماڻھو جي تي گھٽ ھٿن جا سڀاھيا ڪرڻ لڳا آھن ، ۽ سڄاڻي ھي مسلمان جا ٿوڻ ٽڪر ڪڍي ان جي شڪل بگاڙڻ جي ڪڍ آڏن . ننڍي کنڊ جي ذهني شڪل

صورت تي گھڻي ۾ گھڻو اثر جن تحريڪن جو رھيو آھي ، اھي آرين جي ويدن ۽ شاسترن کان ھلنديون ، ٻڌ ڌرم ، ھندو تصوف ، اسلام ، اسلامي تصوف ، ڀڳتي منزلون لٽاڙينديون ، اچي ، صنعتي ۽ بيمڪيت واري صورتحال جي نتيجي ۾ ٻنڌا ڦيل فڪر تي پھتيون آھن . اھو ان ڳالھ جو ثبوت آھي تہ انسان ، وري پھتي موت ٿو کائي سگھي ، ۽ ڪن تہ ٻيھر جانور ٿيڻ واري خواهش آھڙي نئي سگھي . ان ڪري ھراڻ پرستي جي سمورن انگن اکرن سان پربل ڪمپيوٽر ، پلي اھي اسٽيريو ٽائپ ٿي چو نہ ھجن ، موهي نہ ٿا سگھن . اھا ڳالھ سمجھ جي روپ جي علامت آھي .

ٻڌمت ننڍي کنڊ جي پھرين شھوري ۽ ھواسي تحريڪ آھي ، جنھن ھندو ڌرم جي ڪڇ مان جنم ورتو ، ۽ وڃڻ وسارڻ ۽ حاڪميت جي اثر کي ڪاھاري ڏک ھئي ، تاريخ جي ڳول عرصي تي مستقل اثر وڌا . ھندو پرھمن جي سنسڪرت زبان جو ڪو لفظ بہ ، پرھمن کان سوال ڀڄو آجاري نہ ٿي سگھيو ، اھو ۽ ان سان لاڳاپيل ذات وارو سـرشتو بنيادي تضاد ھو ، جنھن جي نتيجي ۾ ٻڌ ڌرم عوام جي تحريڪ ٿي اڀري آيو ، اشوڪ اعظم ۾ ھندستان جو پھريون مرڪزي حڪومت جو بادشاھ ھو جنھن ان جي پھچرائي ڪئي ۽ ماڻھن کي اوڙاھ منجھان نڪرڻ جو ساھ ڪشي ھلڻ ٻڌو . ھر بنيادي طرح سان رياست ۽ حاڪميت جيئن تہ ھميشه کان عوام جي استگن ۽ جذبن جي خلاف ڏاڍا ٿي ھلنديون آيون آھن ، تنھن ڪري نندگھرائي ۾ وري ساڳيو ذات جي متحيد وارو لاڙو اڀريو ، ۽ وطن پرستيءَ

جي جنگ ۽ جڏھن چندرگپت ۽ يونانين کي ڀڄي وڃي ڪڍيو ۽ پنھنجو انداز پھتو ڪيو ، تڏھن ۾ ڀڄي وڃي حاڪميت جي لٽ جي سھاري سان ھن جي مڪي ستري پنھنجي ڇاڻڪا ، ھندو ڌرم کي نئين سر جھاريو . اھا حيرت جھڙي ڳالھ ناھي ، ڇاڪاڻ تہ سڄي انسان ذات جي تاريخ حاڪميت ۽ عوام جي ڪنھن نہ ڪنھن رنگ ۾ ٽڪرائن جي تاريخ آھي . ھر ٻڌ ڌرم ماڻھن جي مزاج ۽ جھڪو رچاءُ ڪيو ، ان تہ رڳو ھتي پنھنجي ذاتي اثر ڇڏيا ، جيڪي تصوف جي مختلف شڪلن ۾ ظاھر ٿيا ، پر ساڳئي وقت اولھہ ۽ رومن سلطنت جي محدولين ۽ حاڪمين کان اڪار ڪندڙ مسيحييت جي بيش رو نظريي جي حقيقت بہ حاصل ڪري ورتي ، ۽ اولھہ جي دنيا جي جھجي ، ذھن نفري لاءِ اڀرندي زمين کي تقدس ڀريو ڪري ڇڏيو . ٻيو نہ تڏھن بہ ھتانجي فڪري لاڙن ۾ ، گھٽ ۾ گھٽ اھڙي ڳالھ ڪنھي ، جيڪا ڳالھ ڳالھ ٿي نچ اچي وڃي ٿي ، يا ٻي ڪنھي چيڻ تي لڏ پھلاڻ ٿي مجبور ڪري وڃي .

سنڌي ماڻھن جي ذهني ڪلچر جي شاھوڪاري جو ھڪڙو ڪڻ وطنيت بہ آھي ، جيڪو ظاھر ڪري ٿو تہ ھندن ساڳين مارا ماري ڪرڻ وارو وحشي لاڙو ھتي نہ اڀريو . ھتان جي ڏينھن ، دريائن ، وڻن ، فصلن ۽ سمورن پنڊاوارن وسيلن سان ديس واسين جو ان سڄو ھيار ظاھر ڪري ٿو تہ ھي ماڻھو حاڪميت جي خيال پرستي ، ڏاڍ ۽ ڏاڍ مڙجڻ جي فڪري مٿاڇر ذريعي مطع پنھن جي باوجود عمل ۽ وڌيڪھڪريت پسند رھيا آھن .

جهڙي ريت هتان جي زواري
معيشت ۾ ماڻي مزاج ڦارين
بندارون ڪنڊون ڪسي هر ڪايو
آهي، اهڙي ريت وقت جا تڻل
جنگ به هتي ڪرڻ کانپوءِ ٿيندا
ٿي پئي ويا آهن. وچولي ۽ ويجهي
ماڻهيءَ وارو تمدن مختلف مذهبن
جنس ڪڏهن شڪل ۾ مڪانيت
جي اثر هيٺ، ان جي شاهدي
اهي

تازو مٽي ڄاڻايل ۾ جاھليت
بي هڪ نئين ترجمان سنڌ جي
ڪلچر تي نفرت جو پاڇولو
وڃهندي هندو - مسلم ڪلچر
جو اصطلاح ورجائي، ان کي
ڪاٺ ڪرڻ لاءِ لطيف سائين جي
پوليءَ جو ٻڌل ڏسو آهي. اهو
پڌرائي جنهن جو گهرو ٻار مدن
والد هو، ۽ اهوئي پڌرائي جيڪو
هڪڙي هندوءَ کي مٽياري
وارن سڏن جي، هن کي مسلمان
ٻائڻ واري زورانيءَ منجهن
پڌرائي آيو ۽ اهو پڌرائي جنهن
چا ڪوئي به ڪهڙا ڪردار
هندو آهن.

هتي هندي هندي اها به
پڌرائي ڏن ڪهرجي ته ڪلچر
کسي مذهبي، يا نسلي بنيادن
پري ورهائڻ به اوه زوراني
جهڙي لاڳيتي ۽ جذبات جا هٿ
مضبوط ڪرڻ وارو عمل آهي.
ٻيئي ۾ ننڍي ڳوٺ ڪن وڏي
۾ وڏي شهر نائين غريب ۾
ماهوڪار جي آڻي ويهي ۾
واقع ۾ سنڌو ڪلچر جي حقيقي
ڦرل ٿي چڱو ڪري ٿو. وڏيري
جي ساڙي ۾ پوريت جو ڪڪائون
گهر ڪلچر جا ٻه ڌار نمونا آهن،
سڳي ريت ڪارخاني ۾ ڪم
ڪندڙ ۾ زور ۽ مٽي جيڪ
ڦرل ڪٽر جي نالي ۾ ڪارخاني
جي مالهه جا ٻه ڌار ڪلچر
آهن. سنڌ ۾ به رهن ڪهڻي ۾
هڪڙي سطح تي هميشه ۾
ڌار ڪلچر رهيا آهن. هڪڙي
جو مقصد نفرتون پيدا ڪرڻ،

ڪٽر پرستيون وڌائڻ آهي، ٻيو
رواداريءَ ۾ انهي ۾ ٻار جو سنڌ
ڏئي ٿو. جيڪو نفرتون ڦهليندڙ
۾ ان جو لائڙيو آهي اهو ذهني
طرح حاڪميت جي ٺڪري
ڪلچر جي نمائندگي ڪري ٿو.
جيڪو ٻار ۾ ان ڏانهن سڏي
ٿو اهو عوام جي ذهني ڪلچر
جو عيوضي آهي. مخدوم
عبدالرؤف اڄ به سڄو
سائين کان به وڏو ماڻهن کي
بياد ڪونهي، پر پڌرائي هن
دل ۾ وسندڙ آهي. اهو اير
ڪهڙي ڳالهه ۾ مظهر آهي؟

لطيف سنڌ جي ذهني
طبعي ڪلچر جو سڀ کان
مٿيون، اٿس ۾ اهڙي نمائنده
حيثيت جو مالڪ آهي، جنهن کي
مستقبل جي ڪنهن به چوڌاري
تي لنگهاري نڌو سگهجي. سڄي
سماج جي تاريخي مرحلن منجهان
گذري اچڻ کانپوءِ لطيف انهن
تجربن منجهان تهجا ڪڍيا آهن،
۽ نتيجي تي پهچڻ وقت سندس
ذهني رسائي عوام جي هر طرح
سان نمائندگي ڪندڙ آهي.
سڳي وقت پڌرائي سرماري ۾
ملو ۽ عمر ڪوٺ کي ٻن ڌار
طبقي جي علامت ڪري پيش
ڪيو آهي. ڏاج جي ۽ ڏاج
سهندڙ جي.

لطيف جي ڏينهن ۾ سنڌ
جنهن تاريخي پوڄا منجهان نڪتي
پئي، پوءِ به ان ۾ ئي جڪڙيل
وهي. فرق رڳو زماني ۽ ڪردارن
جو آهي. ۽ اهوئي بس سڄي
اسان جي اڄوڪي ادب جو. هن
وقت اقتصادي رشتا وڌيڪ منجهل
آهن، ۽ وقت جي ٽڪاري ملڻ
کي پنهنجي سلسلي جو ڊگهو
تجرو آهي. بلڪل ان ئي طرح
سال سهندڙن ۽ پوڄيندڙن تي
پڙائڻ جو ڊگهو تجربو آهي،
۽ ظاهر آهي، ته ان ڪجهه سبق
به ڇڏيا آهن. جنهن ڪري ڪنهن
آدوسي نتيجي تي دير سان پهچڻ،

تاريخي پڙهڻ آهي.
لطيف جي ڏينهن ۾ سنڌ کي
رڳو پهراڙيون ۽ ڪجهه ٻانڀريون
آباديءَ جو وڻ وسندڙيون هيون،
هينئر صنعتي شهر آهن، عالمي
مواصلات آهي، خبر چار جا ادارا
آهن ۽ انهن جا اثر آهن. اسان
جي ادب کي انهن سڀني عنصرن
منجهان گذرڻو پوي ٿو. سڄي عالم
کي متاثر ڪندڙ بينڪيت جي
سرشتي منجهان به ڪا آهيون،
۾ نيم بينڪيت جي آزارن کي
۾ دانشور ۽ عوام پوڄيو آهي. عوام
دشمن سياست جو راکاس هن کي
رڳو ڪن جي ڪوشش پئي ڪئي
آهي ته حاڪميت جي وجود لاءِ
۾ هو اک به ڪڍي آهي.

هائوڪو ۾ سڄو اخلاقي
ڏيواپي جو چڱو پٽو نونو آهي،
۾ ان جو سبب آهي اقتصادي
ڦرلٽ. صنعت بلاشڪ انسان جي
زندگيءَ ۾ ڦيرو آندو آهي، پر
ان معاشري جي تضادن کي به
ٽيڙ ڪيو آهي. تضاد جيئن ته
زندگيءَ جي جياپي لاءِ ضروري
آهن، تنهن ڪري اوسر جي
قانونن کي ڪا به داخلي يا
شخصي خواهش روڪي نه ٿي
سگهي. پر مسئلو آهي ته زندگي
جو ڪم سوڙي نئون رخ اختيار
ڪرڻ وارو عمل، ڦيري ڪان
اڳ واري معاشري جون هڏ ڪڍ
پيڇي ڇڏيندو آهي. زندگين جي
قرباني عام بائيلاجي جي قانون
۾ نگر آهي. جيئن انسانن جي جسم
جا هزارين ڪروڙن ڪهڙا
(Cells) قباهر ٿي ٻن گهرڙن
لاءِ رستو صاف ڪندا آهن ته
حياتي ڪي ٽڪري، رواني ۽
ترنم ملي سگهي. تنهن ان ئي
ریت مجموعي زندگي به پاڻ کي
سگهاري ڪرڻ لاءِ قربانيون
ڪهندي آهي. ۾ هينئر جيڪڏهن
انسانيت ۾ لازوال عظمت جهڙيون
ڪي خوابون سڏي سگهجن ٿيون
ته ان جو ڪارڻ قربانين جو

ڊگهو سلسلو ٿي آهي. سنڌي ادب ۽ ادب سماجي تبديليءَ کان اڳ واري ماحول ۾ سامهون ڪئي رهيو آهي، ان ماحول جا ٻه اهڃاڻ ڪيس هئا. پهرين آهي. اهڃاڻ جتي ڪيس سور ڏنا آهن، اتي تبديليءَ جي ڦاٽلي جو سائو بنايو آهي ۽ اها هڪ جي تاريخي ذميداري به آهي. ان ذميداريءَ کي منجهڙو آهي، ۽ ون يونٽ خلاف هٿل هلائڻ جو پهريون پهرو سنڌي ادب ۽ ادب ٿي آهي.

پر ساڳئي وقت جيئن ته راج ناکاريءَ لڙڻ، ۽ سماجي موندجھارن جو آهي ته تهنگري ادب ۾ به منفي رويا آهن. ادب ڪنهن به رڃنا ۾ جيڪڏهن ڪنهن ذميداريءَ کان ٽڙي ٿو وڃي ته، هن جي سڳو ڀاءُ وٽو ٻڌا ڪرڻ واري آئو-مزنبي کي ڏک ٿو رهي. سڄي ڳالهه آهي ادب ۾ سماج سان ماڻ ٺيڻ (Integration) واري جتي هوندي-چڙهي کان پاڻ کي ڌار ڪري، ڪنهن نئين قسم جي انايت جوڙي ٿو، انهي ڪيس يقين هٿن ڪهڙجي ته هو اڪيلو آهي. حالتن جو تهڪڙو ٿيڻ جو شوق هن جي رڳ رڳ ۾ ويهي ويو آهي. لڙائي وڃڻ جوڙي عادت يا هٿيائي ادب ۾ ٿئي نٿي ڪونه. والٽير جيني تخليق ڪيل ادب فرانس کي ڏوڏي ڇڏيو هو. روسو جي سماجي نظريي پورپ ۾ جمهوريت

جو ناهي هيو آيو هو. ان کان به اڳ شيڪسپيئر جا ڪرداريءَ جي چئن مان شخصي آزاديءَ جي پڪيڙي کي آجي ڪرائڻ ۾ هٿ وٺايو هو. پورپ ۾ جاڳرتا واري تحريڪ وچولي زماني ۾ ٿي شروع ٿي هئي ۽ اها اڄ جي پورپ ٿي نه پر سڄي دنيا جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ ڪنهن نه ڪنهن شڪل صورت ۾ هلي پئي. هتي هينئر جڏهن انساني آدرش هٿن مان ڇڏائجي رهيا آهن فرد اڪيلائپ جي ڏهن ۾ ڦاسندو نفسياتي ڪيس بڻبو ۽ وڃي پورهن جهڙي تعميري جياپي جو حقدار بنائيندو وٽ ٻار بچي تجربدي شڪل وٺندي پئي وڃي، تڏهن ان جي سببن جي ڇاڇ ٺهڻ ڪنسواءِ ٺهڻي ليکي اڪيون پوڻي پيار ڪيا ته وقت جو زبان ٿيندو. سولائپ، ڪم چوري ۾ تنهندي وڌيڪ روڪي بنائيندا. تڏهن سماجيات جي گهرائي ۾ وڃڻ کان سواءِ ٻيو جيڪو ڪجهه ٿيندو سا ليکي ڪڍڻ واري ڳالهه آهي. مثلاً ۾ ساڄو حاصل ڪرڻ لاءِ ظاهر آهي ته ڪيچ جهڙو هوندو.

هنن ڳالهين ڪرڻ جو بنياد گذريل لڳ ڀڳ ڏهه سال آهن، جن ۾ مقداري ادب کي ڇڏي معيار جي ڪوٽ ڏسڻ ۾ آئي آهي. سنڌي ڪهاڻي ڪن به ٿورن ماڻهن کي ڇڏي، هينئر اها ڪانهي جيڪا

جمال اڙي. ۾ سراج کان شروع ٿي علي بابا ۽ اسر جمليل تائين پهتي هئي. ان ۾ خود ادب جي داخلي صورتحال جو به هٿ رهيو آهي، جنهن ۾ تنقيد جو مٿان ڇاڻائي سگهجي ٿو، پر اصل ڳالهه آهي هنداواري لاڳاپن جي ٿوري ٺهڻي ڦيرڦار واري عهد جي. انهن ڏهن سالن ۾ وچولي ڪلاس جي نفري ۾ اڳ- کان گهڻو واڌارو آيو آهي. اهوئي واڌارو ان نفري جي سما-وراءِ نفسياتي ۽ ذهني خفقان به ڪشي آيو آهي. اها نفري جڏهن وڌيڪ هوندي، تڏهن هماليا جو سڻو ڌارڻ لاءِ به تيار، پر جڏهن ٻيٽ ڇوڏائي ته پوءِ اڏ ڏنڻ ۾ نزاکت ڪي نقصان سمجهندي.

ڌيان ڏيڻ جي اها به ڳالهه آهي ته ادب وانگر زندگيءَ جي سمورن شعبن ۾ ڇو-ٿرواڳي ۽ غير ذميداري تڏهن پيدا ٿيندي آهي، جڏهن انهن تي اڪ رڌڻ وارن ادارن جو ڪال هوندو آهي، ۽ انهن جو ڪال تڏهن ٿئي جڏهن عوام ۾ جاڳرتا گهٽ هجي. گهٽ سڃاڻي قوم لاءِ ائين هوندي آهي جيئن پارهڻ سڱن واري جانور جا سڱ وڃڻي هوندا آهن.

(نوٽ: ۲۴ ڊسمبر ۱۹۸۱ تي لاڙڪاڻي ۾ لطيف ميپيڪوز طرفان ڪوٺرايل سماعت سال ڪانفرنس جي موقعي تي پڙهيل مضمون.)

ٿو. ان قسم جي تنقيد يا راه جي اختلاف تي ٻڌل سرگرمي عوام جي چڱيچڱاڻي لاءِ ضروري آهي. اها ڳالهه سماجي ترقي لاءِ ۾ ان تر-ڪهه آهي. (جوسي لوني جاتيني)

يا فنڪار بڻجي ويو آهي. هو ئي انصافي کسي رد ڪري ٿو ۽ آزادي جي طلب ڪري ٿو. معاشي، ثقافتي، سماجي ۽ اخلاقي انقلاب آڻڻ لاءِ هو ان آزادي کي ڪم ۾ آڻڻ گهري

* پنهنجي معاشري ۾ پنهنجي ثقافت تي تنقيد ۾ ثقافت جو هڪ فرض آهي، جيڪو اسان جي زماني ۾ اڃا به وڏي ويو آهي. رومانوي ۾ خيالي زماني جو شاهراج انقلابي ادب

(ٽنڊي آدم ۾ ” چونڊ شاهڪار ڪهاڻيون “ ڪتاب جي مهورت وقت پڙهيل مقالو)

حڪومتون، حڪمران، حملا، ڪاهون، فوجون، تير، ترارون، بندوقون، ٽنڪون، ميزايل، بم، بم وڙهيون، بم وڙهي سڌارا ۽ انهن مان واسطيدار ڳالهائون، ٿوري گهڻي وڌاءُ سان تاريخ ۾ ملنديون آهن پر جيتوڻيڪ جنرل اسٽور جاڳ آهن، جتي سٺي سڳي سميت هر شئي مليو وڃي پر پوءِ به — سارڪو وکر ٻاريءَ جي دڪان تان ئي ملندو. ان ڪري عام ماڻهن جا ڏک، انهن جون خوشيون، انهن جا عشق، انهن جا احساس، عوام اڏو کين پڙهندڙن جا روپ ۽ پهروپ، عام ماڻهن جا مسئلا ۽ انهن مان واسطيدار اهڙيون ٻيون سڀ ڳالهائون حڪمران واري تاريخ جي ڪتابن ۾ ڪونه ملن ڇو ته ” اٿان مينهان دا ڪيها ميلا، اوچرن جهڻڪ اوچرن ميلا “

هاڻوڪي زماني ۾ سائنس ڏاڍي ترقي ڪئي آهي، ته به ڪيترن ملڪن ۾ اڄ به ٻن نمونن جون تاريخون لکجي رهيون آهن. هڪڙي حاڪمن جي تاريخ، ٻي عام ماڻهن جي تاريخ. حڪمرانن جي تاريخ کي ته تاريخ ئي چئجي ٿو، پر عام ماڻهن جي تاريخ ڪهاڻين، افسانن ۽ شاعري جي ذڪل ۾ اسان آڏو ايندي رهي ٿي. ان ڪري شاعر ۽ ڪهاڻيڪار عوامي تاريخ نويس جي حيثيت رکڻ ٿا.

اسان پنهنجي ڏيهه جي تاريخ کي ڏسون، ان ۾ به اسان کي حاڪمن، اميرن، شاهن، بادشاهن جا قصا ته ملندا پر ان دور جي عام ماڻهو جي حالت جو پتو ان جي سياسي، سماجي ۽ اقتصادي

شاعري ڪهاڻيون ۽ تاريخ

ابراهيم خشڪ

حالت پروڙڻ لاءِ ان دور جي شاعري ۽ ڪهاڻيون پڙهڻيون هونديون. مثال طور ڪو چائڻ چاهي ته مغلن جي حڪمراني واري عرصي ۾ عام سنڌي ماڻهوءَ جي ڇا حالت هئي. تاريخ کي ڏسو لکيل هوندو ته ماڻهو ڏاڍا خوش هئا. سستائي ايتري هئي جو ڪير، مڪڻ، ڏڏ پئسن تي نه وڪامندا هئا. بادشاهه سخي هوندا هئا. گوشت، مڇي، آنا ڏاڍا سستا هئا. پر ان دور جي عوام جي حقيقي تاريخ لکندڙ، عام ماڻهو جي اقتصادي حالت لکندي چوي ٿو ته:

” آئين ۽ چڙهين، ڏٺ ڏهاڙي دوسرا “

هونئن ڪهاڻي ته شاعري کان به وڌيڪ واضح ۽ کليل بيان پيش ڪندي آهي پر جيئن ته جديد ڪهاڻي گهڻو ڏير سان شروع ٿي آهي ان ڪري جتان جديد ڪهاڻي شروع ٿي ٿي، ان کان اڳئين دور جي عام ماڻهن جي احساس ۽ حالتن جا چڻ لاءِ ته صرف شاعري سهارو ٿي سگهي ٿي پر پوءِ واري دور لاءِ شاعريءَ سان گڏ، ڪهاڻين جا ڪتاب به اسان کي ۽ اسانجي ايندڙ نسلن کي وڏي ڇاڻ پهچائيندا رهندا ۽ جيڪڏهن اسانجو ايندڙ نسل به هن دور جي عام ماڻهن جي سوچن، احساسن، حالتن، پڙائڻن ۽ پڙهندڙن

بابت معلومات چاهيندو ته ان کي به هن دور جي رڳو تاريخ بدران هن دور جي شاعري ۽ ڪهاڻين جا ڪتاب به پڙهڻا پوندا.

جيئن پنهنجي ڏاڏائي ڏيهه لاءِ چئون ٿا، تيئن ٻين ملڪن جي عام ماڻهن ۽ انهن جي حالتن، سوچن، احساسن ۽ مزاج کي به ڄاڻڻو هجي ته ڪجهه ٻين ڪتابن مان گڏ ان ملڪ جي شاعري ۽ ڪهاڻين سان گهڻي پروڙ هوندي — پر انهن ملڪن جي ڪهاڻين پڙهڻ لاءِ انهن ملڪن جون ٻوليون سکڻيون هونديون، نه ته قصو ائين ڏيندو ته ” زبان ٻار من ترڪي، من ترڪي نهي دانم “، يعني ته منهنجو معشوق ترڪي ٻولي ڳالهائي ٿو پر مون کي ترڪي ٻولي اچي ڪانه ٿي (وڏو مسئلو ته اهو ٿيو پر اسين ٿورائتا آهيون، ڊاڪٽر عاشق حسين جا جنهن اسان جو اهو مسئلو حل ڪري ڇڏيو آهي ۽ ڪيتريون ئي پرڏيهي ڪهاڻيون سنڌي ۾ ترجمو ڪري اسان آڏو آنديون اٿس. انهن پرڏيهي ڪهاڻين پڙهڻ سان عام پڙهندڙ ڇا پرائيندو. انهي لاءِ ٻلي مرڪز اهي ڪهاڻيون پاڻ پڙهي ۽ پوءِ پاڻ کان ٻجي ته ڇا پرائين. باقي هتي مان صرف هڪ ڳالهه چوندس ته، اهو ڪهاڻيون پڙهندڙ جنهن سنڌي ڪهاڻيڪارن جون ڪهاڻيون به پڙهيون آهن، انهي کي ڊاڪٽر عاشق حسين جون ترجمو ڪيل اهي ۽ چونڊ شاهڪار ڪهاڻيون ۽ وارو ڪتاب پڙهڻ بعد ٻيو ڦاندو اهو پهچندو جو هن کي خبر هوندي ته دنيا جي ڪهاڻيڪارن اندر سنڌي ڪهاڻيڪار ڪڏي اوچائي تي پهتو

ڏسو منهنجو

نانڪ جواصل نسل

ڊاڪٽر نواز علي شوق

ڪامبڊي

رجبدي ۽ ڪامبڊي ٻئي حقيقت ۾ ڪيون ٻينرون آهن، ڇا ته ٻنهي جي ماءُ ”باڪس“ ٻوڇا آهي. پر ان ويجهي قرابت جي باوجود ٻنهن ۾ فرق آهي. تربجڊي ان باڪس ٻوڇا جي يادگار آهي، جا سخت سردين ۾ ڪٽي ويندي هئي. سخت سردِي سبب باغ باغيجا ويران ٿي ويندا هئا. ماڻهو بيمع اداس ۽ پریشان ٿي ويندا هئا. اها اداسي ۽ پریشاني تربجڊي ٿرڙي ٿرڙي ٿرڙي ظاهر ڪئي ويندي هئي. ڪامبڊي به پنهنجي تخليق جي لحاظ کان ”باڪس ٻوڇا“ جي احسانمند آهي جا سڀاري کان پوءِ بهار جي موسم ۾ ڪٽي ويندي هئي، جڏهن هر طرف ساوڪ ٿي ساوڪ نظر ايندي هئي. انهن ئي ڏينهن ۾ هندو مولتي جو ڏٺ ملهائيندا آهن. جو ڪجهه هوليءَ ۾ ڪيو ويندو آهي، اهو ساڳيو تماشو يونان ۾ ڪيو ويندو هو. شروع ۾ مهذب شهري تربجڊي پسند ڪندا هئا ۽ جاهل ڳوڙڻا ڪامبڊي کي وڌيڪ پسند ڪندا هئا. شهرن ۾ تربجڊي وڏي تقدس ۽ احترام سان ڪٽي ويندي هئي، ڳوڙڻا وري ڳوڙڻن ۾ فعل ٻڌڻ کان پوءِ باڪس جي ٻوڇا ڪري، شڪريو ادا ڪندا هئا. ان سلسلي جو نالو ”اسڪوليا“ هو. ان موقعي تي هڪ ڀڪر باڪس جي پٽا طور قربان ڪيو ويندو هو. ان کان پوءِ ماڻهو ڪهڙن ۾ شراب جي نشي ۾ پيا مستن وانگر گهمندا هئا. هو ان

موقعي تي هڪ گيت ڳائيندا هئا، جنهن کي ”فيلڪ“ سڏيو ويندو هو. انهن گيتن ۾ باڪس جي تعريف کان علاوه مختلف ماڻهن سان ڀوڳ چرچا پڻ ڪيا ويندا هئا. مطلب ته اهي ٽولا باڪس جي مورتي هئڻ ۾ ڪٽي ڳائيندا وڃائيندا، نچندا ڪڏندا، مختلف ڳوڙڻن ۾ پيا ڦرندا هئا. ان ”اسڪوليا“ مان ڪامبڊي نڪتي، ڪامبڊي يوناني لفظ ”ڪوس“ مان نڪتل آهي، جنهن جي معنيٰ آهي گهوڙو. ماڻهن جو گيت، ٻوڙ مصدر لفظ ”ڪوسي“ بيان ڪيو وڃي ٿو، جنهن جي معنيٰ آهي ڳوڙ. پر پهرين راج وڌيڪ مستند آهي.

سوسپريڊن

جڏهن ٽسي پس تربجڊي جي بزم آرائي ۾ مشغول هون ته سڳيرا جي شاعر ”سوسپرين“ ڪامبڊي جي بازار گرم ڪئي. هر ڪامبڊي کي فني رتبه حاصل ڪرڻ ۽ وڏو وقت لڳو. سوسپرين ماڻهن جا عيب ۽ لهڃاڻو استيعاب تي ظاهر ڪري، ڪامبڊي جو بنياد وڌو.

گريٽينس

هيءُ هڪ مشهور شاعر ٿي گذريو آهي، کيس هجو لکڻ تي عبور حاصل هو. ماڻهو سندس سياسي هجڻ ڪري ڪندا هئا. هيءُ پهريون شاعر آهي، جنهن ڪامبڊي کي ذاتي حملن لاءِ هٿيار طور تسليم ڪيو. جڏهن ڪامبڊي ۽ هجو جي بادشاهه ارستو فينز هن تي ”مدحوش سحرور“ جي نالي هڪ ڪامبڊي لکي ته هن ان جي جواب ۾ هڪ

ڪامبڊي تصنيف ڪئي، جنهنجو نالو هن ”بوتل“ رکيو. جڏهن ارستو فينز جي ڪامبڊي ”بادل“ ۽ ڪريٽس جي ڪامبڊي ”بوتل“ ٻئي استيعاب تي آيون ته ”بوتل“ ۽ ”بادل“ ڪسان کوه ڪٽي وئي.

پرو پولس

ارستو فينز جو ٻيو حريف پوپولس هو. هن ڪهڙيون هجڻ ڪامبڊيون لکيون، جن مان هڪ ڪامبڊي لکن جي ڏوهه ۽ سزا طور کيس سمنڊ ۾ اڇلايو ويو.

گريٽس

گريٽس وڏو شاعر، هر دل ۾ زب ۾ مصنف ۽ قابل اڳڪٿر هو. هو گريٽينس جو ٻيالي پٽي هو. هن سندس سڄي ڪامبڊين ۽ موارت ڪيو هو. هن ٽسي مصنف سڀ کان پهرين شرايين کي استيعاب ٿي آندو. پنهنجي ڪامبڊين ۽ سياسي معاملن جي ذڪر ڪرڻ ڪسان ٻيو ڪندو هو. ڇو ته سياسي ڪامبڊين ڪسان قانوني طور منع ٿيل هئي. پر هڪ سال کان پوءِ اهو قانون رد ڪيو ويو. جڏهن ڪامبڊي حد کان زبانه فحش ٿي وئي، ته عالمن ان جي اصلاح طرف توجهه ڏنو. انهن مان فحش ۽ بي حياتي وارا حصا ڪڍي، انهن جاين تي تقريبون ۽ گيت شامل ڪيا ويا. اهڙي ريت ڪامبڊي جي زبان فحش گفتگو کان پاڪ ٿي وئي.

ارستو فينز

حقيقي ڪامبڊي ۲۷۵ قبل مسيح، ارستو فينز لکي. تنقيد نگارن سندس تصنيفات کي غير مهذب سڏيو آهي. توڙي جو اهو اعتراض سڏيو آهي، تڏهن اهو ساد رکڻ گهرجي ته هن پنهنجون ڪامبڊيون انهن ۽ مهارتا جي

ڊگهي جنگ جي زماني ۾
تصوير ڪيون هيون. ائين جي
موسي جماعت جو اڳواڻ
ڪلي آن هو، جيڪو هن جو
جاني دشمن هو. ائين
حڪومت جيڪي خرايون
پروڙيون هيون، سي
سڀ ڏانهن منسوب ڪيون
وينديون هيون.

هر ڏي ڏاڍا نڪار صلح جو
حامي هو ۽ ڪلي آن جنگ جو
مليدار هو. هيءُ اهو زمانو
هو، جڏهن پنهنجا خيالات ۽
جلسن ۾ ظاهر ڪرڻ خطرناڪ
سمجهيو ويو هو پر اهي ماڳيا
خيالات ايڪٽر اسٽيج تي ڪي
طرح بيان ڪندا هئا. جڏهن
ڪلي آن جي مخالفن حمايت
جو عهد ڪيو ته، ارستو،
لينن ۽ نائٽ جي نالي هڪ
ڪاميڊي لکي ۽ ان ۾ ڪلي
آن کي ڏاڍو پڇڙو
ڪيائين. هن انهيءَ
ڪاميڊي ۾ خود ڪلي آن جو
پارٽ ادا ڪري، کيس خوار
خراب ڪيو. سندس ٻين ڪاميڊين
۾ حڪومت جون خرايون بيان
ڪيون ويون آهن. هو پنهنجي
لکڻين ۾ ايتري قدر سچو هو، جو
دوست دشمن ته ٺهيو پر پڻ کي
به معاف نه ڪندو هو. جو ڪجهه
کيس چوڻو هوندو هو ته ڦڙڪائي
ڏيندو هو. هن سقراط جهڙي قابل
احترام شخصيت کي به معاف
نه ڪيو، جڏهن شاه ڊاڻي آڏي
سڀ ائين جي جي زبان ۾ تمدن
کان واقفيت حاصل ڪرڻ جي
خواهش ظاهر ڪئي ته افلاسون
کيس اوسٽولفين جا ڊراما موڪلي
ڏنا ۽ چوڻي موڪلينس ته،
”هنن ڊرامن ۾ ائين جي رهواسين
جي صحيح تصوير نظر ايندي.“
ڊوبس انهي فينڊايس ڪلرز
ارٽويئر ڪل ٻوڙ هئي
بي شمار ڪاميڊيون لکيون.

سندس تصنيفن ۾ فصاحت
بلاغت جون خوبون جاڳا نظر
آينديون. هيءُ شاعر ۱۹۰۹ سالن
جي عمر ۾ فوت ٿيو. آخري دم
ڦاٽن ڊرامن لکڻ ۾ مصروف رهيو.

هينڊر

هيءُ هڪ وڏو ايڪٽر ۽
ڪاميڊي نويس هو. سندس دور
جي ڪاميڊين ۾ تمدني ۽
معاشرتي ڳالهائون بيان ڪيون
وينديون هيون. هجو جو عنصر
صفا ختم ڪونه ٿي ويو
هو، پر اهو گهڻو
گهٽجي ويو هو. ان جي
جاءِ حسن ۽ عشق جي حسن ۽
ونگين ڪهاڻين پوري هئي، هو
”اوهي ڪيوس“ جو دوست ۽
همنوا هو. تنهن ڪري سندس
ڪاميڊين ۾ انهيءَ وارو رنگ
يعني نفساني لذتون گهڻي قدر
نظر اينديون. سندس مقصد هو ته
نيڪي ۽ بديءَ جو انجام
حقيقت آسور نموني ۾ ڏيکارو
ويجي. سندس ڊرامن ۾ لطافت
نگاريءَ جو عنصر نمايان نظر
آندو ۽ هن فن تي کيس وڏو
ڪمال حاصل هو.

يوناني ڪاميڊين جا قسم

يوناني ڪاميڊين (طرايع
ڊرامن) کي ٽن قسمن ۾ ورهايو
ويو آهي، جي هن ريت آهن:
۱- پراڻي، ۲- وچين ۽ ۳- نئين.
۱- پراڻي: هيءُ ڪاميڊي
جو اهو قسم آهي، جنهن ۾
گروڊار حقيقي شخص هوندا
۽ پنهنجن اصلي نالن سان اسٽيج
تي آندا ويندا هئا. هن قسم جي
ڪاميڊيءَ ۾ ماڻهن جي وڏي
دل آزاری ڪئي ويندي هئي.
نيٺ ان قسم جا ڊراما برداشت
کان ٻاهر ٿي ويا.

۲- وچين: هن قسم جي
ڪاميڊيءَ ۾ حقيقي ڪاميڊي
وانگر اخلاق و عادات جا نقشا
ڏيکاريا ويندا هئا. ڪنهنجو نالو

وٽي ڏڪر ڪرڻ وارو طريقو ختم
ڪيو ويو. ان جي بجاءِ لفظي
نالن جي ذريعي اهو ڪم انجام
ڏنو ويندو هو.

۳- نئين: ڪاميڊيءَ جو
هيءُ قسم فن جي آخري منزل
آهي. هن ۾ اداڪار لفظي هوندا
آهن. پر اهو ضروري هوندو آهي
ته اهي حقيقت بيان ڪن
۽ ڊرامو نفسي قاعدن
موجب هنن گهرجي. هن قسم
جي ڪاميڊيءَ جو رواج
سڪندر اعظم ۽ سينڊر جي
وفات جي وچ ڌاري ٿيو. ان
وقت يوناني اسٽيج هڪ اخلاقي
مڪمل شئي وڌي هئي ۽
شاعرن ان ۾ جيڪو حسن ۽
نزاڪت ۽ شان پيدا ڪيو، تنهن
ان ئي کي آسمان تي پهچائي
چڏيو.

يوڊي ٿيٽر

يوناني ٿيٽر هڪ گول
نموني جي عمارت واري شڪل
۾ هوندو هو، جنهن جي هيٺن
حصي ۾ اسٽيج هوندي هئي.
ان ۾ گول ڊسڪل وانگر ويڙھن
جون جڳهون قطارن ۾ درجي
بدرجي سڀي ٿينديون وينديون
هيون. اهو ايڏو ته ويڪرو
هوندو هو، جو اڌڪل ٽيهه هزار
تماشيائي ان ۾ ماڻي سگهندا هئا.

ٿيٽر جا خرچ

جيئن ته ڊرامن کي مذهبي
۽ لوسي حيثيت حاصل هئي،
تنهن ڪري انهن جو سڄو
خرچ سرڪاري خزانن مان ادا
ڪيو ويندو هو. مذهبي اڳواڻ،
بادشاهه پڙهين ۽ اڻ پڙهيل
سڀ اداڪارن جي اقدردانيءَ
۾ هڪ ٻئي کان گرو ڪڍڻ
جي ڪوشش ڪندا هئا. ڪين
لقب القاب، انعام اڪرام وڏا
مهال ۽ جاگيرون ڏنيون وينديون
هيون. شاعر حضرات ته ڀارت
ڪڻ لاڙ آنا هوندا هئا.

ايڪٽر

اداڪاري جو پيشو نهايت ئي اعليٰ سمجهيو ويندو هو. وڏا وڏا ماڻهو اداڪاري ڪندا هئا. مشهور ائڪٽر نيو ٽولسي لس ارستوڊيمس ڌارين ملڪن ۾ سفر مقرر ڪيا ويندا هئا، جتي سندن وڏو آڌر پاءُ ڪيو ويندو هو. ايڪٽر هٿرادو منهن ڏانهن هئا ۽ وڏن لاءِ وڏي ڪٽريءَ

وارا بوت پائيندا هئا، جنهن کي بسڪن چيو ويندو هو.

ڊرامي جي تباهي

يونان ۾ ڊرامو پنهنجي اوج تي پهچي چڪو هو ته بدقسمتي سان سنه ۳۱۵ع ۾ قيصر روم يونان تي هڪ طوفان ۽ ڳڙو بڻجي ڪٽڪيو. هن ڪٽور سڪندريه ۾ عام ڪوس ڪرايو. ساري يوناني

تهديب کي تباھ ۽ برباد ڪري ڇڏيو. سڀ ٿيڻ ۾ ڊرامو ذريعي بند ڪيا ويا ۽ ڊرامو ڪرڻ هڪ وڏو ڏوهه ڏٺو ويو. اهڙي ريت ڊرامي جي فن جو يونان ۾ خاتمو ٿي ويو. ترجمو ۽ تلخيص (نورالاهي محمد عمر - ناٽڪ ماڪر - لاهور ۱۹۲۴)

بقايا شاعري، ڪهاڻيون ۽ ٻيا

اهي ۽ اهڙي طرح ڊاڪٽر عاشق حسين جي انهيءَ ڪتاب مان پڻو ڦاٿو ۽ پڇندو. هونئن ته رڳو ڊاڪٽر عاشق حسين جي انهيءَ ڪم مان اسان کي پڻو ڦاٿو آهي پر خود ڊاڪٽر عاشق حسين مان به اسانکي پڻو ڦاٿو آهي جو اسان ٻيڙيون ته اسان جو علاج ڪري ۽ علاج مان چڱا پلا ٿيون ته اسان لاڻ چونڊ پرڏهي ڪهاڻيون ويهي ترجمو ڪري.

بقايا اسپين جي شهر ۾

ڏيکاريندي چيو ”سينور! توهان کي هاڻ هي شهر قريظا ڇڏي ٻئي شهر غرناطه وڃڻو پوندو.“ پر آئون ته اڃا ڪجهه ڏينهن لاءِ هتي قريظا ۾ ئي رهڻ چاهيان ٿو. اڃا ته مون مسجد ۽ مدينه الزهراء جو به سير نه ڪيو آهي.“ ”پر سونگي افسوس آهي، سينور! ته آئون سرڪاري ڪم موجب هتان هاڻ لاءِ توکي چوان، ڪلاڪن کان هتان جيڪا بس ويندي ان توهان کي روانو ٿيو آهي جنهن لاءِ اتي تيار ٿيو.“ گهر جي سالڪيائي اڳئين

ڪافي ۽ نيرن خومجي تي رکي کڻي آئي.

ڏني ٻڌي رهائش ۽ ڪاڏي جو حساب چڪتو ڪري ٻاهر نڪرڻ لاءِ دروازو کوليو. ”خوش بختي، خوش وقتي! خبرت جو سفر“ سالڪيائيءَ دعا ڏني.

”خوش بختي، خوش وقتي، سلامت ۽ سڪون.“ مون جواب ۾ ورائيو ۽ اڇايل کي ڏسڻ بنا گهر کان ٻاهر نڪري آيس.

ڊرائيور لاريءَ جو سيلف ڊپايو ته مون دريءَ مان ٻاهر ڏٺو. جڏهن اسان جي لاري ويڪري رستي ڏي مڙي ته سامهون ڪجهن جي ٽارن مان صبح ساجهر جو دلڪش نظارو ڏسڻ لاءِ اکيون گهمايون، سامهون جامع قريظا جي ڪليسا گهر جو لڏڪڻي وارو گهڙيال اسان ڏي منهن ڪري ائين گهٽ ۾ گهٽ رهيو هجي.

بقايا: تبصرو

پاران ادب به ايترو ئي ڌيان ناهي ٿو، جيترو وڏن جو، پر اسان وٽ ائين هئڻا يا ادب ان گهرج کي منجهڙيءَ سان محسوس نٿا ڪن، ان ڪري ڪل ڪل گهڻي حد تائين انهن کان وانجهيل آهي. هن رسالي

جي ان ڪوٽ پوري ڪرڻ لاءِ اديبن کي ٻارن واسطي ڪاروائي ۾ ملڻ ۽ ملڪي ڪم ڪرڻ گهرجي.

بقايا: تانسين

موسيقار ازل جي راه وٺي موسيقي جي دنيا کي پهچو ڪري ويو. هن کي گوالهار ۾ دنيايو ويو. هن جي قبر جي ڪتبي تي لکيل آهي: ”تان سڀن راڳ جو بادشاهه هئو. هن راڳ ننڍپڻ ۾ ئي پنهنجي اباڻي ڳوٺ گوالهار ۾ سگهو. هي ڪري درٻار جي نون وٽن مان هئو، هندستان ۾ هن کان وڏو ڪو راڳيدار اڃا پيدا نه ٿيو آهي.“ سر سنگت جا هزارين ۽ لکين متوالا اڄ به هنجي قبر تي اچي نوازي سلام ۽ پڙهائڻ ڪن ٿا. هنجي قبر تي گداڙي به هڪ وڻ پيل آهي، جنهن جا پن راڳيدار انهي خيال سان کائيندا آهن ته سندن آواز سربلو ٿئي. جيتوڻيڪ چئن سئو سالن کان راڳيدار اهي پن کائيندا رهيا آهن پر اڃا تائين ڪو ٻيو تان سن پيدا نه ٿي سگهيو آهي.

ڪتابن تي تبصرو

ڪتاب: اندر ۽ آهڻ ٿيو
 شاعر: يوسف شاهين
 ٻيٽ: ويجهو رڍيا

ٻيٽن ۽ وادين جي هن ڪتاب جي ستر صفحن واري ٻئي جلد جي پهرين سورهن صفحن تي شاعر جي فن ۽ فڪر تي ڪوڙ سارن ادبين ۽ شاعرن پاران "اندر ۽ آهڻ ٿيو" جي پهرئين حصي جي حوالي سان موڪيل واپا آهن. انتساب، سنڌ جي سهاڳ مخدوم بلال شهيد جي نالي تي ٿيل آهي. باقي ڪتاب سر ڪلياڻ، سر ڪيڏارو ۽ سر سنڌ جي ٻيٽن سان ڀريل آهي. هر سر سان گڏ پهرئين جلد سان ڪجهه چونڊ ٻيٽ به ڏنل آهن. پختي پوڻ پتل هن ڪتاب جي مثال اچرڪ جي ٻيڙائين جو آرت ٻيهر چڙهيل آهي. شاعر محترم ٻيٽ ۽ وائي جي ڪلاسيڪي صنف ۽ هائيوگن فڪري تحريرن جي روشني ۾ پنڌا ٿيل خيالن جي ابتڙ ڪئي آهي، جنهن ۾ ڪٿي ڪٿي مسئلن کي اهڙي حساسيت سان کنيو ويو آهي، جنهن مان عام پڙهندڙ تائين شاعر جا خيال حالتن کي ڀلي ٻيٽ ٻڌرو ڪري سگهن ٿا. ٻيٽ جي صنف جيئن ته تاريخ جي وچولي زماني کان وٺي، سنڌي عوام جي وڻندڙ صنف رهي آهي، ان ڪري هنن ٻيٽن ۾ به جيڪا ٻولي استعمال ٿيل آهي، اها گهڻي ڀاڱي ساڳئي پٽائي، سچل، خليفي ۽

ٻين شاعرن جي ٻولي سان ملندڙ جلندڙ آهي. شاعر نه گهڻي وقت فڪري طرح سان چڻي ٻيٽن ۾ وقت جي ڪن انتهائي اهم ۽ نازڪ مسئلن تي ڪجهه ڳالهيون ڪيون آهن انهي هنن ٻيٽن ۾ تصوف وارو اهو فڪري رنگ به موجود آهي، جنهن پٽائي جي ٻيٽن کي به ان لحاظ سان تقاضا جو ڪارڻ بڻايو آهي جو ان جون ظاهري ۽ باطني معنائون پڌريون ٻيون وڃن. ان ڪري حادثاتي طرح سان جيڪڏهن سماجي حالتون به نسل به دور ۾ واريون ساڳيون هجن ته ان دور ۾ شاهين صاحب به شاه ڪريم، شاهه حبيب، پٽائي، سچل ۽ خليفي نبي بخش وانگر بزرگ هستين سان گڏ ڳالهي ۾ ايندا. ڇاڪاڻ ته راکيت ۽ رويوت جي زماني ۾ وچولي زماني جي حالتن جي پنداروار تصور وارو رنگ عجب ۾ ضرور وجهي ٿو. البت ان جو هڪڙو ٻيو ڪارڻ به سمجه ۾ اچي ٿو ته جيئن حالتن جي سختي سبب لطيف سائين گهڻي تعميل کان محروم رهي، هتي به اهڙي ڳالهه ٿي سگهي ٿي. شاعر ڌرتيءَ جي اڳي وارن مورن جيان، دل ۾ تاريخ جا سانڍيل درد ڪٿي فائناتي طرح شاعران لڙڪن سان ڏهه واسين کي گهڻو ڪجهه پڌائن گهرو آهي ۽ انهن خيالن ۾ ڏاڍو زور نظر اچي ٿو. مثال طور انتساب

واري ٻيٽ ۾ چوي ٿو.
 رت ورو ڪين ڪي، بخش ڪر
 بلال
 ٻيٽ ۾ باقائال سان، سنڌ ڪنڊ
 سوال
 ۽ اڃا اڳهو ۾ آهي انهي
 حال ۾
 اٿيو ڪونه اٿاه سان، سڀني
 ڏيما سال
 ۽ آهي تو در لال، دانهن ڏيڻ
 ڏيما جي
 ٻيٽ پڙهندي ساڳي صوفين واري
 مستي، رندي، مالڪ سان محبت
 ۽ هيڏهن موجود آهي، جتي ساڳيا
 آهي پراڻا گهاٽ آهن، اتي نوان
 درد به آهن، ۽ اهي درد گهڻو
 ڏهان لهن ٿا، ان لحاظ کان هي
 هڪ ڀيرو به باقصد ڪتاب آهي.
 ڪتاب: سيلاب زندگي ۽
 جو (ڏاڍل)
 ليکڪ: پوٽي هيرا ننداني
 ڇپائي: ڏڍ زيب سنڌي
 ٻيٽ: اڻ رڍيا
 سڳند ٻيڙيڪيشن لاڙڪاڻي
 جو هي چوٿون ڪتاب آهي ۽
 جنهن ۾ ورهاڱي سبب
 سنڌ ڇڏي هند وسانندڙ سنڌين
 جي ٻن ٻيڙين جي ذهني ۽ طبعي
 ورهاڱي جي حالتن تي چڻندڙ
 انداز ۾ روشني وڌي وئي. سنڌ
 ڇڏي ويندڙ ٻيڙي، ۽ هندستان
 ۾ پندا ٿيل نسل ۽ ڌار ڌار ڌرتين
 جي نفسيات وسيل آهي، جن ۾
 ثقافتي حالتون هڪٻئي کان
 ڌار هئڻ سان گڏ سندن پندار واري
 حالتن ۾ به وڏو ويجهو آهي.
 گڏوگڏ، سموري سماج ۾ عورت
 جيڪي پوڳيان پوڳي ٿي تن تي
 به ڏاڍي تفصيل سان سوال اٿاري
 ماحول جي مڪروهيت تان
 پردو کنيو ويو آهي. بهرحال هي
 ۱۴۰ صفحن جو ڪتاب ڏاڍو
 دلچسپ ۽ ڪارائتو آهي.
 ڪتاب: فلسطينين جي

قومي جنگ

لنگڙ ۽ لادر جوڙيجو

قيمت : ۱۰ روپيا

ڇاهٽ ملهن واري ڪتاب جا بهريان اٽل صلحا ۽ ضمير جي عدالت آڏو ۽ جي سڀني هٿ ليکڪ ڪجهه پنهنجا شخصي سور پڻيا آهن. هو ڪتاب بابت ڪجهه چيو اٿس ۽ هو پاڻ ڪتاب کي گڏي ٻه چار ڪم جون ڳالهون ڪري ويو آهي. ان کان اڳ اوهان سنڌ جي فن سياسي ڪارڪنن حبيب الله ناريجي، قمر پٽي ۽ ستار موٽي جي نانءَ آهي. ياسر عرفات ۽ بيروت جي اسرائيلي گهري وقت پوي آهي جي عيوضي پاران ورتل انٽرويو ڏنو ويو آهي.

ڪتاب ۾ جنهن خيال کي ذهن ۾ رکي معلومات ڏيڻ جي ڪوشش ڪئي وئي آهي، سو ڪتاب جي نالي منجهان ئي ظاهر آهي، توڙي جو فلسطين جي جنگ، بنيادي طرح سان هڪڙي قوم جي جنگ هوندي آهي عالمي حيثيت اختيار ڪري وئي آهي. ڇاڪاڻ ته فلسطين ۾ عوام جي سڌي شريڪت سان ايندڙ جنگ وڃ اڀر جي عوام لاءِ به گهربل آزادي اٿن ۽ مدد ڏيندي ساڳئي وقت فلسطيني مسئلي لاءِ بنيادي طرح ذميوار ڏرين کي به ڪتاب ذريعي لائين ڏيڻ جي ڪوشش ڪئي وئي آهي ان سلسلي ۾ ناصرزم کي به خاص حيثيت ڏني آهي جيڪا ڳالهه فلسطيني مجموعي طرح سان عرب عوام جي چوڻي واري واري ڏس ۾ هيل تائين ڪارائتي ثابت نه ٿي آهي. تاريخي قانونن ۽ صورتحال جي سمورن پهلوئن کي پاسي تي رکي، شخصي جذباتي آڌار تي، فقط نمونيزي ڪري معور بنائي ڪابه جدوجهد مستقل

طرح سان سوڀاري نٿي سگهي. جناب ناصر جو عرب قوم پرستي کي سامراج سان ٽڪراءُ ۾ آڻڻ بلاشڪه وڏي ڳالهه هئي. مصر جي پنهنجي ترقي واري راه ۽ وڃ اڀر ۽ ان اثر هيٺ هليل تحريڪن، قلبي ليکي عالمي سامراج کي ڪنهن طرح سان ۽ ميلو نه ڪيو آهي. عوام کي منظم نه ڪيو آهي. مصر ۽ ناصر جي وارثن ڪهڙي ۽ ڪهڙي ان جو ثبوت ڏنو آهي. ياسر عرفات جو پٽو ورتاءُ جنهن پن ڳالهين جو ڏس ڏئي ٿو، هن ڪتاب ۾ ان جي ڇاڻ نه ڪئي وئي آهي. ڊپلومي سي تي ابو حمار جي ڏڙي الفتح جو وڏيڪ زور آهي، انگريزي ان فهد پلان کي منظور ڪيو، ڏيڻ ۾ عرب سربراهه ڪانفرنس آمريڪا ۽ اسرائيل خلاف جنهن نموني ڳوڏا ڪوڙيا، عرفات تن سان شامل هو. هر جڏهن عرفات عوامي جنگ جي ڳالهه ڪري ٿو، تڏهن اهو بي ايل او جي انهن ڌرين جو آواز آهي. فلسطيني عوام جي شريڪت سان ويڙهاند جي ڳالهه ڪن ٿيون. ڪتاب ۾ بنيادي سوچهارن تي بحث نه ڪيو ويو آهي.

ڪتاب: اسان جا اديب

اسان جا شاعر

موت: غلام رسول ميمڻ

قيمت: ڏهه روپيا

مهراڻ پبليڪيشن بهاج گهڻي شڪارپور جي مهراڻ پبليڪيشن تعارفي سلسلي جو هي چوٿون ڪتاب ۽ ۳۱ صفحن تي ڇاپڻي (انسائيڪلوپيڊيا) واري نموني ۾ اهڙن اديبن جي تعارف سان ڀريل آهي جن جا نالا شاع، شروع ٿين ٿا. هي ڪتاب ۽ ان جا اڳيان ٿيندڙ سلسلا سنڌ جي اديبن متعلق ٺهيل جڙيل هروماني ڇاڻ کي گڏ ڪري

ملهن تائين پهچائڻ جي هڪ ڪوشش آهي.

ڪتاب: نظارو ٺهون جو

ليکڪ: ڪريم بخش خالڊ

قيمت: ويهه روپيا - لئبريري

اپڊيشن ٽيهه روپيا.

ڇپائيندڙ: احباب ادب ڪراچي.

ڪربلا جي تاريخي واقعي تي ڪريم بخش خالڊ صاحب

جي ريلوي ۽ اخبارن ۾ ايل

مضمونن کي سهڙي ڪتابي

شڪل ڏني وئي آهي. ڪتاب جي

ڇپائي، ڪاغذ ۽ ٽائٽل سڌا

آهن ۾ ان جي مواد متعلق

مهاڳ ۾ نيشنل هجري ڪميٽي

جي چيئرمين اي. ڪي بروهي

صاحب لکيو آهي هن (ليکڪ)

جيڪي ڪجهه پڙهندڙن کي

آپيو آهي، سو اسلام جي تاريخ

جي هن مظهر واقعي بابت

جامع ۽ معيط اڀياس آهي.

ليکڪ، جيڪو اخبارن ۾

رسالن سان گڏ ريلوي ۽ ٽي وي

ذريعي گهڻي شهرت ماڻي

آهي، تنهن مهاڳ ۾ هن ڪتاب

پيش ڪرڻ وارن پنهنجن احساسن کي

علمي ۽ ادبي حقيقتن جي پس منظر

سان بيان ڪيو آهي. هن موضوع

سان علمي يا جذباتي دلچسپي

وابستگي رکندڙن ۾ هي

ڪارائتو ڪتاب چئي سگهجي ٿو.

ڪتاب: گل ڦل

قيمت: ٻه روپيا.

سنڌي ادبي بورڊ پاران گل

ڦل جي هن سيمپلر

آڪٽوبر ۸۲ واري پرچي ۾

پارڻ لاءِ نهايت دلچسپ

ڪارائتو ڪهاڻيون ڏيون ويون

آهن. اصولن کي ترجمو ٿيل

اڪائيون گهڻيون وڌندڙ هنن سان

گڏ پارڻ ۾ فڪري سرگرمي

پيدا ڪرڻ لاءِ سٺو هٿ وڻندڙ

سگهن ٿيون. ان سان گڏ پارڻ

جي ذهني آزمائش جا ڪجهه

سلسلا آهن.

سائنس

ڪندو رهيو. ڌرتيءَ جي سڪ-
جا ڪيرداري سماج ۾ ڦاٿل ڌرتيءَ
جي اڀوجه انسانن سان بي انت
بهار. وطن جي خوشبخت
دلڪش نظارن جي چمڪندڙ
دل کي ڏاڍو ستائيندي رهي ۽
ان ڪوشش ۾ رڌل رهندو هو ته
ڪهڙي به طريقي سان پنهنجي
پياري ديس اٽلي ۽ واپس وڃي.
ٽيڪ هن جي هڪ دوت هن
جي ضمانت ڏنسي. برونو اٽلي ۽
واپس آيو. ڪجهه عرصو خاموش
رهيو ۽ ۱۱ وڏيڪ خاموشي کي
سازش سمجهي پنهنجي مائٽي
اڪر جي پرچار ڪرڻ شروع
ڪيائين. وري هن مڙس تي ڪيس
هلايو ويو. ست سال ڪيس جي
شنوائي هلائي وئي. ڪيس
هٽندو ئي رهيو پر هن جي منطق
کي ڪنهن به پٺڻ ۾ سمجهڻ
جي ڪوشش ڪانه ڪئي. هن
مخالفن کي چيو ته بائيبل کي
صرف اخلاقيات جو درس ڏيڻ لاءِ
مخصوص ڪيو وڃي ۽ فلڪيات
جي مائٽي علم ۾ داخل ڪيل
جي عين ابتڙ آهي. پر وحشي
سگه ۾ باهائيت جي رڪوالن هن
عظيم مائٽيدان کي ٽوٽي ۽ سان
پڌي خاڪ ۾ بدلائي ڇڏڻ جي
هڪ وڌيڪ ڪوشش ڪئي.
برونو بظاهر ميري ويو پر رڳو
جسماني موت ميري ويو. ڪير
ٿو چوي ته برونو کي ياد ڪرڻ
وارو ڪونه ڪونهي هئا البت
اهو ضرور آهي ته برونو جا قاتل
قاريخ جي ڪهاڙ خاني ۾ انسان
دشن. ڏاهپ دشمن يا عقل دشمن
جي نالي سان اڃا ۱۱ ڦٽڪاريا
پيا وڃن ۽ برونو ته ڏاهپ جي
مشعل کسي اڇو رکيو ۽ هن
نسلن تائين منتقل ڪري پنهنجو
فرض پورو ڪري ويو.
برونو جو ڪو وڏو ڏوھ

چوڪيو پڌي باه جي بي انت
پنهنجي ساڙي رک ڪيو ويو.
برونو کي پسم ڪيو ويو پر ڏاهپ
جو ڏهو ڪونه وسايو، برونو
کيس جلا بهشي اسرتي ويو.
ساڙڻ واري سزا کان پهرين
برونو کي جبل ۾ رکيو ويو.
مذاب ڏنا ويا ۽ ۱۱ ڪيس ڏهه
نيڪالي ڏنسي وئي. هو ٻاهر
پنهنجي پياري اٽليءَ کان ڏور
فرانس - برطانيه ۽ جرمني
۾ بي بار وڌو ڏور دريڊر ڏکا
ڪائيندو رهيو. رولڙا سڏائين، بڪون
ڪيائين پر همت نه هاريائين ۽
۱۱ سان لوهي هزم سان منطق
جذليات، منجهيڪ، فلڪيات ۽
پڻ سماجي شعور جي شعين جي
سلسلي ۾ ڇاڻ به ڪئي ڪندو
رهيو ۽ مختلف پرڏيهي يونيورسٽين
۽ ڪاليجن ۾ اهي شعبا پڙهندو
۽ رهيو ۽ سائنسي شعور ۾ اضافو

سورهين صديءَ جي عظيم
فلسفي ۽ مائٽيدان اٽلي جي رومن
ڪيٿولڪ چرچ جي انٽن اصولن
واري جا ڪيردار معاشري ۾ جنم
وٺي - ڏاهپ ۽ بهار - حق ۽ سچ،
امن ۽ انسانيت جو ساري دنيا
کي درس ڏيندڙ ڪيورڊانو برونو
ڪائنات جي طويل مشاهدي
ڪرڻ کان پوءِ چيو:
"بشمار سج وجود رکن ٿا.
بشمار ڌرتيون سڄن جي چوڌاري
ڦيرو کائين ٿيون. بلڪل اهڙي
طرح جيئن اسان جي سج جي
چوڌاري ڦيرو کائين ٿيون. جيئن
وجود انهن دنياين ۾ آباد آهن."
۱۱ وقت جي والين ان
ڳالهه تي لتوا ڏني ته ڪيورڊانو
برونو ملحد آهي ۽ کيس ساڙيو
وڃي.
... ۽ ڪيورڊانو برونو مڙي
رک ٿي ويو. کيس ٽوٽي سان

۱ سالو ويو هجي. ۱۰ مسيح کي صليب تي چاڙهو ويو هجي يا سقراط کي ۱۰ وٽو ڏئي مارو هجي پر انهن جي مرڻ ۾ هڪ اهم هڪجهڙائي آهي: اها هيءَ ته: قورو ٽولا، تاريخ جي معروضي سفر کي ڇڏو ڪرڻ چاهين ٿا ۱۰ تاريخ جي ان مدد، صرف اڳتي واري Objective forward واڌ (march) کي هونتي موٽائي پنهنجا گروهجي مفاد حاصل ڪرڻ ۱۰ ۱۰ ۱۰ چاهين جيڪي ٻيءَ صورت ۾ ناممڪن نه ته مشڪل ضرور ٿي پون ها. رجعت پرستيءَ جون ڪوجهيون قوتون پنهنجي وحشي سگهه کي مطلق قوت بنائڻ لاءِ جتن ڪندي انساني اخلاقيات جون سموريون حدون اورانگهه ۱۰

ويون. تاريخ جون گهونائي واريون حالتون گهونائي جي خاتمي آڻڻ واسطي پنهنجي ڪڪ مان عظيم شخصيتن کي جنم ڏينديون آهن ۽ اهي عظيم شخصيتون تاريخي تقاضا جو پورا ڪندي پنهنجو فرض ائين پورو ڪنديون آهن ته انساني زندگي کي سڦل بنائڻ جا جتن ڪندي پنهنجي حياتي به داغ تي لڳائي وينديون آهن ۽ تاريخ جي سفر کي اڳتي وڌي وڃڻ ۱۰ لمبائي ڪن ته نه پر اهم ڪردار ادا ڪنديون آهن تڏهن ئي ته چيو ويو آهي ته شخصيتون تاريخ جا پير هونديون آهن.

اهي عظيم شخصيتون وحشي سگهه جي آڏو لاڳار هونديون آهن ڇاڪاڻ ته اهي تاريخ جي

ڌارا جي نمائندگي ڪنديون آهن. ان ڪري وحشي سگهه جون انڌيون قوتون حالتن کي جيئن جو نئين رکڻ، پنهنجي مفادن کي حاصل ڪرڻ ۽ وڌائڻ واسطي ڪابه مداخلت برداشت نه ڪندي، پنهنجي لاڳاپيندڙ قوتن کي هميشه لاءِ هٽائڻ ۱۰ موت جي ننڊ سهارڻ لاءِ عظيم شخصيتن کي اذيتناڪ سزائون ڏئي عوام کي دهشت ۱۰ ڏهڪاءُ سان ڏهڪائي عظيم مائهن مان سهڪار ۽ همدردي ڪرڻ کان روڪي ڇڏيندا هئا. پر عوام جي دلين ۱۰ ڏاها ماڻهو هميشه زندهه رهندا آهن. اهوئي سبب آهي جو عظيم انسان تاريخ ۾ عظيم جي حيثيت مان سڃاتا پيا وڃن.

پوليون قومن جو حسب نسب هونديون آهن.
(سيموئل جانسن)

ريلوي جي تاريخ

ايگن لارس جي ڪتاب هسٽري آف انڊينشنس
تائين ترجمو ڪيل

قديم زماني ۾ انسان جڏهن
اپنا زندگيءَ جي مختلف ڏسائن
شروعاتي تجربا ٿي ڪيا،
تڏهن کيس خبر پئي ته هيٺ
۾ هن ۾ ڪڏهن ڪوپن سبب زمين
تي گڏيون چڪن ۾ جهڪو ڪفو
ڪرڻو پوي ٿو، تنهن کي سٺائو
ڪري سگهجي ٿو.

قديم يونانين اوائلي ماڻهن
جي ان روايت کي وڌائيندي
ڪاٺ جي پٿري ٺاهي ورتي،
جنهن ۾ ڪاٺ ۾ فونن جي
پور وڇوٽي ٿي ۽ کان ۾ انچ
آيون ۽ ۲ کان ۴ انچ ويڪريون
پٿرون وڇائي. اهي يوناني
پنهجي مبادتگاهن ڏانهن سينگاريل
گاڏيون، انهن پٿرين سان چڪي
ويندا هئا. تجرباتي منجهان
يونانين کي خبر پئجي وئي،
ته ماڻهو، يا گهوڙو، عام دڳ
جي ڀيٽ ۾ پٿريءَ تان اڻوڻو
بار وڌيڪ چڪي سگهي ٿو.

رومين به ۾ جنگي حالتن ۾
اهڙيون پٿريون وڇيون هيون.
قديم زماني جي ڪم ٿيل
گهڻن ئي ٻين ڪارنامن مان گڏ
وچولي زماني ۾ ريل جي پٿري
وارو عمل به ڪم ٿي ويو. ۱۱
هندرين يا سورهن صديءَ ۾
وڃي ظاهر ٿي. سڀ کان اڳ
جرمنيءَ ۾ ڪوئلي جي ڪاٽين
وٽ پٿريون وڇي ٿي، ڪاٺ منجهان
ڪڍو ڪوئلو ٻاهر وڇائڻ لاءِ
انهن تي گڏيون هلايون ويون،
پر مبادومن گهرجي ته اهي
گڏيون انجنين تي ڪونه هلايون
هيون، ۽ انجنين ان وقت تائين

ڪنهن جي ڪمان ۾ ڪونه
هيون. ان کان پوءِ انگريز
اهو ٺاهيو رستو ٺاهيو ويو.

سڄي تاريخي عمل ۾
هڪڙي ڳالهه صفا پتري آهي
ته ايجاد ۽ موجود ايسٽائين
ناڪام رهندا آيا، جيئن ان
نئين شيءِ جي گهرج ۽ ضرورت
کي سماجي بنياد ڪونه هئا.
اهڙي ڪارڻ آهي جو ڪن
ايجادن جي شروعات ان ڳالهه
پورا ڪئي وئي، ۽ انهن تڏهن
سڃاڻي ورتي جڏهن مڪمل ٿيون
۽ سندس ڪارج استعمال ٿيڻ
جا دروازو کليا. ٻئي پاسي جڏهن
سماجي زندگي پنڌاوار ۽ طلب
جي بنياد تي جڙي وئي، تڏهن،
وڌندڙ پئماني تي رهندي رهي ڪم
ڪيو. تنهن ڪري اهو ڪو
اتفاق ڪونهي ته ترقي ڪيل
پٿري ۽ پٿر جي انجنين هڪ
ئي وقت انگلينڊ ۾ اچي ميلاپ
ڪيو. اصل ۾ ان جو ڪارڻ ٻين
جي ڀيٽ ۾ انگلستان جي
هڪڙي سماجي ۽ معاشي ترقي
هئي.

وارٽ اسٽيفنس جو چوڻ
آهي ۱۱ ريل واري انجنين هڪڙي
هڪڙي سائنس جي ايجاد
ڪانوي، پر مشيني انجنين جي
هڪ سڄي قوم جو ان ۾ هٿ
آهي. ان قوم ۾ برطانوي،
فرانسيسي ۽ آسٽريڪي به هئا.
۱۷۶۳ع ۾ هڪڙي فرنچ فوجي
مملدار، نڪولس جوڙڻ
ڪنگز ۾ اٽال واري پهرين
گڏيءَ جو نمونو تيار ڪيو

ان کي رستي تي آزمائشي طرح سان
هلايو ويو، پر ڪجهه پنهنجو پهرين
هلندڙ سفر ڪري، اها انجنين اٽلي
پئي. نقصان ٿيڻ جي انديشي
کان بچڻ لاءِ ان کي وري ٻاهر
نڪرڻ نه ڏنو ويو.

هڪڙي آسٽريڪي انجنين،
اوليور ابونس ۱۷۷۰ع ۾ ۱۱-
اهڙي انجنين ٺاهي، پر ان ۾ به
گهٽ دلچسپي ڏيکاري وئي،
۽ ان لاءِ رستا تيار نه هئا. ۱۷۸۶
۾ ولیم سيمنگٽن جي رستي تي
هان واري پاڻ جي انجنين به
ٺاهي وئي. کيس لائيت جي
موجود وليمر مرڊاڪ به ان سلسلي
۾ تجربا ڪيا، پر جتي هو ملازم
هو تنهن ڪمپني بولٽن انڊيوٽ
هن کي ائين ڪرڻ کان بددل
ڪري ڇڏيو، ڇاڪاڻ ته جيس
وات پاڻ اهو ڪم هٿ ۾ کڻي
چڪو هو.

ڪاٺن جي ڊگهه نوجوان
انجنين وڇڙ ٿيڻ ۽ پنهنجي
ورڪ-شاپ ۾ ۱۷۹۰ع واري
ڏهاڪي ۾ انجنين جا ڪجهه
نمونا ٺاهيا ۽ اهي به عام رستي
تي هلڻ وارا. ۱۸۰۱ع ۾ هن
وڏي گاڏي واري انجنين
ٺاهي، جنهن جي وچ ۾ چيني ۱۱
پاسن کان ماڻهن جي ويهڻ لاءِ
۱۱ ٻيون رکيل هيون. هن ان جو
نالو ۱۱ دونهون ڪينڊر شيطان ۱۱
رکيو. پهرئين ڏينهن دن هماره
پنهنجي سنگتين کي ان ۾
ويهاري ڪجهه سئوالن تائين
چڪر ڪارايو. چڪر ڪاٺن کان
پوءِ، جڏهن لهي وڃي هڪڙي
هوٽل تي ماني ڪاٺن وٺڻا ته
پٺيان گاڏيءَ کي ۱۱ ماڻه لڳي
وئي. اصل ۾ هن کان ٻاهر ٻاهر
ڪڍڻ وسري وئي هئي.

سائمن ڊس ۱۱ هن جي ٻي
ڪوشش ۱۸۰۳ع ۾ پتري تي.
اهڙي انجنين هن ڪارنوال کان
لنڊن تائين آندڙ، پر ان ۾ جاءِ

ان ٽيڻجي ٽي ٻهٽو ٽه عام ڊگ لاءِ ڀاڱ واري انهن ڪارائتي نه ٿي سگهندي. پوءِ هن ٽي ان انجن کي پٽڙين تي اٿڻ جي ڪوشش ڪئي. ڏکڻ ويلس جي ڪمپني پٽڙين ڀارڻ سان گڏ ٻيا ڪم ڪيو، جن وٽ ٽرام جو ڊگ هيو. ٽروئيڪ هتي سڀ کان پهريون ڀيرو انهن پٽڙن تي انجن ڏهي. ان انجن پٽڙن گڏڻ ۾ ڏهه ٽن لوهه جا ۽ سترهن مسافر، پنج ميل ڪلاڪ جي رفتار سان چڪيا ۽ ڏهه ميل پنڌ ڪيائين.

هن همراھ اهو ته سمجهي ورتو ته ڪم ڏاڍو ڀلو ڪيو اٿس. پر ملڪ ۾ ان کي ڪيئن اڳتي وڌائي. هن سوچيو ته لنڊن جي ماڻهن کي اهو ڪارنامو اڪٽبن ڏيکاري. ۱۸۰۸ع ۾ پوسٽن اسڪوائر وٽ هڪ ننڍي گول پٽڙي تي هن ”اسٽيم سرڪس“ جوڙي. لنڊن واسين جو هجوم گڏ ٿي ويو، پر انجن جو هڪ ڦٽو ڀڄي ويو. انجن ڪري پٽي. ان سڄي معاملي کان هٿ ڪڍيو ويو.

ٽروئيڪ کي بخار چڙهي ويو، سندس ڏيوالونڪٽو ۽ پهرو لڏي ويو، جڏهن اتي گهرو لڙائي هلي ته اتان چلي ۽ ٻو ڪولمبيا ويو، پر پنهنجن منهنجن ۾ معمولي طرح سان ڪامياب ٿيو، ۽ دل ۵۰ ي وري ۽ ورپ موٽيو. ۱۸۳۳ع ۾ سڀني ماڻهوءَ جي حيثيت ۾ وفات ڪري ويو. بهرحال هو ايترو جيترو رهيو. جي جتي هاڻ ناڪام رهيو اتي هڪ ٻئي ماڻهوءَ کي سوڀارو ٿيڻي ڏٺائين، اهو هو — جارج اسٽيفن.

جارج اسٽيفن ۱۷۸۱ ۾ پيدا ٿيو، ۽ هڪڙي ۱۲ شلنگ هفتي ۾ ڪم ڪندڙ پورهيت جو

ٻٽ هو، جنهن کي هن کان سواءِ ستن ڀائرن جو ٻيٽ هئو. پٽي پوءِ ڇوڻ ڀارڻ منجهان ڪوبه اسڪول نه ويو، ۽ جيئن ڪمڻ لائق ٿيا ته ڪم سان لاڻا پئي ويا. جارج کي اٺن سالن جي عمر ۾ پهريون ڪم ڏيڻ جي رڪوالسي ڪرڻ مليو. ۱۱ سالن جي ڄمار ۾ هن کي ڪوئلي ڇانڻ جو پهريو ڪم ڏنو ويو، اتي ئي وڏي ۱۱ ڪم ڏنڻ مين ٿيو. ۱۸ سالن تائين نه لکي سگهندو هو ۽ پڙهي سگهندو هو. ان وقت شام جو هڪڙي اسڪول ۾ پڙهڻ ويندو هو، جتي هڪڙي سبق پڙهڻ جي ڪم پئي ڏيئي هوندي هئي. ۱۱ سالن جي عمر ۾ جڏهن هو صحيح ڪرڻ سکي ويو ته ڏهن ڏاڍ خوش هو.

انجڻ ۾ هن جو شوق حيرانيءَ جي حد تائين وڌيل هو، ۽ ان شوق ۾ ٿوري عرصي اندر مشين بابت هن جي ڄاڻ ايتري وڌي وئي جو وڏن مشين ۽ مشيننگس جي ماهرن کان به وڌيڪ ڄاڻي ويو. جتي ڪم ڪندو هو، اتي هن کي انجڻ جو ڊاڪٽر ڪوٺيو ويندو هو. اتفاق سان اسٽيفن کي ان ئي ڪمپنيءَ جي مالڪن منجهان هڪ لارڊ ويون ملي ويو، جيڪو کليل ذهن وارو ماڻهو هئڻ سان گڏ، معاملي جي اهميت کي سمجهڻ کانپوءِ هٿ به کولي ڇڏيندو هو. هن نوجوان، ان وقت خيال هٿ ڪيو ته ڪاڻ کان ڪئنال تائين ڪوئلي ڇڪڻ واري انجن ٺاهي وڃي.

ٻن سالن جي لڳيتي ڪم کانپوءِ ۱۸۱۴ع ۾ انجن تيار ڪري ان تي انٽولن جي خلاف ويلنگٽن جي مدد ڪندڙ پروشيا جي جنرل جو نالو رکيو ويو. مقرر اها انجن ڪوئلي جا

ٽيهه ٽن اٺن گڏڻ ۾ چار ميل ڪلاڪ جي رفتار سان چڪي پئي وئي. اها ايڏي ڪا ڀلي انجن نه هئي، ۽ گهڻو واري خرچ کان به ڪجهه مهانگي هئي هئي، پر اسٽيفن بهرحال اها ڳالهه ثابت ڪري ويو ته ڀڳ جي گڏي ۽ پٽڙي جو زال ۾ مڙس جو لاڳاپو. هن کي هڪ ٽي وٺي هئي ته آئيندي زميني ٽرانسپورٽ جو تمام گهڻو ڪم ريل جي پٽڙين تي هلندو.

هڪڙو سال پوءِ، هن جيڪا گڏي ٺاهي اها وڌيڪ ڪرائي هئي، ڇو ته ان ۾ هن ڀڳ کي ٻئي وجهڻ جو انتظام ڪيو جنهن سان انجن جي سگهه وڌي وئي. هن ڦيٽڻ جي لوهه جو نمونو به ٻيو آندو ۽ ڦيٽڻ جو پٽڻ سان سڌو لاڳاپو ڪيو، سران کي ڳنڍيدار هڻڻ تي گولين وارو سرشتو رکڻ سان گڏ ڪوٺا ٻيا مٽارا به آندا. هن اڳئين مشين جي اوڻاين منجهان ڪوٺو ڪجهه سکيو.

ڪاٺين جي ٻين مالڪن به هن کان انجڻون گهريون، ۽ هن اهو ڪم پنهنجي ٻٽ رابرٽ جي مدد سان ڪيو، جنهن کي هن تعليم لاءِ سڀني اسڪول ۾ پڙهاريو هو. پر هن جي مشين ۾ عام ماڻهن جي دلچسپي ڪوٽ هئي، ان وقت تائين هو هڪلوهو، پر سندس اهو خيال پختو هو ته هڪ ملڪ جيڪڏهن ريلوي کڻي ٺاهي، ته ريلوي هڪ ڪم کي ٺاهي ڇڏيندي.

بش آڪليٽ مائٽريءَ ۾ اسٽاڪن ۾ ڊارلنگٽن جي وچ تي ريلوي لائين ٺاهڻ جي موڪل لاءِ پارليامينٽ جيڪو قانون منظور ڪيو سو فيصلو ٿيو هو، ڇاڪاڻ ته ان موڪل ۾ رڳو ساڻن جي ڏيکاري به برساتون جو چڙهن به شامل هو ان مهل

تائين اسٽيفنسن انجنيئر ڏهن واري ڪم ۾ اڪبرو هو. سو هن کي انجنيئر ڏهن جو ڪم سونهيو ويو، ۽ هن واعدو ڪيو ته اها نئين انجنيئر انهيءَ گهروڙن جو ڪم ڪندي.

۱۸۲۵ع ۾ ڏهن ميل ڊگهي لائين کڻي وئي، جنهن تي اسٽيفنسن جي انجنيئر Active هلي هئي، پهرئين ڪمر ۾ ان ۾ ايڪسپلوزو ڪڍڻ جو بندوبست ڪيو ويو. مسافرن جو تعداد ڇهه سئو هو. ڪوئلي جا ڇهه گڏا به ان ۾ هئا. اهو ڪي زماني جي لحاظ کان رفتار بيهه گهٽ هئي، پر انهن ڏينهن جي حساب سان هڪڙو صوفي لکي ڏنو: ”رفتار ۾ ڪٿي ڪٿي ته ايڏو زور هو جو اها ڪلاڪ ۾ ۱۲ ميلن جي رفتار سان پئي وڌي.“ ڏهن ميل ۶۵ ستن ۾ طيءَ ٿي ويسا ۽ واپسي واري سفر ۾ سڀني کان وڌيڪ وڃڻ شروع ڪري ڏنو.

اهو پهريون ڀيرو هو جو سوين ماڻهن هڪ نئين پراسرار سگهه. هٿ تي سفر ڪري ڏنو ۽ پهريون ڀيرو رفتار جي تيزيءَ جو مزو ورتائون. انهن ڪيترا ماڻهو پهريون ڀيرو تيزيءَ سان گڏ انجنيئر جي شوڪتن، ۽ رڙن، وڻن ۽ ڦرنديءَ کي ڦرندو ڏسي وائڙا ٿي ويا. نئون زمانو شروع ٿي ويو ۽ جنون وقت ڳولڻ، وسندڙ ۽ ملڪن کي پري ڪري رکيو هو، سو وڻن ڏٺن لڳون. اسٽيفنسن پنهنجي هڪڙي دوست کي چيو ”نورمان پنهنجي اکين سان ڏسندا ته ريل ڪڏي اچ وڃي جيئن سڀني طريقن کان گهٽ ٿي ويندي ۽ پورهيٽ ۾ غريب ماڻهو به ان ۾ ٽورا پٽيا پري سفر ڪري سگهندا. مان ڏسان ٿو ته اڃا به ڏاڍيون اوکايون آهن جن سان مقابلو ڪرڻو آهي.“

هاڻي اسٽيفنسن ۾ ريلوي جو ڀول جو عنوان بنجي ويو. گڏوگڏ واپار لاءِ به اها وڏي سوچ هئي. پارليڪن جي ڪوئلي نئون بازارون ڳولسي ورتيون. آهت وڌي وئي ۽ روزگار جا نوان موقعا پيدا ٿيا. ڏهن سالن جي اندر اسٽاڪن جي پيمانن ۾ ڪيترن شهر اڏجي ويو، جتان سامونڊي بندر تي جهازن تي ڪوئلو ڇاڙهڻ جو ڪاروبار زور وٺي ويو. ٻين صنعتي علائقن ۾ به چرپر شروع ٿي وئي. پهرين ڊگهي فاصلي واري ريلوي لائين مانچيسٽر کان لورڊول تائين جوڙي وئي جنهن تي سال ڪاڏي ۽ مسافر ڪاڏي جي اچ وڃ ٿيڻ لڳي. اها لائين به جارج اسٽيفنسن جوڙي.

جنهن انهن ڏينهن شهرن مانچيسٽر ۽ لورڊول جي وچ واري پارليامينٽ ۾ ان جي قانوني حيثيت لاءِ قانون منظور ڪرڻ جي درخواست ڪئي ته تڪليف جي به شروعات ٿي وئي. لورڊول ۽ مانچيسٽر جي وچ ۾ ستر سال اڳ ڊيوڪ آف برج وائر نالي ڪئنال ذريعي ڳنڍيو ويو هو. پر صنعتي انقلاب جي مقدار ۾ واڌاري اچڻ سبب گهڻي سامان آڻڻ نئين لاءِ اهو ڪئنال اڻ پورو ٿي پيو. ساڳنهي وقت سنڀاري ۾ ڪئنال ڄمي ٿي پيو ۽ اچ وڃ صفا بند ٿي ويندي هئي، جنهن ڪري مانچيسٽر جا ڪارخانا بند ٿي ويندا هئا. جڏهن ريل گڏيءَ جو نئون منصوبو اڳتي وڌيو ته ڪئنال واري ٽرانسپورٽ جو ساڳو ان جا پٽوار ڇڏي ٿي ۽ ريلوي خلاف گريمن جون باهون ڀاري ڏنائون. پنهنجا نقا خطري ۾ ڏسائي. مورري برطانيه جي ڪئنالن تي ٽرانسپورٽ هٿن جي مالڪن ۽ سندن لائينن ماڻهن کي پڙڪايو ته ريلوي

قائم ٿيڻ نه ڏين. حڪمرانن ۽ پارليامينٽ ۾ به هن جو اثر هو، تنهن ڪري اسٽيفنسن کي پارليامينٽ جي اڳيان آڏي بچا لاءِ سڏايو ويو.

۵- سو ويسٽ منسٽر پهتو. بعد ۾ هڪ دوست کي پڇيائين ته اتي ڪي اهڙين نظرن سان ڏٺو ويو، جو هو وڃي رو اچي ٿاڻو. هن چيو ”مون ڏٺو ڪولن لاءِ هٿانهن هونڊانهن واهه جو بند پڇي وڃي. هن جي خيالن، وڃڻ ۽ ڳڻ ڳوت جي بي عزتي ڪئي وئي.“ اها اسڪر لاءِ چيو ويو. اها واهيت ڳالهه سائوٿ جي ڏهن ۾ داخل ڪيئن ٿي؟ ۱- انهيءَ چيو ويو ته اها راکس جهڙي انجنيئر ڄاڻون ۽ انسانن لاءِ ڇڪي ر ٿيندي. هورنن جا حمل ڪري پوندا. گهڻو کير ڏيڻ بند ڪنديون. ڪڪڙيون آنا ڪونه ڦوڙينديون، انجنيئر جو دونهون ملڪ جي پکين کي ماري ڇڏيندو، جتان جتان انجنيئر لنگهي پر وارا گهرهه ۾ مڙي ويندا، گهوڙا ٿاهه کائي بي ڪر ٿي ويندا، گهوڙي گڏين جي مالڪن کي پٽسي ٽڪر ڪونه ملندو. هو ايترا ته ڇٽا ٿي پيا جو ڇٽاڻن ته ڏهه ميل ڪلاڪ کان وڌيڪ رفتار واري گاڏيءَ ۾ ويٺل ماڻهو ڪونه بچندا.

هاڻ کي ماڻ رڪڻ جي ڪوشش سان گڏ اسٽيفنسن هن جي هڪڙي هڪڙي واهيت ڳالهه جا جواب ڏيندو رهيو. هڪڙي ڀيري کيس ياد ڏيارو ته هڪڙي همراھ کان شراب جي نشي ۾ پاڻ جو دٻاءُ بند ڪرڻ وسري ويو هو. سو جنهن ڪري پوائنٽ ڦٽي پيو هو ۽ ائين اڳتي به موت ٿي سگهن ٿا. اسٽيفنسن ورندي ڏني ”اهو ڏوھ همراھ

■ شراب هو هو، پڦ جو ان ■
ڪهڙو ڏوھ ٿيو. هن کان اٽس
به پڇو ڀڄو ته ”تون ڪٿي
پرڏيهي ماڻهو ته ڪونه آهين؟“
پس ميمبرن وري عقل جي
مٿي ■ ڪوڪا ڪوڊي چيو
■ انجن ڏاڍي ڳري آهي ■
پڦ ان ڪي چريز پر نه
آئي سگهندي ۽ رڳو گهوڙا
اهو ڪم ڪري سگهن ٿا. تنهن
ڪري ڪلاڪ ۾ ڇهه ميل
رفتار ■ ممڪن ناهي. هڪڙي
ميمبر وري چيو ■ ڪلاڪ ۾
ڇهه ميل به نه هلي سگهندي،
■ ڪئنال ذريعي سال هڪڙو
پهچندو ■.

ان تي اسٽيفن پنهنجي
ڪاوڙ جهلي نه سگهيو ۽ دعويٰ
ڪيائين ته انجن ڪلاڪ
پارهن ميلن جي رفتار سان هلي
هلي هن ڏٺو ته اها ڳالهه

ڪرڻ سان سڀني جا وات ڦٽي
ويا ■ مخالف ميمبر وڌيڪ
ڪاوڙجي پيا.

بل پيش ڪندڙ وٽ جاهل
۽ توانائي ڏيل مخالفن جي
ڇٽاڻپ سبب، بل واپس وٺڻ
ڪانسواءِ ڪو چاروئي ڪونه هو.
اسٽيفن جي حامي ۽ اها
مخت نراس ڪندڙ ڳالهه هئي.
پر مخالفت هوندي به لائين جي
سروي جو اڌ ڪم هن پاڻ ئي
مڪمل ڪري ورتو هو،
پر اڃا اڌ رهيل
هو. ڪئنال جي مالڪن ان ڳالهه
ماڻهو پرڻي ڪري، سروي جو
ڪم ڪندڙن کي پتر هائڻ لاءِ
رکيو. راتين جو يا جڏهن آچر
ڏينهن وارن عيادنن ■ سڀني
ماڻهو گرجائن ۾ يادارين جا رول
کڏي خلاف واعظ پڙتڻ ويندا
هئا، تڏهن اسٽيفن ڀڄيا سرويئر

وڃي ڪم ڪندا هئا. هڪڙو
ڀيرو چانڊوڪي رات ۾ جڏهن
اسٽيفن سروي جي ڪم تي
ويو ته هن کي پڇي ٿي ڪيڏي نون،
هوءَ هن هڪڙي اٽڪل سوچي
ورتي. رات جو ان هاسي کان
وڃي ٿي بندوق جو ڏڪاءُ
ڪيڏا پائين جتان سروي مڪمل
ٿي وئي هجي، ۽ هوءَ سڀ ماڻهو
اوڏانهن ڀڄيڙو ڪندا هئا، ته
هيڏانهن هسي آرام سان ڪم
جاري رکندو هو.

هوڏانهن هن واري اڳوڻي
اسٽاڪن - ڊارلنگٽن واري لائين،
جيئن ته ماڻهن کي موهي وڌو
هو، ڪري ميمبرن جي
اعتراضن، ساڙ ۽ بهـش واري
چـانـڊ ۽ گڏهڻي جو ٺٺو ڦٽي
ٻيو ۱۸۲۶ ■ نئون ايل پيش
ڪيو ويو، تڏهن ريلوي جي
مئنيجران ڪندڙن جو تعداد گهڻو
هو. (هلندڙ)

* جنگ نه هئڻ جو مطلب

امن ناهي. امن ته اها نڪتي
آهي جنهن جي پاڙ روح جي
سگهه لڳل ٿئي ٿي. چو ته
اطلاعت مان مراد شهر جي عام
قانون مطابق عمل ڪرڻ جي
لاڳيتي خواهش آهي. جنهن شهر
■ امن رڳو شهر واسين جي ساڻ
سبب قائم ٿيو آهي، جتي جانورن
جي ڏڻ وانگر ڪينس موڪليو
وڃي ٿو، اهڙي شهر کي شهر
بدران جهنگ چوڻ گهرجي.
(اسخواز)

تعليم جيئن ته محبت
جو هڪ عمل آهي، ان ڪري
بهادري جو عمل به آهي.
جيڪڏهن تعليم پنهنجو پاڻ
کي ڀوپ ٻنائڻ نه ٿئي گهري
ته ان کي ڀڄ ڊاءِ کان سواءِ
حقيقت پسندي واري چنڊ چاڻ
■ تخليقي ڳالهه ڀولڻ کي قبول
ڪرڻ گهرجي.
(هاولو فريدي)

زراعت ————— انچارج: آله بخش ڪيڙو

لکڻ روپيو

سڪندر حيات ڪهاوڙ

سنڌا ۾ ڊل لوڪل ٽڪس ۽ آبپاني (زرعي ٽڪس) جي مقرري (بستي) ۽ وصولي ۾ سان ڪيترن ئي قسم جون زيادتيون ٿي رهيون آهن. هتي آ ٻه ريتائين اهڙين

زيادتين جي سببن جي نشاندهي ڪندس ۽ بعد ۾ انهن جي حل ڪرڻ لاءِ ڪجهه تجويزون پيش ڪندس.

”سبب“

(۱) ڊل ۾ آبپاني جي مقرري (تہ في ايڪڙ ڪيترو آهي) کي عموماً آبادگارن کان لڪايو ٿو وڃي ۽ جيئن تہ عام آبادگار، بورڊ آف روپيو ۽ گزٽ نوٽيفڪيشن تائين نٿو پهچي سگهي تنهنڪري هو ڊل ۽ آبپانه وغيره جي صحيح ريت کان غير واقف رهي ٿو ۽ آبادگار جي انهي غير واقفيت جو پورو فائدو روپيو کاتي جو هيٺيون عملو حاصل ڪري رهيو آهي.

(۲) هر فصل ۾ ٿيندڙ آباد ايراضي جي غلط پڙتال (سروي، Survey) به آبپانه وغيره جي بستگي ۾ آبادگارن لاءِ باعث آزار آهي ۽ ساڳئي وقت حڪومت لاءِ به نقصان جو باعث آهي.

(۳) وصول ٿيڻ واري ڊل ۾ آبپاني جي غلط بلن ملڻ ۽ بل بئڪل نه ملڻ جي عڪاسيت علم آهي.

(۴) حقيقي ڊل ۽ آبپانه جي رقم کان وڌيڪ رقم آبادگارن کان وصول ڪرڻ جو پرو رواج (Mal-Practice).

(۵) آفت سماوي و ارضي جي سبب فصلن کي ٿيندڙ حقيقي نقصان جي حالت ۾ ڊل ۽ آبپانه جي معافي (Remission) نه ملڻ.

(۶) ۲۵ ايڪڙن کان زياده ايراضي جي مالڪ کان ٿيڻ ۽ ۵۰ ايڪڙن کان وڌيڪ ايراضي جي مالڪ کان چئوڻ ڊل سموري ايراضي جي انهي صورت ۾ به وصول ڪرڻ جو ٽوڻي سنس کاتي جي صرف پنج ايڪڙ ايراضي آباد ٿي هجي.

(۷) پيل ۴۲-۱۹۷۱ع کان اڳهن سالن ۾ آباد ۽ غير آباد ايراضي جي بنياد تي ٺاهيل ڪڪنگرين مطابق اڄ تائين ٿيڻ ۽ چئوڻ ڊل وصول ڪرڻ.

(۸) ڊل ۾ آبپاني (زرعي ٽڪس) جي رقم بئڪ ۾ جمع ڪرائڻ لاءِ آسان ۽ ساهه طريقو ڪار جي علم موجودگي.

(۱) ڊل، لوڪل سس، مسجد فنڊ، آبياءَ جي حقيقي رقم کان وڌيڪ وصول ڪرڻ ۽ وصول ڪيل وڌيڪ رقم کي بعد ۾ بزمِ ريفنڊ (Refund) وٽانسفر (Transfer) خورد برد ڪرڻ جي بدترين رواج (Bad-Custom) کي روڪڻ لاءِ ڪنهن به مؤثر ڪارروائي ڪرڻ جو فقدان

هن سلسلي ۾ سنڌ آبادگار بورڊ ضلع لاڙڪاڻو ڪجهه تجويزون پيش ڪري رهيو آهي جن تي مڪمل صورت ۾ عمل درآمد ڪرڻ سان انشاءِ الله آبادگارن سان ٿيندڙ زيادتيون گهٽي ڀاڱي گهٽ ٿي وينديون ۽ يقيناً ڊل و آبياءَ جي مد ۾ جمع ٿيندڙ موجوده رقم ۾ به اضافو ٿيندو.

”تجويزون“

(۱) ڊل ۽ آبيائي جي مقرريءَ (بستگي) جي موجوده رڪب ۽ ان سلسلي ۾ وقت به وقت ٿيندڙ ترميمن جي درست معلومات عام آبادگار تائين پهچي، رڳو ٿي وڃي ذريعي پهچائي وڃي. علاوه ائين اهڙي معلومات سنڌ آبادگار بورڊ جي صدر دفتر ۾ ضلعي دفتر کي به مهيا ڪئي وڃي جيئن هو به درست ۽ صحيح معلومات آبادگار تائين پهچائين.

(۲) الف: هر فصل سان آباد ٿيڻ واري ايراضي جي پڙتال (Survey) ٺهي جو تپيدار ڪندو آهي ۽ سپروائيزنگ تپيدار انهيءَ پڙتال جو ۵۰ سيڪڙو چڪاس ڪندو آهي. مگر آباد ايراضي جي درست ۽ صحيح پڙتال کي يقيني بنائڻ لاءِ سپروائيزنگ تپيدار کي ۱۰۰ سيڪڙو پڙتال چڪاس ڪرڻ جو حڪم جاري ڪيو وڃي.

ب: هر فصل ۾ آباد ايراضي جي پڙتال ڪرڻ بعد پڙتال جي فارم يا ڪتاب تي ان ايراضيءَ جي مالڪ، قبضيدار يا مالڪ صغير يا عورت هجڻ جي صورت ۾ سندن سنڀاليندڙ (Natural Guardian) کي صحيح وٺي آنڪي پڙتال جو نقل ڏنو وڃي ته جيئن آباد ايراضيءَ جي پڙتال لاءِ ڪابه شڪايت هجي ته ڊل و آبيائي جي بستگيءَ کان اڳ آفيسرن کي متوجه ڪري سگهجي.

(۳) الف: ڊل جي موجوده فليٽ ريت سسٽم تحت آفات سماوي واري جي ڪري حقيقي نقصان ٿيڻ جي حالت ۾ ڊل، آبيائي ۽ لوڪل سس وغيره جي معافي (Remission) ڏني وڃي.

ب: موجوده فليٽ ريت سسٽم تحت فصل سان آباد ٿيل ايراضي کي موڪي (Moki) شمار ڪري صرف ان جي يونٽن تي مقرر ڪئي وڃي.

(۴) الف: هر فصل جي جيتري ڊل، لوڪل سس، مسجد فنڊ ۽ آبيانو وغيره آبادگار کان وصول ٿيندا آهن، انجو درست بل آبادگار کي ڏنو وڃي جنهن ۾ سال، فصل، سروي يا بلاڪ نمبر، آباد ايراضي، ٻوڪيل جنس، ڊل جي رقم، آبيائي جي رقم ۽ ٻيون ٽيڪسون واضح انگن اکرن ۾ لکيل هجن. اگر ڪنهن سبب جي ڪري آبادگار جي سموري يا ڪجهه ايراضيءَ تي ڊل ۽ آبيائي وغيره جي معافي (Remission) ڏني وئي هجي ته انجو تفصيل به بل ۾ واضح طرح ڏنو وڃي. ان بل جي درستگي جي تصديق لاءِ روبنيو آفيسر يعني تعلقه جي مختيارڪار يا اسسٽنٽ مختيارڪار جي صحيح هجڻ ضروري قرار ڏني وڃي.

ب: ڊل ۽ آبيائي جي بل نه ڏيڻ يا غلط بل جاري ڪرڻ جي صورت ۾ سخت

ابڪشن ڪيو وڃي.

(د) خريف جي فصل جي ڍل و آڀيائي جا بل هر سال ڊسمبر مهيني ۾ آبادگارن کي ڏنا وڃن ته جيئن آبادگار ۳۱ جنوري تائين خريف جي ڍل جمع ڪرائين ۽ ربيع جي فصل جا بل هر سال ۱۰ مئي تائين ڏنا وڃن ته جيئن هو ۲۰ جون تائين ربيع جي ڍل جمع ڪرائين. اڪر ڪوبه آبادگار خريف جي ڍل ۳۱ جنوري تائين ۱۰ ربيع جي ڍل ۲۰ جون تائين جمع نٿو ڪرائي ته اهڙي قصور وار آبادگار جي ڍل وغيره جي ڪل رقم تي ۱۰ سيڪڙو ڏنڊ وجهي ڪٽنس سموري رقم وصول ڪئي وڃي. هن تجويز تي عمل ڪرڻ لاءِ هي شرط لازمي آهي ته مقرر وقت يعني ۳۱ ڊسمبر ۽ ۲۰ مئي تائين متعلق فصلن جي ڍل و آڀيائي وغيره جا درست بل آبادگار کي مليا هجن انهيءَ لاءِ هي ضروري آهي ته هر آبادگار کي سندس ڏنل بل جي هڪ ڪاپي تي انڪنان صحيح بمهر تاريخ وٺڻ لازم قرار ڏنو وڃي ته جيئن ڪنهن به آبادگار سان بي انصافي نه ٿئي.

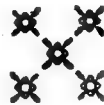
(۶) آبادگارن کي ڍل ۽ آڀيائي جي مليل درست بلن مطابق رقم بنريم چالان بئنڪ ۾ جمع ڪرائڻ جي سهوليت ڏني وڃي. اها وضاحت ڪرڻ ضروري ٿيندي ته هن وقت به آبادگارن کي پنهنجي ڍل ۽ آڀيائي وغيره جي رقم بنريم چالان نيشنل بئنڪ ۾ جمع ڪرائڻ جي اجازت آهي مگر هن طريقه ڪار ۾ ايتريون پيچيدگيون آهن جو عام آبادگار لاءِ مشڪل مسئلو ٿي ويو آهي. تنهنڪري عام آبادگار لاءِ ڍل وغيره جي رقم بئنڪ ۾ جمع ڪرائڻ جو ساهه ۽ آسان طريقه ڪار مقرر ڪيو وڃي جهڙي طرح حڪومت جون ٻيون ٽيڪسون بنريم بل بئنڪ ۾ جمع ڪرايون وينديون آهن. هن تجويز جو اهو مقصد نه آهي ته تپيدارڪن ڍل جي وصولي جو اختيار واپس ورتو وڃي. مقصد صرف ايترو آهي ته ڪوبه آبادگار چاهي ته مليل درست بل جي مطابق پنهنجي سهوليت سان ڍل وغيره جي رقم ساهه ۽ آسان طريقه ڪار سان بئنڪ ۾ جمع ڪرائي سگهي. اڪر هو چاهي ته رقم تپيدارڪي ڏني سيد حاصل ڪري. هن طرح سان ڍل جي وصولي ۽ آبادگارن سان ٿيندڙ زيادتين ۽ خود برد جو ڪنهن حد تائين سدباب ٿي سگهي ٿو.

(د) الف: ڍل، لوڪل سيس ۽ آڀيائي جي وصول ٿيل رقم روڻيو رڪارڊ ۾ هر هڪ آبادگار جي کاتي ۾ جمع ڪرڻ جي رائج طريقه ڪار مطابق اڪثر آبادگارن کان انهن ڏانهن حقيقي طلب کان زياده رقم وصول ڪري رڪارڊ ۾ انهن جي کاتي ۾ جمع ڪئي ويندي آهي. بعد ۾ روڻيو کاتي جو هيٺيون عملو (جيڪو سڄي رڪارڊ جو انچارج هوندو آهي) سوا ڪنهن قانوني اختيار جي ”حقيقي طلب“ کان وڌيڪ وصول

۱ جمع ڪيل رقم ريفنڊ (Refund) ۽ ٽرانسفر (Transfer) ڪري ٻين اهڙن آبادگارن جي کاتي ۾ جمع ڪندا آهن جن آبادگارن کي ڍل جي وصولي وقت رسيد نه ڏني ويندي آهي. هن سلسلي ۾ جنهن آبادگار جي کاتي کان رقم ريفنڊ ۽ ٽرانسفر ڪئي ويندي آهي، انڪنان اهڙي رضامنديءَ جي صحيح به نه ورتي ويندي آهي. دراصل گهڻين ئي خراپين، براين ۽ آبادگارن سان ٿيندڙ زيادتين جي ٻاڙ هيءَ غيرقانوني رائج طريقه ڪار آهي. تنهنڪري هن ناجائز، غيرقانوني ۽ غير اخلاقي مروج طريقه ڪار کي سختيءَ سان بلڪل بند ڪيو وڃي. روڻيو جي ڪنهن به عملدار کي ڪنهن به صورت ۾ اهو اختيار نه هجڻ گهرجي ته ڍل ۽ آڀيائي وغيره جي مد ۾ هڪ دفعه وصول ۽ سرڪاري خزاني ۾ جمع ٿيندڙ رقم کي هو ريفنڊ يا ٽرانسفر ڪري سگهي. حقيقي طلب کان وڌيڪ وصول ۽ جمع ٿيل رقم انهيءَ آبادگار جي کاتي (اڪائونٽ) ۾ جمع رهڻ گهرجي ۽ ايندڙ

سال آنجي ڏيل آبيائي جي رقم ۽ ڪيس مڃرا ڪري ڏجي .
 ب. روينيو سال جي ختم ٿيڻ بعد ڏيھ وار ان طرح جون لسٽون تيار ڪرڻيون
 هونديون آهن ته ڪنهن آبادگار جي ڪيتري رقم طلب کان وڌيڪ سندس کاتي ۾ جمع
 پئي آهي . مگر جيئن ته طلب کان وڌيڪ جمع ٿيل رقم عملي طرح ريفنڊ ۽ ٽرانسفر
 ڪري خرد برد ڪئي ويندي آهي . تنهنڪري اهڙيون لسٽون نه ٺاهيون وينديون آهن پر
 جي رڪارڊ درست رکڻ لاءِ ٺاهيون به وينديون آهن ته آهي آبادگارن جي معلومت ۽
 بهج کان بلڪل پري هونديون آهن . مگر جيئن ته زياده جمع ٿيل رقم جو ريفنڊ ۽
 ٽرانسفر ڪرڻ سختي سان بند ڪيو ويندو ته اول ته زياده رقم ڪنهن به آبادگار کان
 وصول نه ٿيندي ، اگر زياده رقم وصول ٿي به وڃي ته وڌيڪ جمع ٿيل رقم جي ڏيھ وار
 آبادگار جي نالي سان لسٽون ٺاهي قلعہ آفيس ۾ نواسي بورڊ تي لڳايون وڃن ته
 روينيو سال پوري ٿيڻ بعد آبادگار آساني سان معلوم ڪري سگهن ته سندن کاتن ۾
 ڪيتري رقم جمع پئي آهي ته هو ايندڙ سال ڏيل آبيائي جي مدد ۽ اوتري رقم گهٽ
 ڏين . ازانسواءِ ڏيل آبيائي جي بل ۽ به طلب کان وڌيڪ جمع پيل رقم جي داخلا ڪرڻ
 ضروري قرار ڏنو وڃي .

آخر ۾ گذارش آهي ته ، مٿيون تجويزون مختصراً پيش ڪيون ويون آهن
 تنهنڪري انهن کي عملي طرح نافذ ڪرڻ کان اڳر سنڌ آبادگار بورڊ جي عهددارن کي
 روبرو هڻو وڃي ته هو پنهنجي پيش ڪيل تجويزن جي وضاحت ڪري سگهن ته جيئن
 انهن تجويزن کي عملاً نافذ ڪرڻ ۽ اڏڻو ڪو پاسو رهجي نه وڃي جنهن مان ڪوبه
 نلجائز فائدو حاصل ڪري سگهي .
 (رسالي آبادگار جي ٽورن سان)

* وڏن مقصدن کي پوري
 ڪرڻ لاءِ اسان کي ماڻهن سان
 گڏ هئڻ گهرجي ، مٿي نه .
 (مانسنگهه)
 ■ اسان کي پنهنجي رت
 ٻاري ، جسم کي چمڪائڻ
 گهرجي . ايستائين جو ڏسڻ وارا
 متاثر ٿين ۽ نيٺ دنيا جون
 اکيون کلي پون . اسان جي
 آڏون ڪي ڏسي نه پر پڇي
 ويندڙن جي زخمن کي ڏسي .
 (ڪاتب ياسين)

* اي خدا ، جنگ بدي
 بربريت آهي . ماڻھون جنگ کان
 نفرت ڪن ٿيون . جيستائين جنگ
 ۾ غلبو هوندو ، هج ڪير پوکيندو
 ۽ فصل ڪير لڌندو ، جيڪي
 پڇي سون وانگر چمڪندڙ
 لڳندا آهن .
 (اتونيو ماشادو)
 ■ ڪنهن به قوم جي
 سڌريل هئڻ جي سطح جي
 هڪٿ ، ان جي سڌرن کي
 مليل معاشرتي حيثيت سان لڳائي
 سگهجي ٿي

انچارج: حسام سومرو

پارٽي

هر سائين منهنجو آخر قصور
ڪهڙو آهي، جن ڏڪندي چيو:
ڪجهه شرم ڪر شرم، پوتار
جي ماسهون ٿو ڳالهائين .
چمچي بخشو وڌيري گلن
جي ڪاوڙ کي تيز ڪندي چيو.
وڌيرا ڏسو، ڪهڙو نه خراب
ليک ڏنو اٿس، سچي ليک ۾
توهانجي ڪلا ڪندي نه ڏاڍو
آهي. وڃ ۾ ۾ پني ڪارائي
ٿو ڏيندي چيو.

وڌيري کان جو ڪو ڪو ڀرو
پهر لڙا ۾ آواز گونجيو.

اڙي چورا ڪن کولي ٻڌي
چڏ، يوسف جي گهر کي سامه
ڏياريم، ته ان ۾ تنهنجو ڪهڙو
واسطو، يوسف منهنجو هاري
آهي، اهو چائي ۾ مان چاڻان.

جن جا چپ خشڪ ڏسي
ويا هئا. هن ڪجهه ڳالهائڻ جي
ڪوشش ڪئي، مگر وڌيري جي
هڪل سان ئي سڪائي چڏيس.

جن جو سر ڪجهه سال
اڳ فوت ٿي چڪو هو، پٽس
وڌيري گلن جي ڪڙوت ڪندو
هو. هيءُ جيءُ فوت ٿي ويڻ
ڪري مائس پنهنجي دڙن سان
خوب، جنت ڪري هن کي
پڙهائيندي هئي. ڪجهه ڏينهن
اڳ هن جي پاڙيسري يوسف جي
گهر کي باهه لڳي هئي. اها باهه
وڌيري پنهنجي ڪاڙو جي مدد
سان ڏياري هئي. جيڪا سچي
ڳوٺ وارن کي خبر هئي. يوسف
وڌيري گلن جو جهونو هاري هو.
يوسف جو ڏوھ صرف اهو هو ته
بيماري جي حالت ۾ وڌيري جي
ونگار تي ڪونه ويو هو.

جن وڌيري گلن جو اهو
ظلم ڏسي، ويڙهي يوسف جي
مدد لاءِ حڪومت کان امداد
جي گهر ڪئي هئي. بدقسمت

اڙي چورا هي اخبار ۾ ڇا
لکيو اٿي؟

جن ڳالهائڻ جي ڪوشش
ڪئي، مگر وڌيري جي
خوف کان لفظ به نٿي
مان اڪري نه سگهيس.

اڙي نالائق، توکي ڪنهن
چو ته ويڙهي نانگن جي ڀرڻ ۾
هٿ وجهه. وڌيري هڪ ڀيرو
پهر رڙ ڪئي.

پاڳا چورا هي ليک اخبار
۾ لکيو اٿي.

پوتار، اتي جيڪو ڪجهه
لکيل آهي، اهو ته سورهن آنا
سج آهي.

اڙي سچار جا تنهنجو
ڇا ويڙهي اسان جي ڪمن ۾ ڀر
درجا پڙهيو آهين ته مغز خراب
ٿي ويو اٿي. ترس ته توکي
ڏينهن جا ٿو تارا ڏيکارين.
وڌيري جي وات مان گنگ جا
وڏا ڀر نه ڪوڻ لڳا. اکڻ
مان رت ٽپڻ لڳو.

جن وڌيري جون خوفناڪ
اڪيون ڏسي مٿ ڪري ويهي
رهيو.

ٿوري دير کان پوءِ وڌيري
وري اخبار کي پڙهي رڙ ڪئي.
اڙي جمعو: تو تي ڪهڙو
فرض اچي پيو هو جو، تو اسان
جي ماري جڳ ۾ بدنامي
ڪئي آهي.

اوطق ۾ ڪافي ماڻهو هئا.
هٿ تي ويٺا هئا. وڌيري گلن
کي ايندو ڏسي سڀني مـاـلهـو
هٿ ادب جا ٻڌي اٿس بيهي
رهيا. وڌيرو گلن سچن کي وٺ
ڏيندو اچي ڪٽ تي ويهي
رهيو. وڌيري جي ڀر ۾ اخبار
پني هئي، جيڪا هٿن ۾ ڪٽي
پڙهڻ لڳو.

پڙهندي هن جي نظر هڪ
اهڙي ليک تي پئي، جيڪو
سچو هن جي خلاف لکيل هو.
سگريٽ جو ڪش هندي وڌيري
آسمان ڏاريندڙ آواز ۾ رنپ ڪئي.
اڙي بخشو، ڪنهن کي ڏسي
ڪٺو آهي، جو منهنجي خلاف
اخبار ۾ ليک ڇپايو اٿس. ڪـڏـاـر
بخشو سچن کي ڦڙ ڪائيندي چوڻ
لڳو! سرڪار هي سڀ جن جا
ڪيل آهن، هن کانسواءِ ٻيو هٿ
ڪير پڙهيل آهي؟ جو اخبار ۾
ليک ڏياريندو. وڌيرو گلن جن
جو نالو ٻڌندي ئي ٽپي باهه ٿي
ويو. منهن ڪٺو ڪندي پڙڪيو
اڙي بخشو، جن کي ڇوڪڻو ۾
ڪري گهلي اچو. خوشامدڙيو
بخشو پٽي ڪاراوا سان ڪري جن
جي گهر ڏانهن تڪڙو تڪڙو
ويڻ لڳو، اڃا ڏورو اڳتي وڌيو
مس ته جن به اسڪول کان گهر
واپس اچي رهيو هو. ۾ ۾ نه
سڀني همراه هن جي چوڌاري
ڦري ويا، جن کي ڇوڪڻو
ڪري وڌيري گلن جي اوطق
ڏانهن موٽڻ لڳا. جن ۾ ۾ کي
بچائڻ لاءِ ڏاڍيون رڙيون ڪيون
مگر ظالمن کي معصوم تي ڪو
رحم ئي نه آيو جن کي اوطق
قائمن هٿ زين تي نه لائون،
مڏو وڃي وڌيري جي ڀرڻ تي
ڦٽو ڪيائونس. وڌيري گلن ڏنهن
کي ڪرڻدي! جن کي چيو:

جمن کي ڪوڙي خسرو هئي ته
وڏيرو هن سان به اهڙو ويل
وهائيندو.

جمن جون اکيون پائي سان
پر جي آيون، ۽ سڌو وڃي وڏيري
جي ڀرڻ تي ڪري ٻيو ڪانئس
معافي طلب ڪرڻ لڳو. وڏيري
کين، هن کي اهڙو ته ٿڌو هنيو
جو منهن پر وڃي سرن تي لڳو.
جمن هي نروڙ مان رت ڦهاريو
ڪري وهڻ لڳو. جمن ڏٺو
وري رحم جي ابل ڪرڻ لڳو.
تو ڪسي معافي ڏيڻ جي
ڪابه گنجائش نه آهي. توکي

ته مان اهڙو سبق سيکاريندس
جو عمر ڀر ياد رکندين.
وڏيري لڪڻ کسي هٿ
ڪڍندي چيو

ٻه ته ظالم وڏيري معصوم
جي پٺيءَ تي لڪڻ وسائيندو
رهو. ويچارو جمن آسمان ڌاريندڙ
دانهون ڪندو رهيو مگر هي
ظالم ايترو ته پوڙو هو جو هن
کي معصوم جي دانهن
ڪوڪڻ تي رحم نه آيو.
جمن بهوش ٿي چڪو هو.
هن جي سڄي پٺيءَ تان گل
لهي چڪي هئي.

وڏيري گلن جي ڪارون جمن
کسي بهوشي جي حالت
پنهجي گهر ۾ ڦٽو ڪري آيا.
جمن لاش جيان ڪٽ تي
ستو ۾ هو. مائس روئڻ لڳي
آپ ڌاريندڙ دانهون ڪرڻ لڳي.
ان وقت ڪير هو جو سندس
دانهون ٻڌي.

جمن سندس اکين جو نور
هو زندگي جو اڪيلو سهارو
هو مائس پڪڙڻ جيان دانهون
ڪندي رهي، مگر هن جي پٺڻ
وارو ڪير نه هو.

ڦٽيڙا پالڪ

فرهي ڪٿي اسڪول تون جڏهن
ٿو وڃين،
ڪيڏو نه ڦٽيڙا تون ته پالڪ
ٿو وڃين.
پوري ڪري فرهي ته آئين
شوق مان،
محنت ڪرڻ سان ٿو اول
نمبر کٽين.
پڇندو ۽ ٽهندو اسڪول ڏي
ٿو وڃين،
استاد توکي ڪان ٻڌڻ ڏيو
آ راضي.
پڙهي وطن جا گيت ٿو ڳائين
خوشي سان،
سر ڏيس تان قربان ٿي تون
ٿو ڪرين.
(اسحاق منگي، ڳوٺ ٿاڻڙي)

اختيار ڀروين خاصخيلي

صوبو دبرو

نظم

منهنجا ٻيڙا سارا منڍي اڏيا
سهڻا سهڻا ننڍڙا ننڍڙا
سڀ کان پهرين مائي ڪاڻ
تو لئه جا پڇاڻي آ مان
ماڻ ۽ ڏوٽل ڪهڙا پاڻي
وارن کي تون ٽيل نه لائي
پوءِ تون ٻيڙا اسڪول وڃ
عام پڙهي تون لاهه اڃ
لڪڻ پڙهن تي ڏيئي ڌيان
وڌايو پنهنجي ملڪ جو مان
غور سان منهنجي ڳالهه هي ٻڌ
پر نه اوي ڪنهن ٻئي کي سڌ

سنتي پالڪ سنڪت مخاڪرو

ريجو رشت
نذمت ميمڻ

شيخ عبدالمجيد سنتي جي ياد ۾ هر پروگرام جو احوال

سنتي پالڪ سنڪت خيرپور طرفان پاران لا هر وقت پروگرام ٿيندا رهندا آهن. هنن پروگرامن ڪرائن جو خاص مقصد اهو آهي ته ننڍڙن بابت جهڙن ٻارڙن کي هڪ ٻايت فارم نبي ڪڏ ڪڏ، انهن ۾ ادبي شعور پيدا ڪرڻ، انهن کي اسٽيج تي آڻڻ جي ڪوشش ڪرڻ. هن تنظيم جو مقصد آهي ته اسان جي سنڌ جا ننڍڙا ٻارڙا وڌ ڪان وڌ اسٽيج تي اچن ۽ پاڻ ۾ ادبي لياقت پيدا ڪن. اهڙن پروگرامن ڪرائڻ سان ٻارڙن ۾ ڪجهه شعور پيدا ٿئي ٿو. ٻارڙن جي همت افزائي ڪئي وڃي ٿي. انهن کي چئجي ته ٻارڙن ۾ اڳتي وڌڻ ۽ پروگرامن ۾ حصي وٺڻ جي هڪ قوت پيدا ٿئي ٿي. اهي ننڍڙا ٻار نه اسانجي معاشري جو هڪ سڪير حصو آهن. انهن کي اسٽيج تي آڻڻ اسانجو فرض آهي. تازو خيرپور ۾ پاران جي تنظيم سنڌ پالڪ سنڪت طرفان ۱۹-۲۰ ڊسمبر تي سنڌ جي عظيم اڳواڻ شيخ عبدالمجيد سنتي جي ياد ۾ ڊويزنل ليڪ لائبريري جي آڊيٽوريم ۾ ننڍڙن ٻارڙن لاءِ هڪ مذاڪرو منعقد ڪيو ويو. هن پروگرام ۾ ننڍڙن ٻارڙن ۽ ٻارن جو حصو ورتو.

هي پروگرام ۱۹-۲۰ ڊسمبر شام جو پنجن وڳين مقرر ڪيو ويو. مهمان مقرر وقت کان اڳ اچڻ شروع ٿي ويا. هن پروگرام جي صدارت خيرپور جي اسڪول

ڪمشنر نثار احمد صديقي ڪئي. جڏهن ته خاص مهمان شيخ عبدالمجيد سنتي جي پورڻ ۽ خيرپور جو ايس. بي ميجر محمد خالد شيخ جن هئا. مهمانن جي پوڄن کان پوءِ جلد هن پروگرام جي شروعات ڪئي وئي. اسٽيج سڪريٽري جا فرائض مس ريجانه گل (جيڪا هن تنظيم جي نائب صدر پڻ آهي) سرانجام ڏنا. سڀ کان پهرين تنظيم جي صدر قربان سنگي کي اسٽيج تي سڏيو ويو جنهن پنهنجي تعارفي تقرير ڪندي سڄي مهمانن جو شڪر ادا ڪيو. ان کانپوءِ ته رفي تقرير لاءِ منصور ميراڻي کي سڏيو ويو جنهن پنهنجي تقرير ۾ شيخ عبدالمجيد سنتي کي خراج عقيدت پيش ڪندي چيو ته جڏهن شيخ عبدالمجيد سنتي کي محمود غزنوي چئجي ته ان ۾ ڪوبه وڌاءُ ڪونه ٿيندو. شيخ صاحب سنڌ جي تحريڪ جيڪو ڪردار ادا ڪيو آهي ان کي وساري نه ٿو سگهجي. منصور ميراڻي کانپوءِ مقالي لاءِ سيد احمد شاه کي سڏيو ويو جنهن پنهنجي مقالي ۾ شيخ صاحب کي خراج عقيدت پيش ڪيو. ان کانپوءِ ننڍڙن ٻارڙن جي وچ ۾ تقريرن جي مقابلو شروع ڪيو ويو. سڀ کان پهرين گورنمينٽ گرلز هاءِ اسڪول جي شاگردائي صابره جمالي کي سڏيو ويو جنهن پنهنجي تقرير

هن شهر مان شروع ڪئي. ماڻهو سڀ نه هئا، هڪي سڀ نه هئج، ڪنهن ڪنهن ماڻهو منجهه اچي پوءِ بهار جي صابره جمالي کانپوءِ سينئر ڊاڪٽر اسڪول جي شاگردن ٻارڙن کي سڏيو جنهن ٻارڙن کي شيخ صاحب جي باري ۾ ٻڌايو ته شيخ صاحب نه صرف تحريڪ آزادي ۾ خيرپور حصو ورتو آهي، پر هڪ بهترين صحافي پڻ هو. ان کان پوءِ ساڳئي اسڪول جي شاگرد غلام الله چانڊني کي سڏيو ويو ان کان پوءِ شيخ صاحب جي پوٽي جواد خالد نه صرف پنهنجي ڏاڏي جي باري ۾ اسان کي معلومات ڏني پر انجي باري ۾ اهو به ٻڌايو ته هو هميشه سادو کائيندا هئا ۽ سادو پهريندا هئا ۽ پاران سان بي انتها پيار ڪندا هئا. چوندا آهن ته خدا ڪنهن کي ڏيندو آهي ته ڇير ڦڙي ڏيندو آهي اهو صرف اتفاق چئجي ته هن موقعي تي شيخ صاحب جون ٻه پشتون اسان وٽ موجود هيون جو هن موقعي تي شيخ صاحب جي پوٽي جواد جيڪو عطيه اسڪول جو ننڍو شاگرد آهي اسان کي ايتري معلومات ڏني ان کانپوءِ هي اسڪول جي ننڍڙي شاگرد مير محمد رضا کي سڏيو ويو. جنهن پنهنجي ننڍڙي ذهانت مطابق شيخ صاحب کي خراج عقيدت پيش ڪيو. ان

پچھوانا عربیہ آن لائن

انڊي شاگرد پنهنجي تقرير ۾ سڀني ماڻهن کي حيران ڪري ڇڏيو ڪنهن کي به اها خبر ڪونه هئي اسان جي سنڌ جا نڌڙا سڃاڻا ٻارڪو ايترو شعور ۽ دلچسپي رکڻ ٿا سندس تقرير تي نه صرف ٽاڙيون وڃايون ويون پر ماڻهن کيس انعام به ڏنا. ان کانپوءِ هي سڀ اسڪول جي شاگردن کي فوز سڀال کي سڏيو ويو آخر ۾ ڪامريهنسو هاءِ اسڪول جي شاگرد عبداللطيف ڪانڌڙو کي تقرير لاءِ سڏيو ويو، جنهن شيخ عبدالعبد سڌي کي خراج عقيدت پيش ڪيو. هي تقرير مقابلي ۾ گهڻو دلچسپ رهيو جيئن جا فرائض شفيع محمد مڻهي، عبدالله ويسر احمد علي شاه سرانجام ڏنا. سڀني مهمانن کي جيئن جي اعلان جو انتظار هو. سڀ مهمان فيصلي لاءِ بي تاب نظر اچي رهيا هئا. جيسين جج صاحب پنهنجو فيصلو ڏيڻ تي تڪليف ڇڏيو جي اسسٽنٽ ڪمشنر مسٽر نثار احمد صديقي جن کي سڏيو ويو جنهن سڀني مهمانن جو شڪريو ادا ڪيو ۽ هن تنظيم جي عهددارن جي تعريف ڪندي چيو ته شاهاڻي آهي اسان جي نڌڙن ٻارڙن کي جيڪي اهڙا پروگرام سنڌ ۾ ڪرائين ٿا ان سان گڏ ٻين سڀني مهمانن جو شڪريو ادا ڪريان ٿو جيڪي پنهنجو قيمتي وقت ڪڍي هن پروگرام ۽ شرڪت لاءِ آيا آهن. هن کانپوءِ هن تنظيم جي سربرهت مسٽر غلام عباس ڀنڀري ٻيهر مهمانن جو شڪريو ادا ڪيو ايتري ۾ جيسين صاحب پنهنجو فيصلو تيار ڪري ورتو. مهمان فيصلي پڌڻ لاءِ بيتاب نظر اچي رهيا هئا. ايتري ۾ مس ربحانه گل بهائي جو اعلان ڪيو. سڀني ماڻهن جي دلچسپي

ٻارا ڀرڻ! اڄ اسان اوهان کي هڪ لالچي پليءَ جي آکاڻي ٻڌايان ٿو جيڪا شهر کان پري هڪ ڪراڙي عورت جي جهوپڙي ۾ رهندي هئي. عورت خود غريب هئي دال ماني ڪاٺي گذارو ڪندي هئي سا ڪٿڻ پلي کي هالي پئي سگهي؟ جنهنڪري پليءَ جهنگل مان ڪوٺا ڪڍي وڌي مشڪل سان پٽ پريندي هئي.

هڪ دلچسپ پلي ڪهندي ڪهندي هڪ ڀلي شان ۾ ڄاڻ ٿاين پئي. مگر کيس ڪونهي ڪونهي ڪونهي. ٻڪ ۽ ڏڪ ڪري پليءَ جو برو حال ٿي ويو هو، جنهنڪري پلي ٿوري دير آرام جي لاءِ اتي ئي سمهي رهي. ٿوري دير بعد هڪ ٽنڊرت ۽ ٿلهو ٻلو اتان لانگهو ٿيو ته پليءَ ان کي سلام ڪيو ۽ چيائينس، ”ماشاء الله اوهان ته ايترا ٽنڊرت ۽ خوبصورت آهيو جيئن ڪنهن وڏيري جو ٻلو هوندو آهي.“

وڏي وڏي ٻهريون انعام صابره جمالي کي ڏنو ويو. ٻيو انعام مير محمد رضا ٽالپر کي ٽيون انعام جواد خالد شيخ کسي ۽ چوٿون انعام نياز احمد ڪنڊ کي ڏنو ويو. ٻن شاگردن کي پڻ ڏنا. سرٽيفڪيٽ ڏنا ويا. آخر ۾ مهمانن کي پوري ڪان بچڻ لاءِ ٽيڪٽڪل جي شاگرد ممتاز رڌ کي اسٽيج تي سڏيو ويو، جنهن پنهنجي سربلي آواز ۾ شاه صاحب جي ڪافي ٻڌائي ۽ داد حاصل ڪيو.

”اوهان جو خيال بالڪل درست آهي! ٻلي مسڪرائيندي چيو. مان ڳوٺ جي وڏيري جو ٻارو آهيان. ان سان گڏ سندس پرواري ڪري ۽ رهندو آهيان. مان صبح، منجهند ۽ رات ان جو بچيل سچل ڪڍو ڪائيندو آهيان.“ وري ٻلي سوال ڪيو ته تون ڏيري ۽ ڪمزور ٻي آهي؟

”مان هڪ غريب عورت جي ٻليءَ آهيان. ان وٽ خود ڪاٺ لاءِ ڪجهه ڪن هوندو آهي ته به سو مونس کي ڪٿان ڪارائيندي. مان ته هڪ ڪوٺو ۽ ڪڙي پنهنجو گذارو ڪندي آهيان ۽ هالي ته ڪافي ڏينهن ٿيا آهن ڪوٺو ڪونه مليو آهي. اڄ مون کي ٽيون ڏينهن آهي هڪ ڀر آهيان.“ ٻلي ورندي ڏسي ۽ خوشامد ڪندي چيائين ”چا اوهان مون کي حويليءَ جو ڪاڌو ڪارائيندؤ؟“

وڏيري جي ٻلي رحم ڪائيندي ٻي ڏينهن ئي پليءَ کي پاڻ وٽ اچڻ جي دعوت ڏني تنهن کانپوءِ ٻليءَ خوشي ۽ ڪرندي ٻڌندي جهوپڙي ۾ ٻي پلي پنهنجي مالڪيائي ڪري سڄو واقعو ٻڌائيندي چيائين، ”سڀاڻي ته وڏو مزو ايندو هالي سان وڏيري جي حويلي ۾ رهندي مزي مزي جا ڪاڌا ڪائيندس.“ ها ٻڪ جي لاءِ مان جهوپڙي واپس نه ايندس.

ڪراڙي عورت کي اهو ٻڌندي ڏاڍو ڏک ٿيو ۽ پليءَ کي نصيحت ڪندي چيائين ته ”سال، دولت ۽ سٺو ڪاڌو ئي دنيا جون نعمتون نه آهن. بهتر ٻلي لاءِ ڪوشش جاري رکندي پنهنجي حال تي قناعت ڪرڻ، مفت جي دولت ۽ ڪاڌن کان گهڻو ئي زياده بهتر آهي. تون ڏسندي ته آهي ته مان غريبي کي ڪڍي تي گذارو ڪندي ڪڏهن

جسي قدمن جو آواز ٻڌندي
ڪراڙي عورت چيو. ها ا پلي
خيرت ته اتي ۽ تون جلدي
واٽس ڪيئن اچي وئين.
وڏيري جو کڏو مڙدار هيو
ها نه ؟

” کڏو ته مڙدار هوندو ،
چاڪاڻ جوان جسي خوشبوءِ
ٻڌائي رهي آهي . ” پليءَ
بيزاري سان ورندي ڏيندي
البت وڏيري جي کڏي کان
ڀيڻ ڀيڻ ڀيڻ ڀيڻ ڀيڻ
ڏٺو آهي . ” خدا جسي واسطي
مونکي معاف ڪريو ۽ منهنجي
هٿ سان تير ڪڍي منهنجي زخمر
جسي سرهر ٻڏي ڪريو. اوهان
ٺيڪ ئي چيو هو. آئينده سان
هميشه اوهان سان گڏ هونديس،
جيڪو ڪجهه ملندو ان تي
قناعت ڪنديس . اهڙي طرح
ڪراڙي عورت پليءَ جسي هٿ
مان تير ڪڍي ان جي سرهر ٻڏي
ڪئي . ڪجهه ڏينهن کانپوءِ
ان جو زخمر به ٺيڪ ٿي ويو .
پليءَ پنهنجي مالڪائي سان
گڏ جهوپڙي ۾ خوشيءَ سان
گڏاڻن لڳي .

پر ان ڏينهن ڪنهن ڳالهه تان
وڏي غمي ۾ هو . جنهنڪري
نوڪر کي حڪم ڪيائين ته
” سڀني پلن کي ماري حويلي
مان ڪڍي ڇڏ. اگر ڪوئي به
پلي آئنده اچي ته ان کي تير
ڪري ڇڏ. ” سموريون پليون
انهي پلي جڏهن اهو حڪم ٻڌو
ته ته صرف حويلي ڇڏي ڀيڻ
ويون ۽ وري منهن تي نه
ڪيائون.

جڏهن پليءَ کي گهر ۾ گهر
به نظر نه آيو ته هو ڪنهندي
گهمندي ماني جسي گهمري ۾
بهجي وئي جتي ميز تي لڏي ۽
مٺو کڏا ڏسندي وات ٻاڻي
ٻاڻي ٿيڻ لڳس . پليءَ نه ڪئي
هر نه ڪئي ته ميز تي چڙهي
جيش پڳل ڪڪڙ کي کانئن
لڳي ته پردي جي پويان وڏيري
جي نوڪر پليءَ تي ٽسي ورتو،
تنهن هڪدم تير مارو جيڪو
پليءَ کي هٿ ۾ لڳو . پليءَ
ميائون ميائون ڪندي اتان وئي
پڳي، مڏو مالڪائي جي گهر
بهتي . سندس پير سان رت وهي
ريو هو ۽ تير به لڳل هو . پليءَ

ڏاڏڪري ڪونه ڪئي اٿم.
منهنجي مرضي آهي ته تون به
به پنهنجي حال تي قناعت
ڪندي زبانه ڪونه ٻڪڙڻ جي
ڪوشش جاري رک. اهو سمڪن
ته آهي جو توکي حويلي ۾ سڏا
سڏا لڏي کڏا ملي سگهندا
پر ات خطرو به گهڻو هوندو آهي.
” هاڻي مان صرف ڪوئن
تي گذارو ڪندي تو وٽ رهي
ته ٿي سگهان. ” پليءَ غمي ۾
چيو، جڏهن ته سون کي لڏي ۽
ٻارا کڏا ملن ٿا ته ۽ سان ٻڪ
چوسران؟ اهڙي طرح پلي پني
ڏينهن تي وڏيري جي جاءِ تي
بهتي ۾ پلي جو انتظار ڪرڻ
لڳي . ڪافي وقت انتظار ڪرڻ
کانپوءِ جڏهن پلي نه آيو ته پلي
خود حويلي ۾ وڃي پر ات به
پلي ڪين هو.

ان جو به ڪا خاص ڪارڻ هو.
ٿيو هين جو ڪا ڏينهن اڳ جڏهن
وڏيرو ماني کائي رهيو هو ته
پليون ڪمري ۾ هليون آيون ۽
پاڻ ۾ وڙهندي گهوڙ ڪرڻ
لڳيون. هونئن ته وڏيرو رحم دل
هو ۽ پلن سان محبت ڪندو هو.

ڏوالفقار سيال

ظفر

هي ڌرتي تنهنجو ديس اٿئي . هن جو رکوالو ڏجان ۽ پٽ !
هن قوم جسي تاريخ ۾ تون عظمت جو حوالو ڏجان ۽ پٽ !
هن ڌرتيءَ جو هر ڪو ماڻهو هٿ دولهر، دودو، هوڏو ۽ آ
ڪنهن سورهي ۽ سرويچ جيان ، تون به ڪو نالو ڏجان ۽ پٽ !
هن ڌرتيءَ جي عزت تي ڪو، جي وار ڪري، تون وار ڪجان ۽
ويرين سان هميشه وڙهندو ره . پڙجي ۽ ڀالو ڏجان ۽ پٽ !
توون روشنيءَ جو ماڻهو آ، تون آزاديءَ جو نياڻو آ .
جسي ڪابه ڪاري رات اچي، تون پاڻ اڃالو ڏجان ۽ پٽ !
توون سچ وڏي واڪي چنجان، ڪنهن ڪاٺر کان نه ڪڍڻ هجان ۽
جي سونهن ۾ سچ جي ڳالهه ڪا ڪن، تن جو متوالو ڏجان ۽ پٽ .

پڙي

اسحاق منگي - ٽانزو

ڪم ورهائي ڏنو ته ڪو ڪ. ڏون
ميڙي اچي ته ڪو ٻائي ڀري
اچي. سڀني ڀاتي سندس ڪم
سان عيڏانهن اوڏانهن هليا ويا،
جنهن ڪم بابت هيءُ ڪم
ڪن ته وري پاڻ پڪي جي
ڦاسائن لاءِ - اڏو ٿوڙي وڌن،
پڪي هٿڪي ٿوڙي ويو. ڇاڪاڻ
ته انهن جون سموريون ڳالهون
وڻهي ٻڌيون. پڪي هنن ۾ اتحاد
ڏسي ڏاڍو خوش ٿيو سو هيٺ
اچي هنن سان لهي ڳالهائڻ لڳو.
ان وقت ۾ سڀ ساهوارا ڳالهائيندا
هئا. پڪي پوءِ هنن کي چيو ته -
منهنجي ڦاسائن ۾ اوهان کي ڇا
لاڻدو. هر جي انهي عيوض سان
اوهان ڪسي اهڙي شيءِ
ڏيان جو اوهان اصل
لاءِ امير بڻجي ويو. پڪيءَ پوءِ
انس جي هٿ ۾ جادو جي دٻي
ڏني ۽ پوءِ اهي خوش گذارڻ
لڳا.

ڪجهه ڏينهن پڄاڻان امڪ
کي ڀاءُ جي خوشحالي جي خبر
پئي ته منهنجي ڀاءُ سان ملڻ ۽
ڀاءُ کان خوشحالي جا احوال
ورٽائين. امڪ اها ڳالهه ٻڌي-
ساڳئي رات ان وٽ هليان آيو
ساڳيو پڪي ڏٺائين. منهنجي
اولاد کي چيائين ته اوهان مان
ڪو ڪڍيون ڪري اچي ته ڪو
ٻائي ڀري اچي. سندس اولاد ڇوڻ
ڪونه هوندي هئي. سندس
ڪم نه ٿيو. پوءِ پاڻ
ويٺو ٿوڙي وڌن. پڪيءَ انهن
اتحاد ڪونه ڏنو، تڏهن امڪ
کي چيائين ته اوهان ڇا ٻيا
ڪيو. امڪ هن کي جواب ڏنو
ته اوهان جي ڦاسائن کان ٿوڙي
ٿو وڌيان، تنهن تي پڪي چيس ته
ڇا تون منهنجي اولاد کي اتحاد
ڪرايو آهي جو تون ٻين کي ٿو
ڦاسائين؟ پوءِ پڪي انهن چئي آڻان
اڏامي ويو ۽ پوءِ هي نا اڻيد ٿي
واپس ماڳ ڏانهن موٽيا.

سو سدائين سندس اولاد به انهن
في ميٽ محبت ۽ ٻڌي هئي،
هر اسڪ نطق پرست ۽ سادس
جهڳڙائي هو، سو سندس اولاد
به اهڙوئي فساد ڏيو.

ڪجهه ڏينهن جي ڳالهه
آهي ته ڪنهن معمولي
ڳالهه سان امڪ جو انس
سان تڪرار ٿي پيو، سو
منهنجي ڀاءُ کي زوري
جڳهه سان ڪڍي ڇڏيائين.
انس ويچارو منهنجا ڀاءُ ڇا سان
ڪري، ڪنهن جهنگل ڏانهن
رخ رکيو. هلندي هلندي هن کي
جهنگل ۾ رات پئجي ويئي ۽
هن ان جهنگل ۾ رات گذارڻ
جو فيصلو ڪيو. سڀني هڪ وڻ
جي هيٺان ويهي ويٺا. سج لهن
تي سڀ پڪي ٻرندا منهنجي ڳورن
۾ ويهي آرامي ٿيا هئا. ڪ
پڪي تمام سهڻو ان وڻ تي
به ويٺو هو، جنهن وڻ هيٺان
هي آرامي ٿيا هئا. انس
۽ سندس ساري ڌيءُ ب ڪسي
سڄي ڏينهن جي پڪ هئي، سو
انس دل نسي دل ۾ سوچيو ته
ڪو پڪي ڦاسائجي ته ڪاٺ جو
هندوست ٿئي. انهن چئي اها وڻ
۾ مٿن نظر ڪيائين ته انهيءَ
سهڻي پڪيءَ تي نظر پيس.
جڳهه ان وڻ تي ويٺو هو.
جنهن وڻ هيٺان هي سڀ ويٺا
هئا. پاڻ منهنجي پٽن کي هر هڪ

ڪنهن ڳوٺ ۾ ڪو به نالي
هوڙو ٻيرن وهندو هو.
هن کي وڃي اولاد ڪونه ٿيندو
هو. هر ڪريم جي قدرت سان
هن کي ٻيڙين ۾ ٻن ٻن جي
عنايت ٿئي. انهن مان هڪ و
نالو انس ۽ ٻئي جو امڪ هو.
هوڙو ڪريم منهنجي پٽن کي
ڏسي ڏاڍو خوش ٿيندو هو. هي
سدائين منهنجن پٽن کي ٻڌي
جي متعلق سمجهڻون ڏيندو هو
ته ٻچا ”ٻڌي هڪ اهڙي طاقت
آهي، جنهن تي ساري دنيا جا
ٻم وڻن ته به ان کي ٿوڙي نٿا
سگهن.“

انس منهنجي ڀاءُ جي ڳالهين
تي عمل ڪندو هو، هر اسڪ
ڀاءُ جي ڳالهين جي وري ابتڙ
هوندو هو. هو هميشه - فساد
شرارتون وڌندو هو ڪرائيندو.
ايتري قدر جو منهنجي وڏي ڀاءُ
انس ۽ ٻيءَ سان به ٿوري ٿوري
ڳالهه تي وڙهي پوندو هو. ڀاءُ
ته منهنجي به ڀڄري شفت سان
سمجهڻي سمجهائي آخر وڃي پني
جهان پهتو. جتان اڃتائين ڪوئي
به نه موٽي آيو آهي. هر امڪ
جا اهي ئي حال هوندا هئا. امڪ
۽ انس هينئر شاديون ڪري
چڪا هئا ۽ منهنجن پٽن
جا به ٿي چڪا هئا. اها
چوٽي آهي ته ۾ جهڙي محبت
تهڙو اثر ۾ سوانس هڪ ميٽ
محبت، ڀاءُ برادر رهڻ وارو هو،

آسرملاھج

ممتاز سھتو

مثل هو، جنون جي لاءِ
عابد ٽڪ مثيل هو. هر
اڃ اها ٽڪ زاهد ڪان
مدائن لاءِ پري ٿي وئي. زاهد
هاڻي بنا ڪنهن ٽڪ جي بي
سھاري بيٺو هو. ٿوري به هوا
هن کي ڪهڙائي سگھي ٿي.

زاهد پنهنجي پڙهائيءَ کي
نه ڇڏيو. هاڻي هي نائن ڪلاس
۾ پهچي چڪو هو. هن کي
سرڪاري اسڪالر شپ ملندي
هئي ليڪن اها هن لاءِ هن جي
ماءُ ۽ گهر لاءِ تمام ٿوري هئي.
اها ته صرف ڪتان جي پورت
هئي. زاهد جي ماءُ ۽ ڀاءُ سرين
جا لٽا ڪهڙا سبي گذر ڪندي
هئي. هڪ ڏينهن ٻڙي جي
ڊڪ عورت زاهد جي ماءُ کي
سلاني خراب ڪرڻ تان ڳالهائي
رهي هئي. اهو سڄو جهڙو زاهد
پڊي وڙو ۽ پنهنجي ماءُ کي
ڪهڙن سبن کان منع ڪيائين.
ضد ڪندي چيائين ته مان
اسڪول جي پڙهڻ کان پوءِ،
ڊڪن تي نوڪري ڪندس،
ايتري ۾ زاهد جي ماءُ
اوچاڪارون ڏيئي رنڊڻ لڳي
زاهد ماءُ کي پڇيائيندي شاه
جي بيت جي هي هونئن ست
پڙهي ته ”آرو ۽ لاهج، سچن
پاڇهندڙ ڪهڻو.“

هاڻي زاهد ڊڪان تي
نوڪري به ڪندو هو ۽ پڙهندو
به هو. هاڻي هسي ڪنٽرڪ پاس
ڪري فـرسٽ يئـر (پري
انجنيئرنگ) ۾ داخل ٿيو. الله
هن کي ڪامياب ڪيو ۽ هن
B. E ڪري ورتي. زاهد هاڻي
انجنيئر هو. هن وٽ هڪ گاڏي،
بنگلو ۽ ڪم ڪار لاءِ نوڪر
هئا. هڪ ڏينهن مانيءَ جي
ٽيل تي ماءُ ۽ ن گڏ ويهندي
ساکيو ني بيت دهـرابو
هڻائين ”آرو ۽ لاهج، سچن
پاڇهندڙ ڪهڻو.“

پنهنجي پيءُ عابد سان گڏ شهر
پڙهڻ لاءِ ويندو هو. هي روزانو
صبح جو پنهنجي پيءُ سان گڏ
ويندو هو. شام جو به پيءُ سان
گڏ واپس موٽندو هو.

هاڻي زاهد جڏهن اٺين
ڪلاس ۾ پڙهندو هو،
هڪ ڏينهن زاهد جي پيءُ
کي گهر ڪان نڪرڻ
ٿوري دير ٿي وئي، ان ڪري
موٽر سائيڪل تيز ڊوڙائي رهيو
هو. جيتوڻيڪ زاهد کيس رستي ۾
ڇوڙ هو ”بابا! گڏيءَ کي ايترو
نه تڪو نه هلايو، ٽرنفڪ ڪهڻي
آهي.“ ”بت! دير ٿي رهي آ،
ايس به ته پهچڻو آهي.“

زاهد کي ڇڏي عابد جيئن
ٿي آيس ويڃي رهيو هو ته رستي
۾ ڊائون هڪاپ سان سندس
گڏيءَ جو زوردار ٽڪر ٿيو.
جنهن ۾ عابد، زاهد کي چور وڃڻو
ڪري، پنهنجي آباد باغ کي
ويران ڪري هن فائسي جهان
مان لاڏاڻو ڪري ويو.

زاهد جي لاءِ اها خبر هڪ
اهڙي طوفان مثل هئي، جنهن
جي لڳڻ سان، سرسبز ۽ شاداب
وڻ، ٻوٽا پنهنجي شادابي،
رنگيني ۽ ساواڻ وڃائي ويهندا
آهن. زاهد ته هڪ ننڍي پوٽي

عابد هميشه جيان اڃ به
پنهنجي گهر جي وراندي ۾
بيٺل موٽر سائيڪل پـسـاھـر اڱڻ
۾ ڪڍي، چالو ڪرڻ لاءِ
ڪوشش ڪري رهيو. ته اوچتو
سندس بت زاهد پنهنجي سنڀي
آواز کي وڏو ڪندي چيس
”بابا! اڃ خرچي نه ڏيندا ڇا؟“
پس بهار منجهان چس ”بابي
کي نه خرچي ڏيئي ته ڀيو ڪنهن
کي ڏيئي، هونئن هڪ رپـ“
هاڻي ڏٺو ۾ ڀر ويا.

زاهد ڀر ويا وٺي واپس ٺٽي مس
ٿيو ته پس چيس ”پنهنجي پيءُ
کي سڙي (چمي) نه ڏيندين
؟“ زاهد واپس ايندي پنهنجي
پيءُ کي چيو ”بابا! معاف ڪندا
وڃري ويو.“ عابد موٽر سائيڪل
چالو ڪري شهر نوڪري لاءِ
روانو ٿيو.

زاهد ڳوٺ جي پرائمري
اسڪول ۾ چوٿين ڪلاس ۾
پڙهندو هو. عابد ڳوٺ کان
۸ ڪلوميٽر پري شهر جي
هڪ آفيس ۾ ملازم هو.
زاهد اسڪول ۾ سڻا سڻا انعام
حاصل ڪيا. ان سان گڏوگڏ
هي پنجن جي امتحان ۾ پهريون
نمبر آيو. ڳوٺ ۾ هڪ اسڪول
جي به مڃڻ ڪري، زاهد

سگهڙين ست ————— انچارج : فهميده حسين

ههڙا هاجيا نسليم انصاري

رات جو وقت هو هر ڪو
اکهڙو نٺو ۾ ستو پيو هو. مان به
سڄي ڏينهن جي هن چان کانپوءِ
نٺو جا مڙا وٺي ره-هي هئس ته
اوچتو گوڙ ني اک کڏي پئي.
چرڪ پري اڏي ڪڙي ڏس ۽
وڃي اسان جي مٿان بيٺس. اسان
جي به شايد اک ان گوڙ تي
کلي هئي. اسان کي چيو ”اسان
مون کي ڀڄ ڏو ڏي.“ اسان مون
کي دلايو ڏيندي چيو ته
”نه. نه. ڪجهه ناهي تون
وڃي نٺو ڪرا.“ مان ته اچي
هٿ تي سدس هر نٺو رمي
الائي ڪڍي وٺي هلي. آخر
ڦٽڪڙي ڦٽڪڙي الانجي
ڪهڙي مهل نٺو وڏي وٺي.
صبح جو ماسي جنت جي آواز
تي جاڳ ٿي، جيڪا چئي رهي
هئي ته ”اٽ زرينه ست ٿي ويا
آهن. هيءَ چانهه پئي اٿئي، مان
ويان ٿي پن کي به چانهه
ڏين.“ اوچتو مونکي رات وارو
گوڙ ياد اچي ويسو. مان ماسي
جنت کي چيو ته ”ماسي ڪا
خير اٿئي رات ڇا جو گوڙ هيو.“
ماسي جواب ڏنو ”رات هئا
کي حساب ٿيو هو، هن
جو نالو ٻڌي مان ڪدم
اڏي ڪڙي ڏس ۽ ماسي جنت
کان پڇم ”ماسي ڇا ٿيو آهي
هسته ڪي؟“ ماسي ٿڌو ساهه
پري چيو ”تو کي ڪا خبر ڪونه
آهي. پنهنجي سهلي جي.“
نه ماسي سچ ٿي چوان ڪا

خير ڪونهي. آخر ڇا ٿيو آهي
هسته ڪي؟“ ماسي جنت ٿڌو
ساهه ڀريو ”رات هئا تي جن
جو پاسو هو آهي. سورات کان
وڏي پنهنجا وار پئي ڏسي ۽
ڪڏهن کلي ته ڪڏهن روئي
ٿي.“ مان ماسي کي چيو
”ماسي مون کي هئا جي
گهر ڇڏي اڃ“ ته ماسي
گنچرائجي وئي ”نه هن
ڏي نه وڃجانءِ جن
هئا کي ڇڏي توکي نه اچي
وٺي.“ ماسي کي مون کلندي
جواب ڏنو ته ”جن اچي
منهنجي ڀرسان ته ڏينهن جا تارا
ڏيکارين.“ ماسي مونکي ڏسي
ڀڄ مان ورائيو ته ”نه اٽ ائين
نه چئو.“ مان تيار ٿي هئا جي
گهر آيس. هن جي ماءُ ۽ پيٽرن
مون کي اچي کيڪاريو ۽ وٺي
اچي هئا جي مٿان بيهاريو.
هئا مون کي ڏسي اٿن جي
گئي. مان هئا کي جهليندي
چيم ته ”نه تون نه اٽ، تو هي
پنهنجا ڇا حال ڪيا آهن. مان
ٻڌو آهي، توکي جن ٿيو آهي.“
هئا کلندي چيو ته ”ها زرينه
مون کي جن ٿيو آهي. ادي
وڏي ويڃاري وٺي هلي ته ان
جي جن مون کي اچي ورايو ۽
منهنجي رڻ کان پوءِ اهو جن
منهنجي هن پڻ کي اچي وٺندو.“
هن پنهنجي پيٽ ڦر جي طرف
اشارو ڪيو. منهنجي هٿن مان
جن ڪجهه ڪري پيو. سچي

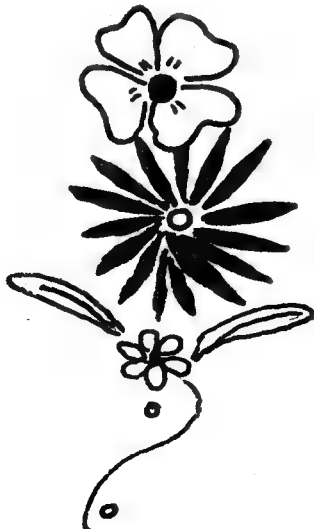
ڳالهه سمجهه ۾ اچي وئي ۽ مان
پنهنجن ئي خيالن ۾ گم ٿي ويس
۽ گذريل وقت کي ياد ڪرڻ
لڳس، جڏهن بابا جي بدلي کي
اڃان بندرهن ويهه ڏينهن سن سن
ڏيا هئا جو اسان هن شهر ۾ آيا
هئاسين. هڪ ڏينهن اسان ڪول
مان سونس ته ڪجهه مڙا گهر
۾ ڏٺا. اسان، مون کي ڏسندي
چيو هو ”زرينه اچي سامهون
مان مل.“ مان اچي مهمانن
اڳيان بيٺس. ماسي مون کي
پاسي ۾ وهاريو ”اٽ اسان توهان
جا ٻڙ ٻيڙي آهيون. سوچيم ته
وڃي ڏسان ته هن دفعي ڪهڙو
صاحب بدلي ٿي آيو آهي.“
ماسي کي چيو ”ماسي توهان
جي پورياني جو توهان اسان
مان ملڻ آيا آهيو.“ مان پنهنجي
هر عمر ڇوڪري ڏانهن ڏسڻ
لڳس، ماسي مون کي ڇوڪري
ڏانهن ڏيکاريندي ڏسي چيو ”اٽ
هي منهنجي ڌيءَ آهي هئا
نالو اٽس“ ائين مان ۽ هئا هڪ
پئي جون سامهون ٿيون بيٺي
ويون سين ڪڏهن هوءَ
منهنجي گهر ته ڪڏهن
مان هن جي گهر ويندي هيس. ۽
ائين آهستي آهستي وقت گذرڻ
لڳو. اسان اسان پنهنجي جي ايڏي
گهرائپ ڏسي چوڻ لڳي هئي ۽
”مان کي ته ائين ٿو لڳي چڻ
توهان پئي پڻ ۾ سڄي پيرون
هيو.“ ان وچ ۾ منهنجي وڏي
پڻ جي شادي ٿي وئي ۽ مان
ادي جي ويڻ جي ڪري اداس
رهڻ لڳس. هڪ ڏينهن اسان مون
کان پڇو ته ”تون اڃ ڪلهه
ڏاڍو اداس ٿي رهين ڇا ڳالهه
آهي؟“ اسان کي ٺٽائيندي چيو،
”نه اسان ڪا ڳالهه ڪونه
آهي. اوهان هروڀرو پريشان ٿيا
ٿيو. اسان مون کي سمجهايو

انيس رحمان

بلندي - پستي

آءُ آسمان ۽ تـون زمين
آءُ آڪاش - تون ڌرتي
آسمان مانڪر آهي - بلندين جو اميدان
زمين مڙوٺ آهي - پستين جي علامت
آڪاش اوچو آهي هٿو -
ڌرتي پـر مٿي ۽ ڏوڙ!
سوچيان ٿي لوجيان ٿي
حقيقت ڇا آهي??
ڇوڻ چاهيانس ٿي
چئي نـٿي سگهائين
آسمان ڇا آهي?? محض خلا!
۽ زمين؟ تخليق جو اميدان
آڪاش ڇا آهي?? ڪجهه به نه!
۽ ڌرتي؟ مٿي ماءُ!
(سنڌي عورت ڪانفرنس جي موقعي تي پڙهيل)

مون کي ڏسڻ کان سواءِ نـٿي
تڪڙي تڪڙي اندر ڪمري ۾
هلي وئي ۽ مان اتي ئي پنهنجن
پنهنجي ويس حسنا مون کي
پانين کان لوڏيندي چيو ته زرينه
تو کي ڇا ٿي ويو. ڪهڙن خيالن
۾ پنهنجي وٽس؟ ۽ مان پنهنجا
ڳوڙها لڪائن جي ڪوشش
ڪرڻ لڳس.

تو کي خوشي نه ٿي ڇا ۽
مائي مون کي ڏسندي چيو ته،
خوشي ڇو نه ٿيندي، پر حسنا
تنهنجي ڪڏهن به پڇاڻي
نه ٿي سگهندي. مون مائي
کي عجب مان ڏسندي پڇيو
”ڇو مائي ڪهڙي گهٽ ٿي
آهي تنهنجي ڀاءُ؟“ سٺي شڪل
شبابت، سٺي نوڪري. آخر ڇو
ادا ممتاز انگار ڪندو. مائي
جنت ٿڌو ماڻه پريندي چيو ته
”سٺي شڪل سٺي نوڪري
ممتاز وارن لاءِ ڪي بهيت نه
ٿي رکي. هو ڪنهن کي
ڇو وڪري ڪونه ڏيندا آهن.
ڪيتريون ئي حسناون شادي
جو انتظار ڪندي فوت ٿي ويون.
انهن مان حسنا جي وڏي پٽ
به هڪ هئي. ائين چئي مائي
جنت وڃي تنهنجي ڪم مان
لڳي ۽ مان ائيني مٿي کي هٿ
ڏئي ويهي رهيس پرمان امان کي
ايندوڏسي مان اتي پئس. پرمان

”هٿ سان تنهنجي ماءُ آهيان
سڀ ڪجهه سمجهان ٿي. ڏيتر
نه هميشه پرايون هونديون آهن.
مان تنهنجو ڏک محسوس ٿي
ڪريو. ان سو مان تنهنجي
لاءِ پڇاڻي آڻڻ جي ڪوشش ۾
آهيان ۽ اڄ وڃان ٿي ادا ممتاز
جي گهر حسنا جو سڱ ڪهرڻ!“
حسنا جو نالو ٻڌي مون ڪدم
کڻي امان کي ڀاڱو وڌو. امان
مون کي پري ڪندي ڪندي
چيو ته ”لهو لهو ڪهڻي خوشامد
ڪهڻي هاڻي مان وڃان ٿي تون
تستائين ويهي تنهنجي اچڻ جو
انتظار ڪر.“ امان ويهي ته اوچتو
مون کي پريان مائي جنت
ايندي نظر آئي. مائي ايندي
چيو ته ”ڇو آئي اڄ ڏاڍو خوش
ٿي نظر اچين.“ مون مائي کي
خوش خوش ۽ ٻڌاءِ وڌو.
”مائي اڄ مان ڏاڍو خوش
آهيان. اڄ خوش نه ٿيندس ته
ڀو ڪڏهن ٿيندس مان تنهنجي
ڀاءُ جي شادي ٿي ڪريان. سو
اڄ امان ادا ممتاز جي گهر وٺي
آهي حسنا کي تنهنجي پڇاڻي
بنائڻ!“ حسنا جو نالو ٻڌي مائي
جو منهن ٽپي لهي ويو ۽ مائي
ٻاهر وڃڻ لڳي. مون مائي کي
روڪندي چيو ته ”ڇو مائي

نسردين شاهه

پڇتاءُ

بخش جو آخري بهر
به گذرڻ وارو آهي
پر تو بخش نه ڪبو
جو.....

تون خدا نه هئين

.....

هن شهر ۾ گهٽ

وڌندي وڃي.

ڪا روشني نٿي اڀري

آه. هيءَ گهٽ. هيءَ اوندهه

ڪوڙو شان

الاس قاضي

شام جو وقت هو، آڱ ڪتاب کڻي پڙهڻ لڳس، پر ڪتاب مان ڪو لطف نه پيو اچي. سوچيم ڇا ڪجي؟ ذهن تي زور ڏنم ته ياد اچي ويو ته اڄ ٽيليويزن تي سٺو پروگرام آهي ۽ ان ۾ اڄ سيمه جو خاڪو نه آيو آهي، اهو اطلاع مون کي سيمي خط وسيلي ڪيو هو. سيمي منهنجي ننڍي هوندي جي سهيلي آهي. ۽ اسين گڏ ننڍيون ئي وڏيون ڏيون آهيون. هاڻ سال کان سيمي گراڇي ويل آهي، تمام جدي سلسلي ۾ ڳوٺ ۾ تعليم جو پورو انتظام به نه ڪون آهي. ۽ هوءَ پنهنجي تعليم مڪمل ڪرڻ تي گهري. ان ڪري هوءَ پنهنجي مامي جي گهر رهندي آهي. اسان پنهنجي جي وچ ۾ هاڻي خط وسيلي ئي ملاقات ٿيندي آهي. سيمي ڪجهه وقت اڳ لکيو هو ته مان ٽي ويءَ تي ڪم ڪرڻ تي چاهيان ۽ ان جي اجازت مون کي منهنجي والدين جي طرف کان ملي چڪي آهي. مولعو مليو ته ضرور ڪندم. مون کي خوشي ته تڏهن ئي ڳوٺي ٿي هئي ته اسان ڪي ماڻهو اهڙا پيدا ٿيا آهن جيڪي پنهنجا قدم اڳتي وڌائي رهيا آهن. رسمن رواجن جا جوڙيل بند، واريءَ جي ڪوٺن جان پرندي محسوس ٿيڻ لڳا. وري مون کي خط مليو ته هاڻ منهنجو پروگرام ضرور ڏسجاءِ. سو مان هڪدم ٽي وي کولي ڏسڻ ويهي رهيس. پهرين ڪوشش هيس پر تمام سٺو ڪم

ڪيائين. مان دل تي دل ۾ هن جي بهادريءَ تي داد ڏيڻ لڳس. هڪ سنڌي چوڪري سا به هبند معشري جي هئي خاندان ۾ ٿي. ويءَ تي اداڪاري نه ڇڏي پر درڪار ٻاهر نڪرڻ جو تصور به ڪانه لکيو ويندو آهي. هڪ ته هوءَ اڳي ئي پنهنجي همت ۽ بهادري جي ڪري تعليم بڻي حاصل ڪري. اها هن جي وڏي همت آهي. نه ته اسان جون ڪيئي چوڪريون بي همت هجن ڪري ذاتي ملڪيت بڻيون ويڙهيون آهن ۽ ساڻه به ڀڄي ڀڄي پيون کڻن. اکين هوندي به ڀين جي ڏنيل راهه تي پيون هلن. زبان هوندي چڻ بي زبان آهن. مان ان خوشيءَ ۾ ئي هئس ته ٻاهر اڳوڻ ۾ ڪنهن جا آواز اچڻ لڳا. ”لڳي وياسي، اسان منهن ڏيکارڻ جهڙا نه رهيا سي. اسان جو منهن ڪارو ٿي ويو. غضب ٿي ويو. اڙي هاڻ ڇا ٿيندو؟“ هوءَ هڪ ماهي آهي لفظ چوندي ٿي وئي. مان ٻاهر نڪري آيس. ڏٺم ته ڏاڏي نوران هئي. سيمي جي ڏاڏي، اسان ڀوڳندي آيس ۽ ڏاڏي کان پڇڻ لڳس ته ”ڇا ٿيو آهي؟“ هن کي هٿ کان وٺي ڪٽ ڏانهن ويهارڻ لاءِ وٺي ويڃڻ لڳس. ته هوءَ پٺ تي ويهي رهي. ۽ مٿي تي هٿ هڻڻ لڳي. مان وڌيڪ حيران ٿي ويس. ڏاڏي چپ ٿي نه پئي ٿي جو پڇائين ته ڇا آهي. پاڻ چونڪڻ پڇڻ لڳي ”ماڻي ڇا ٿيندو؟“ ڏاڏي ڇاچو؟ ڪجهه ٻڌاءِ ته سيمي. ”ڇا ٻڌايان؟“ ٿيو اهو

ڪون ڏٺو ڇا؟ جيڪو ان چوري سيمي منهن ڪارو ڪيو آهي. مان سيمي حقيقت سمجهي ويس ته اهو نامم سيمي جي ئي وي ٿي پروگرام ڪرڻ تي آهي. ٿوري دل جهلي ڏاڏي کي چيو ”هوءَ ڇا آهي. هي جو توهان ايڏيون چوڪريون ڏسو ٿا آهي به ته ڪنهن جون ڌيئرون آهن سيمي ڪا غلطي ڪونه ڪئي آهي.“ ڏاڏي جو وارو وڌيڪ چڙهي ويو. ”ڏوڙ هائڻ آهي چوربون. اسان خاندان کان ٻاهر ڪڍڻ پنهنجون چوڪريون ڪڍيون آهن؟“ مان دل ۾ چوڻ لڳس واقعي توهان چوڪرين جا مٿا اڇا ڪري ڇڏيو، پر خاندان کان ٻاهر ڪڍڻ ڏيو. هنن جي زندگي عذاب بڻائين. طرحين طرحين اذيتون ڏيڻ توهان جو ڪم آهي. ان ۾ ئي فخر محسوس ڪندا آهيو. ڏاڏي وري ڪلهن ٽٽڻ لڳي. ”هنن ته اسان جي لڇ نه رکي.“ الا ڪهڙي چوري سان پرڻجي وئي آهي. خبر نه ڏئي اٿين. پڙهيس کي مار پوي تنهن کي ته خبر هوندي ان ته منهن اچو ڪوٺائين. هاڻ ڪهڙي ڇڏيندس. وري ان کي ڇڏيندا جنهن سان پرڻي آهي مان هاڻ وڌيڪ سهي نه ٿي سگهيس ۽ اڌ مان ڳالهه ڪئي پڇڻ لڳم ته ”توهان کي ڪنهن ٻڌايو آهي ته سيمي شادي ڪئي آهي؟“ اڙي ٻڌائيندو وري ڪير هسي جو ماريو بيگم بيگم ويو ڪوٺائين. منهنجي سيمي ڪاوڙ لهي وئي. مرڪي پيس ته اهو ٿوڻي جي ٻن ٻن ڏيندي آهي يا وري ان کي مادگي ڇڏيس. دنيا الا ڪٿي پھتي آهي. پر هنن لا ڪا سڌي سنئين ڳالهه به سمجهه کان ٻاهر لڳي پئي آهي. هي پنهنجي سمجهه هٿل جيڪو اٿن، ان کي اڃاين بي سوڌ ڳالهين ۾ وڃايو ڇڏين. هوءَ پنهنجي شان مان کسي مٿي ڪرڻ جي شوق ۾ ڀين جي عيب جوئي ڪندي ورهيس ڏڏي ڇڪا اٿن. ۽ ڪيئي گڏي وٺندا. ڪنهن ڳالهه سوچڻ سمجهڻ لاءِ وقت ڪٿي اٿن؟

فن

سان پڙهيو ٿو
رفيق احمد ميمڻ

پڄونتي ناواڙي

سوال: اوهانجو جنم ڪٿڻ
۽ ڪٿي ٿيو؟
جواب: ادا منهنجو جنم
پهرئين فيبروري ۱۹۳۰ع ڪراچي
۾ ٿيو. اصل اهاڻو ڳوٺ نصرپور
ضلع حيدرآباد آهي.
س. اوهان جي تعليم ڪيتر
آهي ۽ ذاتي زندگي متعلق
ڪجهه ٻڌايو.
ج. مون مئٽرڪ تائين تعليم
ورتي آهي. پرائمري تعليم ڪراچي
۾ فريئر روڊ وٽ انڊين گرلس
اسڪول مان حاصل ڪئي. سال
۱۹۳۷ع ۾ ورهاڱو ٿيو. سال
۱۹۳۸ع ۾ لاهور سبب سنڌ
منجهان لڏي بمبئي اچڻو پيو.
پهرين ساڻن ڪملا گرلس هاءِ
اسڪول ۾ پڙهيس ان بعد هاءِ
اسڪول فار سنڌيز مان ۱۹۵۷ع
۾ مئٽرڪ پاس ڪئي. اسان ٽي
ڀائر ۽ ٽي ڀينرون آهن مان ٽئين

پڄونتي ناواڙي تعارف:

پڄونتي ناواڙي فيبروري ۱۹۳۰ع ۾ ڪراچيءَ ۾ جنم ورتو. ورهاڱي کان اڳ پنهنجي
والدين سان ۱۹۳۸ع ۾ لڏي بمبئي پهتي، جتي اڄ تائين رهي ٿي.
گذريل اڙهن سالن کان باقاعدي سان سنڌي ڪانگهه جي حيثيت ۾ رهي آهي، ڪانگهه
کان سواءِ شروع واري عرصي ۾ هن سنڌي اسٽيج ڊرامن ۾ به ڪم ڪيو آهي ۽ آل
انڊيا ايوارڊ حاصل ڪيو آهي. گڏوگڏ سنڌي فلم ”سنڌوءَ جي ڪناري“ ۾ هيروئن
ٿي ڪم ڪيل آهي. شادي نه ڪئي اٿس ۽ پنهنجو پاڻ کي سنڌي سنگيت لاءِ
ارپي ڇڏيو آهي.
هندستان جي ڪنگ ڪوچ ڪان ملهه هانگ ڪانگ، مڻيلا، بنڪاڪ، جڪارنسا،
سنگاپور، ٽوڪيو، ٽائيپي (فارسوا) ۽ ڊيشي ۾ رهندڙ سنڌين جي دعوت تي وڃي
پنهنجي فن جو اظهار ڪري چڪي آهي. ڪجهه وقت لاءِ بمبئي ۾ امتحان طور
اسپيشل ايگزيڪيوٽو مئنيجرمنٽ به رهي چڪي آهي ۽ هندستان ۾ صف اول جي
جي سنڌي ڪانگهه ڪلاڪارن ۾ سندس ڳائڻو ٿئي ٿو.

رفيق احمد ميمڻ

نمبر تي آهيان.

س- سنگيت ۽ ڪلا جو شوق ڪڏهن ٿيو؟

ج- ڳائڻ جو شوق ننڍي لاکئون هنڌ. ان وقت اسانجي گهر ۾ رڳو نه هوندو. پر اسان جي گهر جي هيٺان ڪو گهر هو. جڏهن ۾ رڳو ٿي ڪو گيت ٻڌندي هئس ته ڪم ۾ پڌڻ جي شوق ۾ ڇوڙ هائي ان گهر ۾ ويندي هئس. ان کان سواءِ اسڪول ۾ جيڪي بيت پڙهايا ويندا هئا اهي به هروقت گهر ۾ وڏي آواز سان ڳائيندي رهندي هئس. سمورو وقت گهر ۾ ڳائڻ سبب ماءُ جا ڊوڪا ۽ ڳالهائڻ به سهڻا هوندا هئا.

س- سنگيت جي ڀاءُ عده تعليم ڪنهن کان حاصل ڪئي؟

ج- سنگيت جي باقاعده تعليم ڪنهن استاد کان حاصل نه ڪئي آهي. پر سنگيت اسڪولن ۾ سکيا ضرور ورتي آهي. سال ڪيڏا ڏاڍو ميوزڪ اسڪول ۾ ۽ ۲۰ سال ڪن نڪل گهوش ميوزڪ اسڪول ۾ تعليم حاصل ڪيم. عملي سکيا انڊين پبل فيئرس انسٽيٽيشن مان ورتي. ان وقت ننڍي کنڊ جو مشهور ڪهاڻيڪار خواجہ احمد عباس ان جو صدر هوندو هو.

بمبئي يونٽ گورنمينٽ وقت بولٽ سنڌي، مراٺي، گجراتي، هندي ۽ اردو ۾ ڳائيندا هئاسين ان وقت منجهس ڪوڪمار، بلراج ماهني، اي ڪي هنگل به ان ۾ حصو وٺندا هئا. ۱۹۷۸-۱۹۸۰ جو زمانو هو. ڪڏهن ڪڏهن لائيننگشڪر به شريڪ ٿيندي هئي. ميوزڪ ڊائريڪٽر سليل چوڌري انهن پروگرام ۾ هدايتون ڏيندو هو.

س- سنگيت ڪيئن علاوہ پرفارمنگ آرٽس جي ٻين شعبن مثلاً اسٽيج ڊرامن يا فلمن طرف

به توجه ڪيو يا نه؟

ج- ادا سان ڊرامه آرٽسٽ طور ڪم ڪيو آهي. منهنجن ٻائرن ريجيو ۽ ايشور به مونسان گذر اسٽيج ڊرامن ۾ ڪم ڪيو آهي. ايشور ته ان وقت بهترين ڪلاڪار انگريز ليڪچرر هو. مون شيڪسپيئر جي مشهور ڊرامن اٽيلو (سنڌي) ۾ ڪم ڪيو ۽ آل انڊيا مقابلن ۾ پهريون انعام حاصل ڪيم. ان کان علاوه هڪ سنڌي فلم ”سنڌو جي ڪناري“ ۾ هيروئن جو رول ڪيو آهي. اها فلم دادا گوپند مالهيءَ پروڊيوس ۽ ڊائريڪٽ ڪئي. اها منهنجي پهرين ۽ آخري فلم ثابت ٿي. ان بعد مشهور ميوزڪ ڊائريڪٽر هيمنت ڪمار هڪ هندي فلم ۾ ڪم ڪرڻ جي آڇ ڪئي پر مون قبول نه ڪيو.

س- اوهانجي عوام آڏو پهرين ڪوشش ڪهڙي هئي؟

ج- پهريون ڀيرو سنڌي ڪلاڪ رينڊل ۾ پرفارم ڪيم. ادا شروع ۾ ته مان هنديءَ ۾ ڳائيندي هئس. بنگالسي فلم ڊائريڪٽر رپ وڪ گهنگهه ۾ فلمي دادا گوپند مالهيءَ کان شاه ۽ چل سائينءَ جو فلسفو پڌڻ بعد اسان کي انساڻ ڏياربو ته هندي فلم لائين ۽ سنگيت سان رهڻ ڪري ممڪن آهي ته گوپند مالهي وڏو فلم ڊائريڪٽر ۽ پڳون تي نوازي ٿي لائيننگشڪر ثابت ٿئي پر اوهان جي شاه ۽ چل جو چسا ٿيندو؟ ڇا اهو ممڪن ناهي ته هن ڇوڪري جي معرفت سنڌ کان لڏي آيل هندستان ۾ ٽڙيل پکڙيل سنڌي انهن جو نئون نسل چل ۽ شاه کي سڃاڻي وڃي. ان کان پوءِ مون ۽ گوپند مالهي پنهنجو توجه صرف سنڌي سنگيت تي ڏنو جيڪو اڄ تائين ڪندا اچئون.

سوال- اوهان هيلانئين ڪهڙن

شاعرن جو ڪلام ڳايو آهي؟

جواب- سڀ کان اول لاڳيتي لطيف جو ڪلام ڳايو آهي. ان کان سواءِ سچل، گورڊن ڀارتي، هوندراج دڪايل، ۽ ۱۰۰ ولاءِ واسديو ٽرمبل، هڪشن راهي ۽ شيخ اياز کي ڳايو آهي. س- اوهان هيلانئين لڳ ڀڳ ڪيترا گيت رڪارڊ ڪرايا آهن؟

ج- گهٽ ۽ گهٽ ٽي سئو کن گيت يا ڪلام رڪارڊ ڪرايا آهن. جن ۾ رڳو ٽي هزار ماسٽر وائس، لائيننگهاري رڪارڊ ڪيا. ڪي به شامل آهن.

س- آهي ڪهڙيون رجسٽريون آهين جيڪي اوهان پاڻ مرادو جهونگارينديون آهيو؟

ج- گهڻوڪري شاه عبداللطيف جو ڪلام ”ڏني“ ساڳو سورن جي ٻينگهي منجهس لولي آهي جهونگاريندي آهيان.

س- اوهانجي پسند جا شاعر؟

ج- شاه عبداللطيف ڀٽائي جا ڪلام مونکي به پسند آهن. س- ڇا اوهانکي ان ڳالهه جو اندازو يا احساس آهي ته اوهانجي ڪلا يا فن کي سنڌ ۾ ڪيترو ڀڳو ۽ پسند ڪيو وڃي ٿو. ان سلسلي ۾ اوهانکي سنڌو يا آڪاش وائيءَ جي معرفت ايندا آهن؟

ج- ان سلسلي ۾ مونکي سنڌيءَ طرح به آڪاش وائيءَ جي معرفت پڻ ڳڻيائڻ خط ايندا رهندا آهن. جن لاءِ مان ٿورائي آهيان. البت مونکي افسوس آهي جو سٺي ۽ گهڻي منصروفيت سبب گهڻن خطن جا جواب ڏئي نه سگهندي آهيان.

س- اوهان هندستان جي ڪهڙن شهرن ۾ بيلنگ پرفارمنس ڏني آهي؟

ج- ذري گهٽ سموري هندستان

۱۰ مونکي وڃڻ ۽ پنهنجي فن جو
مظا هرو ڪرڻ جو مولو مليو آهي.
جوڌپور (راجسٿان) کان گودني
(آءِ) تائين ۽ دهلي کان بنگلور
تائين جنهن ۾ شهر ۾ ڪوٽ ۽
سنڌين جا پنج گهر ۽ آهن ته
سانکي نيند ڏيئي گهرايو ويو
آهي ته اسان پنهنجي ڪلا
مظاهرو ڪيو آهي.

س- سنڌ جا هندو خاص
خاص ڪري هانگ ڪانگ،
سينگارو، ديشي يا ڏور اوڀر جي
ٻين شهرن ۾ چڱي تعداد ۾ رهن
ٿا. ڇا اوهان انهن جي دعوت
تي ڪڏهن ويا آهيو ۽ فن جو
مظاهرو ڪيو آهي؟

ج- ادا ڏي- سي ۾ ڀر دليا،
ڪانگ ڪانگ ۾ ڀر دليا هڪ
ڀيرو سينگارو، توڪيو،
جڪوٽا، منيلا، تائي (فارسوا)
اتي رهندڙ سنڌين جي
دعوت تي وڃي چڪي آهيان ۽
فن جو مظاهرو ڪيو آهي. جنم
ڀوسي سنڌ سان ۽ سن ڪوڙ دليا
اسان کي نيند ملي آهي خاص
ڪري ميرپور ماٿيلو شڏائي دربار
طرفان هر دائو هائي ته ٿي سگهيو
آهي.

س- ڇا اوهان کي سنڌ ٻيهر
ڏسڻ جي ڪڏهن سگهه ٿي آهي
يا سنڌ گهٽڻ جو شوق يا ارادو
ڪيو آهي؟

ج- سنڌ ٻيهر ڏسڻ جو تمام
گهڻو شوق آهي. خاص ڪري پٽ
شاهه، لندڙ لال شهباز، اڏيرو لال ۽
وڃڻ ۽ ڏسڻ جو بعد چاهه آهي.
ان کانسواءِ ڪراچي، حيدرآباد،
سکر، ساڄ ٻيلو ۽ ٻيا شهر ڏسڻ
جو به شوق آهي.

س- اوهانجا پسنديده سنگيت
ڪار ڪهڙا آهن؟

ج- منهنجا پسنديده سنگيت ڪار
بلو سيران، سي اوچين ۽ سي
لکمي چند آهن. گهڻي ڀاڱي منهنجي
ڪيٽن ۽ سي لکمي چند سويقي

ڏني آهي جيڪو پاڻ ۾ هڪ سڌو
کان هڪ آهي.

س- سنڌ جي موجوده ڪلاڪارن
مان اوهان کي سڀ کان وڌيڪ
ڪهڙو فنڪار پسند آهي؟

ج- سنڌ جي ڪلاڪارن
کي ٻڌڻ جو مولو تمام گهٽ
ملندو آهي. مون گهڻي ۽ گهڻو
محمد يوسف کي ٻڌو آهي انکان
هلاوه عابد پرون ۽ مائي ڀاڳي جا به
گاييل گيت ٻڌا آهن ۽ پسند آهن.
س- اوهان جي خيال ۾ سنڌي
هندستان ۾ سنگيت ۽ ٻوليءَ جو
آئيندو ڇا آهي؟ اوهان ان مان
ڪيتري قدر مطمئن آهيو؟

ج- ادا هندستان ۾ سنڌي
سنگيت جي آئيندو تمام شاندار
آهي. ان ڏس ۾ اسان
ڪلاڪارن سنگيت ۽ ڊرامن وسيلي
گهڻو پرچار به ڪيو ۽ انجا سڌا
نوجوان اسانجو پهريون
سنگيت سڏيل هو جنهن هندستان
جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ لاڳيتو پنهنجي
ڪلاڪن تائين ۽ پروگرام ڪيو.
ظاهر آهي ته جيڪڏهن ٻڌندڙ
دلچسپي نه وٺن ته ڪوبه فنڪار
ايتري وقت لاءِ پروگرام نه ڪري
سگهندو. ان سلسلي هڪ ڳالهه
ڪندس ته مونکي پهرين سنڌي
چوڪري هجڻ تي فخر آهي ۽
مون سڌا لفظن ۾ برداشت ڪري ۽
سنڌي سنگيت کي بچائڻ لاءِ جن
ڪيو ۽ ان ۾ ڪاميابي به حاصل
ڪئي.

س- اوهانجي زندگيءَ جو
ڪو اڻ وسرنڌڙ واقعو؟

ج- هڪ ڀيري اسانجي سنگيت
منڊل جو ٻوٽي ۾ پروگرام هو.
ٻوٽو بمبئيءَ کان جارسو ڪلوچر
پري آهي. مقرر ڏينهن لاءِ پوري
سنگيت منڊل واسطي ترين جون
سٽون ۽ ڪرايون ويون. اهي
سموريون ٽڪيٽون ۽ اسان
سڀني جا ڪپڙا ۽ ٻيو ضرورت
جو سامان سنگيت منڊل جي

اڇارج دادا گوپند مالهيءَ جي
حوالي ڪيا ويا. مونکي ۽ مونسان
گڏ ڪجهه ٻين ڪلاڪارن کي
ان ترين ۾ باندرو اسٽيشن کان
چڙهڻو هو. گوپند مالهيءَ کي
سامان ۽ ٽڪيٽن سميت بمبئي
سينٽرل اسٽيشن کان چڙهڻو هو.
باقِي ٻن ڪلاڪن کي الهاس
نگر مان اها ترين پڪڙائي هئي.
هڪ ٽيل سٽن ۽ ٻوڪيءَ جا نمبر
اسان وٽ هئا. سو پنهنجن سٽن تي
اسان باندرا کان چڙهي ويهي
وهياسين. بمبئي سينٽرل اسٽيشن
تي دادا گوپند مالهيءَ کي
ٻهجن ۽ ڊبرئي يا رش گهڻي هئي
پهرين حال ڪنهن جي حوالي ڪيل
مان هلندڙ گاڏي ۾ مڙهي ڪنهن
ٻوڪي ۾ کڻي هن اڇلايو. ۽
دادا گوپند مالهي گاڏيءَ ۾
سوار ٿي نه سگهيو. گاڏي جيترو
وقت بمبئي سينٽرل تي بيٺي
هئي ته اسانکي بظاھر گوپند
مالهي نظر ۾ نه آيو. گاڏي
جڏهن آتان وڙهي ته اسان
سمجهيو ته شايد دادا الهاس نگر
مان باقسي ڪلاڪارن مان
گڏ چڙهي. پر الهاس نگر وٽان
باقِي فنڪار نه گاڏي ۾ سوار ٿي
اچي اسان سان گڏيا پر گوپند
مالهي جو پتو نه پيو هالي اسان
ڀاڙهن تيرهن چئن وٽ صرف جهر
تي ٻيل ڪپڙا هجن ۽ سڙ
مرندا هئا مان ضرور هوا
ٻاڦي جيئن ته ٽڪيٽون ورتل هيون
۽ هر پروگرام کانپوءِ پٺا چٽا
خاص ملي ويندا آهن. سي ٿورا
ٿورا پٺا ته شايد هر هڪ وٽ
هئا پر ايترا پٺا ڪونه هئا جو ٽڪيٽ
چيڪر کي ٽڪيٽن جا پٺا
ڏيئي ۽ اسان چند ڇڏايون.
الهاس نگر تائين ته اسان
ٽڪيٽ چيڪر کي فرمايو ته
اسان جو هورا ۽ چڙهڻو
آهي جنهن وٽ سموريون ٽڪيٽون
آهن. ڏاڍا پريشان ٿياسين ته ڇا

ڪجي جو ٻوٽي بهڻ بهاء
ريلوي پوليس جي ور چڙهن جو
خطرو نظر هي آيو. نيٺ اها تجويز
انهي ٽن ٽرين ۾ ڳائي وڃائي ڪجهه
دان حاصل ڪيون ته جيئن
ٽڪيٽ ڇڪر ڪي منهن ڏيئي
خيريت سان ٻوٽي بهڻي سگهون.
حالانڪ سڄو ته هرگز نه ٻيو
لڳي. اڃا شروع ڪرڻ وارا
هواسين ته ٽرين ۾ سوار
سنڌي سٺ اسانڪي سڙائي
ووتو. ان ڪري جڏهن ان پريشان۽
جسي خبر پئي ته هن سان
سڄي جي ٽڪيٽن جا پئسا پريا.
جيڪي بعد ڪنهن طرح انڪي
واپس ڪيائين پهر حال ان طرح
ريلوي پوليس ۽ ٽرين ۾ ڳائي دان
حاصل ڪرڻ جسي نوٽ کان
ذري گهٽ بچي وياسين.

س. اوهانجي پسنديدہ
شخصيت جنهن ڪسان اوهان
متاثر آهيو؟

ج. اڌا جنهن شخصيت کان
مان گهڻو متاثر آهيان. اها گوڻه
مالهه جي شخصيت آهي. مان
اٺين کڻي جوان ته جڳڏهن مونکي
گوڻه مالهه جي چايا نه هجي
ها ته شايد ايتري ڳائڻ جي قابل
نه هجان ها. جيڪي ڪجهه
مونکي حاصل ٿيو آهي اهو گوڻه
مالهه جي چايا ۽ اشرواد جي
بدولت آهي.

س. سنڌ واسين لاءِ ڪو
پيغام ڏيڻ چاهيندئون؟

ج. سائينر مدائين ڪرهن
مٿي سنڌ سگاو
دوست ٿيون دلدار
هالڻ سڀ آباد ڪرين.

امان وٽ ڪٿي به ٿي
اهڙيون هستيون ٿي گذريون آهن
جنکي تاريخي حيثيت حاصل ٿي
ويئي آهي. پر عجب جي ڳالهه
هي آهي ته انهن متعلق تاريخ
جا دفتر خاموش آهن. تان سين به
انهن هستين سان ڊگ آهي. ننڍي
ڪنڊ جي موسيقي جي آسمان جو
هي ماهتاب اڄ به ماڻهن جي
ذهن تي چمڪي پيو.

اسان وٽ ڪي به اهڙا
وسيلو نه آهن جو هنجي زندگيءَ
جو يقيني احوال ڄاڻي سگهون.
هنجي حياتيءَ جي ڪا هڪ
جهڙاڪ ٿي هنجي متعلق ڪجهه
ٻڌائي ٿي. انهي ڪري
تان سين جي ڪنهن سوانح
ڪي قطعي نٿو چئي سگهجي.
حقيقت ۾ اسانو ائين هڪ ٻئي
سان ملي ويا آهن جو ڇو ڇا
ڪانهو به فرق نٿو ڪري سگهجي.
انهي ڪري تان سين متعلق هي
سهڙيل احوال به ڇند پتل ۽
غير معتبر روايتن تي مدار رکي

ٿو. تان سين بابت ٿورو ڪي
گهڻو صحيح احوال ابوالفضل جي
ڪتاب آئينه اڪبري ۾ آيل
آهي. انهي ۾ لکيل آهي:
”ميان تان سين ڪي راڳ
جي هنر جو استاد هڪ ڏهن
انسان هجڻ ڪري اڪبر جي
دروار ۾ داخل ڪيو ويو. هزارن
سالن جي عرصي ۾ به اهڙو
عظيم موسيقار پيدا نه ٿيو آهي.“
اهو بيان تان سين جي ذوق وڌيڪي
تي هلندڙ تڪرار ڪي ختم ڪري
ٿو ڇڏي. ڇاڪاڻ ته تان سين
جي هڪ همعصر چئي طرح
ڄاڻايو آهي ته هو اڪبر جي
دروار جو رڪن هئو. مٿي ڏنل
حوالي مان هيءَ ڳالهه به صاف
ٿي وڃي ٿي ته تان سين مسلمان
هئو. ڇاڪاڻ ته هنجي نالي
اڳيان لفظ ميان لکيل آهي.
انهي ڪري هنجي هندو هئڻ
جون سڀ روايتون رد ٿي وڃن
ٿيون.

تان سين جي تاريخي حيثيت

جي تصديق ڪئي. ٻي ڳالهه مان به ٿئي ٿي. اهو آهي بڙي آغا جو بيان، جيڪو ڪنهن وقت "مارس ميوزڪ ڪاليج" جو وائس پرنسپال هئو. هائي ڪراچيءَ ۾ رهندو هئو. هنجو چوڻ آهي ته هن وقت تان سن جو اصلي شجرو آهي جيڪو هنڪي تان سن جي پوئين مان علي خان گذاري نالي هڪ شخص کان مليو هئو.

تان سن جي والدين ڏاڍي سان شادي ڪئي هئي پر سندن تائين اولاد جي نعمت کان محروم رهيا. اولاد پائڻ لاءِ هو اڪثر اوليائن ۾ بزرگن جا آستان هيا پيدا هئا ته ان ڪو ڪم ڪرم جو ڪڪر وڃي پوي. ڏوريندي ڏوريندي اچي شيخ محمد غوث گوالياري وٽ پهتا جنهن کين يقين ڏياريو ته ڪلٽار جي ڪرم سان کين ڊگهت ڏيندو. انهي درويش جي دعا قبول پئي. ۽ اٽڪل ۱۸۶۴ع ڌاري هنن کي تان سن ڄائو. ڪن محققن جو چوڻ آهي ته هن جو اصل نالو شاذ الله خان هئو پر هي سڏجڻ ۾ "سن" يعني موسيقيءَ جي حياتي لڳو. اڳيون لفظ "سن" بعد ۾ ڳنڍيو ويو جنهن جي معنيٰ آهي آلپ. انهن پنهنجي لفظن جي مڃاڻ سان تانسن نالو ڄڙيو جيڪو شاعريءَ ۽ راڳ پنهجي جي لحاظ کان سهڻو ۽ سريلو آهي. جڏهن تانسن ڪجهه وڏو ٿيو ته والدين هنڪي شيخ محمد غوث وٽ کڻي آيا. ان وقت تانسن جي ڄمار چار سال ڄار مهينا ۾ ڄار ڏينهن هئي. شيخ صاحب راڳ جو ڏاڍو شوقين هئو ۽ پاڻ به سٺو راڳيندڙ ليکيو ويندو هئو. جڏهن تانسن کي هنجي هنج ۾ ويهاريو ويو ته ان وقت شيخ صاحب پاڻ ڇوڙي رهيو هئو. هن پاڻ جي ٿوري

هڪ ڪڍي تان سن جي چمن تي مڪي ۽ دعا ڪئي ته هو عظيم ۽ زليرو راڳيندڙ ٿئي. هم تاثر اهو آهي ته تانسن جي آواز جي مٿڻ ۾ شهرت انهي ڪري ٿي ٿي.

شيخ گوالياري: تانسن جي

والدين هنڪي شيخ صاحب وٽ انهي ڪري ڇڏيو ته جيئن هو راڳ جو فن سکي سگهي. شيخ صاحب جي باغ ۾ ڪنهن قسمن جا پڪيڙا هوندا هئا. تان سن روزانو باغ ۾ وڃي انهن پڪيڙن جي آڏين جو نقل ڪندو هئو. انهي نقل ڪندي هو اڇڙو قابل ٿي ويو جو انهن وانگي پيو پوليو پوليندو ۽ ڳائيندو هئو. انهن پڪين کانسواءِ اتي باغ ۾ هڪ شينهن به پيري ۾ پوريل هوندو هئو، جتان هن شينهن جي ڪچڪوڙ نقل ڪرڻ به سکي. هڪ ڀيري سٿرا وارو بابا هريداس شيخ وٽ اچي مڃاڻ ڏنو. بابا هريداس پنهنجي دور جو مشهور ۽ برڪ راڳيندڙ هئو. هندي ڪلاسيڪي موسيقي جي سکيا جا شائق هنجي آخر ۾ سلاسي هوندا هئا. هو وڏي استادانه انداز سان انهن جي تربيت ڪندو هئو. هڪ صبح شيخ صاحب ۽ بابا هريداس باغ گهمڻ ويٺا ته هڪ منهن هڪ حيرت انگيز نظارو ڏٺو. هنن ڏٺو ته تانسن وڏي مهارت سان پڪين جي آڏين جو نقل ڪري رهيو هئو. اچا هو وٺن جي جهڳٽن ۾ ٺٺي پيا هئا ته تانسن شينهن جي ڪچڪوڙ ڪئي. جهڙو هئو سندس آواز پڪين جهڙو مٿڙو تهڙو ئي هئو شينهن جهڙو ڪرمدار ۽ ڳرو. انهي مان پتو پويو ته هنجو آواز جديد ۽ پياڻي جا چار ئي آڪٽيوس (Octaves) والاري سگهيو ٿي. تانسن جي انهن آوازن پنهجي

ڪسي ڪافي متاثر ڪيو. هنن فيصلو ڪيو ته تانسن عظيم گائڪ/راڳي ٿيندو. بابا هريداس جيترا ڏينهن شيخ صاحب وٽ رهيو ڏاڍي شوق سان هنڪي هندي ڪلاسيڪي موسيقي جي تعليم ڏيندو رهيو. هندستان جو مشهور راڳي ڀڳت سورداس به بابا هريداس جو چيلو هئو.

جڏهن شيخ صاحب ڏٺو ته هن جو ڪم ڇانوڻي سو تانسن کي سڀڪري چڪو ته پوءِ کيس راجاستان جي مڪتبش موسيقي ۾ داخل ڪرايو. هن اسڪول ۾ ست سال گذاريندي تقريباً هر راڳ ۽ راڳي، هر قال تان سکي ورتي. ڇو وڃڻو ته انهي شاگردي واري عرصي دوران ئي هن تمام ڏکيو راڳ ڊيهه سکيو. پوءِ هي انهي اسڪول جو مشهور راڳي ليکجن لڳو. شيخ صاحب جي نظر ته اڳي ئي هنجي اندر جي لڪل راڳيءَ کي ڏسي ورتو هئو.

هڪ دفعو جڏهن شيخ صاحب ڪن شهبازن جي دعوت تي گجرات ويو ته تانسن کي به ساڻ وٺي ويو، جتي تانسن پنهنجي مٿڙ ۾ مٿڙي آلپ ۽ فن سان ڪيترن ماڻهن کي موهي وڌو. انهن ۾ نوجوان بيجو باورا به هئو. تانسن جي ويڻ کانپوءِ بيجو سڄو وقت راڳ جي سکيا ۾ مگن رهيو ته جيئن هو وڏو موسيقار ٿي تانسن سان کان به ڪو ڪٿي وڃي. هڪ دفعي بيجو باورا تياري ڪري گواليار پهتو ته جيئن تانسن کي موسيقي جي مقابلي لاءِ لڳاري. ڇو وڃي ٿو ته اهي ٻئي فنڪار گواليار جي پير هاسي واري جهنگل وٽ اچي ويٺا ۽ ڪيترائي راڳ جا متولا ميڙا ڪري اچي مڙيا. جڏهن بيجو پنهنجي سارنگي کڻي راڳ ڇڙيو ته پٺندڙ اچڻ ۾

پنجي ويا. هو ڪاٺيندو رهيو. آلاپ،
تان ولعت، ولعت تان درت -
اڃان هنجي راڳ جي چوٽي سر
نه ٿي هني ته هرن جو هڪ وڻ
سر جي مقناطيسي ڇڪتي ڇڪيو
ڇوڙندو آيو. اڇي بيجو جي
اڳيان ڪوڏا پيڙي ويهي رهيو -
بيجو پنهنجي گلي جو هار لاهي
هرن جي ڳچيءَ ۾ وڌو.
بهر راڳ پورو ڪيو نه هرن
واٽس مليا ويا ۽ بيجو تان سين کي
ڇو ته هو به ائين ڪري ڏيکاري.
تان سين ذري ۾ هڪ ڪانسوا
راڳ ڇڏيو. اڻ ٿيڻي کي ٿيڻي
ڪري ڏيکاريو. ساڳيو هرن جو
ٽولو جهوسندو ۽ جهولندو آيو.
اڇي تان سين اڳيان ڪوڏا ٽيڪي
لهي رهيو. تان سين ساڳي مار
هرن جي ڳچيءَ مان لاهي بيجو
جي حوالي ڪيو. هيءُ واقعو
بظاهر ڏند ڪٿا لڳي ٿو پر هن
مان راڳ جي بي پناه اثر جو
پتو پوي ٿو. انهي واقعي کانپوءِ
تان سين جو نالو - جوڳ
مشهور ٿي ويو. شير شاهه سوري
هن کي ساڻ وٺ گهرايو ۽ درٻار
جو راڳي بنائينس. انهي عرصي
۾ ڇو وڃي ٿو ته هن جي لئون
شير شاهه جي پٽ دولت خان
سان لڳي ويئي. ڇو وڃي ٿو
ته انهي محبت ۾ هو پنهنجو
داماغي توازن وڃائي ويٺو.
هيءُ واقعو تان سين تي لڪيل
شوڪه ساروج ۽ پندت گنداري
لال جي ڪتابن ۾ مذڪور آهي.
ڪيتري عرصي جي رولڙي
۽ دماغ جاع ٿيڻ کانپوءِ جڏهن
هي دهلي پهتو ته هڪ مسجد
قياام ڪيائين. ملان سلامت هن
مسجد جو سنڀاليندڙ هئو. جنهن
کي موسيقيءَ جي چم به هئي.
هي هر مهيني هڪ شام پنهنجي
گهر ۾ موسيقي جي محفل
ڪرائيندو هئو. انهن محفلن ۾
تان سين پڻ راڳيندڙن ڪسان

گهڻو اڳتي نظر ايندو هئو -
انهي ڪري هر رات تي هنجي
واٽي ۽ واه واه هئي. تان سين
ملان سلامت مان ڪڍ پشاور گهڻ
ويو ته اتي به موسيقي جي
ڪيترن متوالن کي موهي آيو.
پشاور کان ٿيندا هي دهلي پهتا.
معلوم ٿئي ٿو ته تان سين
کي سير سياحت جو چڱو چڱو
هئو. هڪ وار وري هي دهلي
چڏي مٿرا روانو ٿيو جتي هنجي
ملاقات بابا هريداس سان ٿي. مٿرا
کان ٿي هي بنگال پهتو. جتي
هن هزارها ٻڌنڌڙن کان پنهنجي
سربلي سنگيت جو داد حاصل
ڪيو. بنگال کان دهلي ورندي
ڪجهه ڏهاڙا راجا راجندر وٽ
ٽڪيو. هڪ صبح راجا راجندر
پنهنجي ڌرتي عبادت ۾ مشغول
هئو ته ٻاهر تان سين ويٺي سارنگيءَ
تي راڳ پيروي جا هي سربلا
آلاپ ٻوليا ته تو هي ڀران -
تو هي گيتا تو هي قرآن -
راجا راجا عجب آلاپ ٻڌي
اهڙو متاثر ٿيو جو هن کي
پنهنجو درٻاري ڪونه مقرر
ڪيائين. سندس ڪرت جي هڪ
ڪتاب، جيڪو، غالباً راجا
راجندر جي وقت جو لکيل آهي
تنهن ۾ ڄاڻايو ويو آهي ته -
تان سين راجا راجندر
جي درٻار جو سڪيه رڪن هئو.
هي ڪيتريون ئي ٻوليون ڄاڻندو
هئو. هن جهڙو راڳي نه اڳسي
ٿي گذريو ۽ نه هن وقت ڪو
آهي.

هي آهو دور آهي جڏهن
اڪبر دهليءَ جو شهنشاهه هئو.
اڪبر اهڙن چونڊ ماڻهن کي
درٻار ۾ رکن جو مشتاق هوندو
هئو. اڪبر موسيقي جي جو
وڏو متوالو ۽ هن هنر جو سرپرست
هئو. زين خان نالي هڪ شخص
هنجي درٻار جو راڳي هوندو هو.
هڪ ڀيري اڪبر جڏهن هڪ کان

ڇو ته ڇا هندستان ۾ اڃان به
ڪو عظيم موسيقار آهي ته هن
تان سين جو نالو ورتو ۽ ٻڌايو ته
هو راجا راجندر جي درٻار ۾
رهي ٿو. پوءِ اڪبر پنهنجو هڪ
خاص نمائندو جلال خان راجا
ڏانهن اساندي تان سين جي گهر
ڪئي. شاهي فرمان جي جلد
پيروي ٿي ۽ تان سين درٻار
اڪبري جي زينت بنو. جڏهن
پهرهون ڀيرو اڪبر هنجو راڳ
ٻڌو ته ڏندن آڱريون اڇي ويس
ڇاڪاڻ ته هڪ کان اڳ اڪبر
اهڙو عظيم موسيقار نه ڏٺو هئو.
ڇا سندس آواز ۽ ڇا هني سندس
لني ڇاڻ. بس ڪمال جي حد
هئي. اڪبر اهڙن ماڻهن جو
ڳولائو هوندو هئو انهي ڪري
توت ٿي پنهنجي درٻار جو رڪن
بنائينس. اهڙيءَ ريت اڄ تائين
تان سين اڪبر جي نون رتن مان
هڪ شمار ڪيو وڃي ٿو. اڪبري
درٻار ۾ رهندي هنجي فن کي
عروج حاصل ٿيو. هن اڪبر جي
شان ۾ ڪئين راڳ جوڙيا. انهن
مان هڪ آهي.

تان سين گهڻي سٺو شاه اڪبر
پرٿور راڳ پيو. ڳايو.
هن پرايچاد ۾ نوان جو مادو
هئو. انهي ڪري جڏهن به ڪو
نئون سر ڏهن ۾ ايندو هئس ته
محنت ۾ رياضت ڪري ان کي
آلاپ عطا ڪندو هئو. هڪ دفعي
درٻار لڳي پئي هئي. اڪبر
تان سين کي ڇو ته اڄ ڪو
نئون راڳ ٻڌائي. تان سين
پنهنجي نئين ايجاءِ کي پيش
ڪيو. اڪبر ٻيا درٻاري ڪافي
متاثر ٿيا. اڪبر چيو ته انهي راڳ
کي درٻاري سڏيو وڃي. هي
راڳ رات جي پهرين ٻهرن ۾
ڳايو وڃي ٿو. هن راڳ جو اثر
تڏهن وڌي وڃي ٿو جڏهن
هي ولعت ۾ سڌم ڳايو وڃي ٿو.
هڪ ڀيري اڪبر تان سين

کان پهچو ته ڇا هن کان به وڏو
هڪ موسيقار موجود آهي .
تان مين نوڙت سان پنهنجي استاد
بابا هريداس جو نالو ورتو. جنهن
تي اڪبر تان مين کي چيو ته
هـ. بابا هريداس کي درٻار ۾
وڌي اچي . تان مين اڪبر کي
هاجزي سان عرض ڪيو ته بابا
هريداس ڪنهن به حليمي بهاني
درٻار نه ايندو . هـ. اڪبر
تان مين کي ساڻ وٺي بابا
هريداس جي حضور ۾ پهتو .
تان مين بابا کي راڳ پڌائڻ
لاڙ عرض ڪيو پر هن انگار
ڪري ڇڏيو . ڇاڪاڻ ته هو
ڪنهن هـ. حاڪم جي حاڪم
مڃڻ لاءِ تيار نه هئو . اڪبر
بابا کان موڪلائي آيو .
حقيقت اها روانگي هڪ اٽڪل
هئي . هيان وڃي اڪبر هڪ
وڻ جي اوت وٺي لڪي بيهي
رهيو . ڪجهه دير کان پوءِ بابا
هريداس تان مين کي پنهنجي
پسند جو راڳ پڌائڻ لاءِ چيو .
تان مين پنهنجي استاد جو
حاڪم . پنهنجي ڳڻڻ شروع ڪيو
پر ڇوڏي وائي ڪجهه ڇڪڻ
غلطيون ڪندو رهيو . بابا کي
اها ڳالهه ڪانه وئي ته هنجو
پيارو شاگرد اهڙي وڻ غلطيون
ڪري ، هو هن بڪدم پنهنجي
ساونگي ڪٿي پاڻ ڳائڻ شروع
ڪيو . جڏهن اڪبر تان مين
واپس دهلي پهتو ته اڪبر تان مين
کي ڪول چڪن ٿي . پنهنجو
تان مين ذهانت کان ڪم وٺندي
اڪبر کي عرض ڪيو ته بابا
هريداس ساري حياتي راڳ جي
رهڻ تي ئي صرف ڪئي پر
هنکي ڪئين معاشن کي منهن
ڏيڻو هوندو انهي ڪري رهايت جو
پورو ٿيڻو ٿيڻو سالي . اڪبر اها ڳالهه
پڌي تان مين کي ٻين سڀني
ذبيدارين کان آڄو ڪري ڇڏيو
هائي هو سڄو وقت رهايت ۾
صرف ڪرڻ لڳو .

جڏهن اڪبر خاندان ۾ هئو
ته هنکي خبر پئجي ته سندس
جنرل خان خاندان سنڌ جي
نواب (ڏٺو جي حاڪم)
جاني بيگ کي شڪست ڏيئي
هنکي گرفتار ڪيو آهي . اڪبر
جاني بيگ جي زخمن تي لوڻ
پرڪڻ ۾ هنکي ڪلٽهار بنائڻ لاءِ
تان مين کي جاني بيگ جي
خدمت ۾ ڳائڻ لاءِ اماڻيو . بظاهر
اهـ. شاهائي عزت هئي ۽
موت تان مين کي شاهي
سوکڙيون ملڻ ڪنديون هيون .
پر اڪبر کي ڄاڻ هئي ته گرفتار
ٿيل تان مين جي ڪا به
عزت الزاني نه ڪري سگهندو .
تان مين جاني بيگ اڳيان
دل کولي ڳايو ۽ ساري رات
سنگيت جا گل ٺهرايو ڪندو
رهيو . جاني بيگ وٽ هـ. ڏٺو
کي ڪين هئو جو تان مين کي
آچي سگهي . جاني بيگ نه
ڏيئي آيو . تان مين جي چوڌاري
ست چڪر لڳائي محبت سان
چيائين . هـ. شاهي سوڳات اٿم
جيڪا توکي آچي سگهي
آهيان . تان مين به انهي مليل
عزت جو اعتراف ڪندي جاني
بيگ کي پئي هٿ پڌي سلام
ڪيو . چيو ته هن ڪڏهن اڪبر
کي به پئي هٿ پڌي سلام نه
ڪيو آهي .
تان مين جي هڪ معاشقي
جو ذڪر هـ. ڪتابن ۾ مليو .
ڇاڪاڻ ته تان مين هڪ
گهوڙي چوڪريءَ تاني جي دام
محبت ۾ ڦاسي پيو . تاني به هڪ
مئي ڳائڻي هئي . هڪ دفعي
تان مين هنجي اڳيان محبت جي
اظهار واسطي ديهڪ راڳ ڳايو
ته سڀ ڏٺا خود بخود پرڻ شروع
ٿي ويا . اها اڳ تان مين جي
اندر هـ. سچ مچ مڃڻ لڳي .
تاني انهي خطري کي پرڪندي
راڳ بيگهه ڳايو . هـ. تان راڳ
چيڙن مان آپ ۾ اڪبر ٿيا ۽ منهن

جا سانڍاڻ سڄي ويا . هڪڙي
جي ڪارونچار مان وڌ ٿي
وسڪر شروع ٿي ته تان مين جي
اندر جي آڳ ملڪي ٿي . انهي
ڪري تان مين ۽ تاني هڪ
پرڻ جا پٽڻ پڌا . شادي ڪئي .
تان مين ۽ تاني جي ڪهاڻي
اڄ به مشهور آهي پر راڳ ديهڪ
نٿو ڳايو وڃي . تان مين هڪ
پرو راڳ هـ. چوڙو . ان کي
”ميان جي نوڙي“ چيو وڃي
ٿو . هي راڳ هـ. ولعت جي
مقدم سر ۾ مئي نموني ڳائي
سگهجي ٿو . اهو راڳ ٽهري
جو ڳايو وڃي ٿو . انهي کانسواءِ
تان مين موسيقي جي دنيا کي
هڪ پرو راڳ ”ميان جي ملهار“
هـ. ڏنو . هيءُ راڳ ساوڻ جي
منڍ يا مينهن جي سانڍاڻ وقت
ڳايو وڃي ٿو . تان مين راڳ
”ميان جي ساونگ“ متعارف
ڪرائڻ سان گڏ موسيقي جي
هڪ ساز رباب کي به سڌاري
موجوده صورت ڏني . تان مين جي
گائڪي کي گوالياري گائڪي
جو نالو ڏنو ويو . هنجس پويان
هالنڪي ”سنيها“ سڏائيندا آهن .
هنجي اولاد ۾ ٽي مشهور راڳيندڙ
ٿيا . (۱) تان راس خان (۲) بيلاس
خان جنهن بيلاس خانسي نوڙي
متعارف ڪرائي . (۳) مامن خان .
سنڌ جو مشهور گرو استاد منظور
علي خان به گوالياري گائڪي
سان تعلق رکندو هئو .
وقت جو پنهي اڏائيندو ويو
۽ تان مين به اچي هـ. سالن جي
ڄمار کي پهتو . عمر جا آخري
ڏينهن هن پنهنجي اباڻي ڳوٺ
گواليار ۾ گذاريا . هنجي خواهش
هئي ته هنجي مڙهه کي ماڻڻڻي
ڳوٺ جي سڄي نصيب ٿئي .
هنجي صحيح تاريخ وفات جو
ڪوبه پتو ڪونهي . اندازو آهي
ته سن ۱۵۸۹ع هـ. ي نئيني
ڪنڊ جو بي مثال ۽ لازوال
3 سونو ۹۱

سوال جواب

* ذبيح ڪوڪر "سنڌي" ڪراچي
 - سنڌ ٽي. سنڌ نالو
 ڪيئن ؟
 ج. منگزين جي گذريل پرچن
 عبدالڪريم ڪٽي صاحب جو
 مضمون پڙهو.
 * امام بخش "بيوس" مڱريو.
 ڪهرو
 - معاشري مان جهالت ڪي
 تڙي ڪيڏن لاءِ ڪهڙين ڳالهين
 جي ضرورت آهي؟

سمورن سوالن جا جواب هن پيڙي به ڏيڻ کان قاصر آهيون. واري سان سڀني سوالن جا جواب ڏبا. هن پيڙي پهريون انعام ذوالفقار علي ناصر، ساريوباد ڪي، ٻيو محمد سعيد شاه ڳوٺ ڏاڏا ساڻ، ۽ ٽيون شيخ شاهنواز سنڌي شهداد ڪوٽ کي ڏيڻ جو فيصلو ڪيو ويو آهي. پهرئين انعام طور تاجل بيوس جي ڪتاب "جڏهن پونءِ بڻي" ۽ هلال منگزين جي هڪ ڪاپي. ٻي نمبر تي به ڪاپيون منگزين جون ۽ ٽيون نمبر کي هڪ ڪاپي منگزين جي ڏني ويندي.

ج. عام ۽ سائنس ڪي
 عام ڪريو.
 * نجمه پروين ڪوڪر- ڪيرچن
 (ٻانڌي)
 - دنيا جو پهريون انسان
 حضرت آدم مهذب هو، جڏهن
 ته اوائلي انسان لاءِ چيو وڃي
 ٿو ته بي مهذب هئا ۽ ڪجهه
 گوشت کائيندا هئا؟
 ج. اهي ٻه ڌار خيال آهن.
 * ريش نازنگ- معرفت شعرا
 ڪلينڪ ڪنڊڪوٽ
 - هيار ڇا آهي؟
 ج. انسان ذات جي سڀني
 مونجهارن جي نيري وارو جذبو
 آهي، پر اهو فقط شخصي نه
 هجي ته.
 * ممتاز علي سومرو "پروانو"
 ٿارو شاهه
 - اهو ڪيتري قدر برابر آهي
 ته جلال ڇان-بڻي سنڌي راڳ
 کي مقبول ڪيو آهي؟
 ج. پنهنجو پنهنجو خيال
 آهي.
 * سرور لڪياري- ايل ايم سي

س. جيڪڏهن سڀني انسان
 آدم جي اولاد آهن ته پوءِ هي
 انهن ڇوڙيون ڇو آهن؟
 ج. ڪجهه ته جاگرافيائي
 حقيقتون آهن ۽ ڪجهه ڇڏي
 والي پنڊا ڪيل ڪٽراڳ آهن.
 * "پروانو" ڪرشن ڪمار
 اداسي- سارنڻي (عمرڪوٽ)
 - دل گهري دوست ڪاوڙ جي
 ڪنهن ٻئي مان دوستي رکي ته
 ڇا ڪرڻ گهرجي؟
 ج. اڳ ۾ اهو اداسي وارو
 پوڄ لاھيو.
 * عبدالغفور جوڻيجو- ڳوٺ
 منڌرا تعلقو ڏوڪري
 - جيڪو ماڻهو جنهن درجي
 تي چمي، اتان جو ڪاٺي ٻيڻي
 ۽ پوءِ به پاڻ ڪي اتان جو نه
 سڏائي تنهن کي ڇا چئجي؟
 ج. "حيف تنهن کي ڇو"
 وطن جن وساريو.

* ايمر مجاهد هنگورجو- نوابشاهه
 سوال- آ ۽ تون ۽ فرق؟
 جواب- بنيادي طرح مان
 ڪوبه نه.
 * غفور گل ڪسو- ڳوٺ
 موابڏنو ڪوسو (شهدادڪوٽ)
 - سنڌي ادبن ۾ گروه
 بندي ڇو آهي؟ ان ڏس ۾ توهان
 ڪهڙي راءِ رکو ٿا؟
 ج. سنڌي ادبن ۾ ڪا به
 بنيادي گروه بندي ڪانهي،
 اصولي طرح ڪي اختلاف ٿي
 سگهن ٿا ۽ سڀي نشاني آهي.
 * محمد ابراهيم خاصخيلي-
 سڪرنڊ
 - دل دوست جي چونڊ
 ڪيئن ڪجي؟
 ج. دوست بازار ۾ ملڻ جي
 شي ناهي.
 * شيخ شاهنواز "سنڌي"
 شهداد ڪوٽ

چامشورو

س- سچ جو ڪٿان ڦٽندو آهي؟

ج- جتي ڪوڙ ۽ گهٽ جو ڏههائي راج هوندو آهي، اتي مندر ضرورت وڌيڪ ٿئي.

* ميمڻ غلام حسين زخمي -

گنج شريف

س- زندگي جا زخم وڌيڪ زهريلو آهن يا ڏکڻ جا؟

ج- زخم ۽ زندگيءَ جو ڪو به ٻئي سان مخالفت وارو لاڳاپو آهي.

* ميهڙائي گل حسن مغري -
مڪرنڊ

س- تون به اشراف المخلوقات مان - سو تنهن جي هٿ ۾ جهنگ ۽ سنهجي پئي ڇو؟

ج- والهي خراب ڳالهه آهي، پر ڪنهن ٽي سال ٺاهي ڪاهبو.

* سهيل غلام حسين بگٽي -
دادو

س- اچڻ وارا ڇو جلدي هليا ويندا آهن؟

ج- ٻيو ڇا ويهي گھڻ. * ولا غلام مصطفيٰ خان جلالپلي لڳ ٿيندو غلام علي س- عشق جا اهاڻ ٻڌايو ته پري کان ڀڄي پاسو ڪريون؟ ج- لارسي شعر ڪونهي.

* محمد اڪرم انصاري ۽ الطاف حسين سومرو - رائيپور س- اها ڪهڙي شي آهي جيڪا انسان کي پنهنجي زندگي ۾ ڪامياب ڪري ٿي؟

ج- ڪهڙي ڪاميابي ڇو دروازي واري ته نه ٿي ٻيو؟

س- حضور صليهن جن ڪهڙن بادشاهن ڏانهن خط لکيا؟

ج- ٻين جي خبر ناهي، باقي هڪڙو ته جتي وارو بادشاهه هو.

* ڪرپال - اسلام ڪوٽ س- اهو ڪهڙو ساهوارو

آهي جيڪو بهرين عمر ۾ ڄڻ، وچين عمر ۾ ٻن ۽ پراڻي ۾ ٽن چنگهن تي هلي ٿو؟

ج- جيڪو بائيون پائڻ کان شروع ٿئي. لٺ تي ٽيڪ ڏيڻ ٿاين بهجي.

* غلام محمد ڪهي - روهڙي س- اسان آزاد آهيون يا غلام؟

ج- ڪي به آهيو يا.

* محمد سليمان ميمڻ نندوشهر س- هن اسلامي معاشرتي ۾

ڌاڙا ۽ چوريون ڇو ٿين ٿيون؟ ج- ڏاڏي پوليس ڏي خبر ڪري.

* ذوالفقار علي ناصر -
سارو - ٻاڏه

س- ڇا لطيف سائين جي ڪلام جو اثر سنڌي سماج قبول ڪيو آهي؟ جيڪڏهن نه ته ڇو؟

ج- عملي طرح نه اثر قبول ڪيل ڪونه ٿو ڏسجي.

ڪري جو سنڌي معاشرتي جي آزاد اؤسر نه ٿي آهي.

* سي ناز سنڌي - ميرپورخاص س- رجعت پسند خيالي سهارو

ڇو وڌندا آهن؟ ج- اهو سهارو هو ٻين تي

مڙهن گهرندا آهن ۽ احمقن جي جنم ۾ رهندا آهن.

* نارائڻ داس لوهيا - ايل ايم سي چامشورو

س- جيڪڏهن ڪنهن قوم کي پنهنجا جائز حق نه ملن ته

تشدد جو يا عدم تشدد جو سهارو وٺي؟

ج- اڻ لاڳاپيل تشدد ۽ عدم تشدد ٻئي وري غاصب جي حق ۾ نتيجا پيدا ڪندا.

* عباس ٽانوري - بوزدار وڏا س- سنڌ جو ٻيو وڏيرو

خاص ڪري عورت جي تعليم حاصل ڪرڻ جي خلاف ڇو آهي؟

ج- سندس آليل جادوگر پوڻ لاءِ ڏهن لڳندا.

* گل بهار سوڙو - سنڌي.

ٽنڊو ڄام

س- اڄ به انسان حقيقتن کي سمجهندي به پاڻ ٻاهر نه ڏو ڪڍي ڇو؟

ج- اڄ جي موري انسان جي حالت ۾ ڪانهي ۽ سگهائي صورتحال ڪڇي آهي.

* آصف حسن شهزاد ميرپورٿورو س- انساني مزاج ۽ بالمرادي

تخليقي قوت ڇو ڌورمو ڇا آهي؟ ج- مطالعو - مشاهدو

تجربو.

* نواز ملي چاڇو - ڪنڌڪوٽ س- اسر جي محل ۾ نچندو

فرائض ڪي ڇا چئجي؟ ج- ڏاڍ جي نشاني.

* موني رام سنگهائي - ميرپور خاص

س- مون کي ج- ع سنگهائي جي انڊريس گهرجي؟

ج- ٻن ج- ع سنگهائي، اوهان وانگر سنگهائي ناهي.

هولن اوهان کين هلال شگرين جي معرفت لکي سگهو ٿا.

* عبدالرحمان لاکو - مڪرنڊ س- شهري عورتون پهراڙيءَ

جي عورتن کان نفرت ڇو ڪنديون آهن؟

ج- عورتون، عورتن کان نفرت ڪونهن ڪنديون.

* هندراج اجمل اسر ڪٽري - ڪپرو

س- دولت سان انسان مغرور ڇو ٿيندو آهي؟

ج- رڳو مغرور نه پر پاڙيو ٿيندو آهي.

* عنايت منور بلوچ - نوابشاهه س- محبت ڇو، ڪيئن؟

گھڻن سان ٿيندي آهي؟ ج- اهو جدول سان ٻين

حساب ڪونهي.

* اورنگزيب تونسوي - لموانڻڪ س- اسان جي ملڪ ۾ اسر

اي پاس پروگرام ڇو هوندا آهن؟ ج- تعليمي سرشتو ئي مالهو

کي بي گار بنائون ۽ ڏهوار
آهي.

* برڪت علي - تونم -
لهو وانگه

س- عدل ۽ انصاف ڪٿان
ڳولجي؟

ج- في الحال ته هاڻ کي به
نظر نه ٿو اچي .

* محمد اقبال بلوچ - ٿرپارڪر
س- آءٌ هميشه پريشان آهيان

ڇا ڪرڻ گهرجي؟

ج- توهان سمجهو ته توهان
پريشان ناهيو.

* گلزار علي سولنگي - ڏوڪري
س- زندگي گذارڻ لاءِ ڪو
ڪارگر طريقو ٻڌائيندا؟

ج- هائوڪو مباشرت گذارڻ
ٺي نه ڏهندو .

* حسن علي شاهه موسوي - خانپور
س- زندگي خواب آهي يا
حقيقت؟

ج- پنهنجي آڱر کي چڪ
هڻي ڏسو .

* غازي محمد ايوب فقير شر -
سڪندرآباد

س- ٻار يا پاپ ڪرڻ کانپوءِ
پڇتائبو ڇو آهي؟

ج- هرو ڀرو .

* علي احمد رند - جوهي .
س- انسان مان انسانيت

نگري وڃي ته؟

ج- سوچڙو لاهي ڪند
ڪٽجس .

* شاد پنڱوار - مورو
س- قدرت ۽ فطرت ۾ ڪهڙو
فرق آهي؟

ج- قدرت عقيدتي جو حصو
آهي ۽ فطرت سچو نظر ايندڙ

محسوس ٿيندڙ ماڻهائو آهي .
* ذوالفقار علي شيرازي -

گاجي ڪهاڙو
س- آهي ڪهڙا ماڻهو آهن

جيڪي هاڻ ڪن ۾ هوندي
پڻ جي مدد لاءِ تيار رهن ٿا؟

ج- اوهان جيڪڏهن گاجي

ڪهاڙو ۾ اڏڻ ماڻهن کي ڳولڻ
لاءِ ٿا چئو ته پوءِ ٻڌائون ڏاڍو
ڏکيو آهي .

* سرتضي لاشاري - گاجي ڪهاڙو
س- "هاڻ پنهنجو پاڻ ٺي

صورت منجهه سڃاڻ" جو مطلب
ڇا آهي؟

ج- جيڪي ماڻهو انسان جي
اهميت کان انگاري آهن تن کي

چيو ويو آهي .
* منظور احمد ميجن -

ميرپور خاص
س- ٻي گريڊ واري کي پٽي والو

۽ ارڙهين گريڊ واري کي آفيسر ڇو
چيو ويندو آهي، جڏهن ته ٻئي

گورنمينٽ جا ملازم آهن؟

ج- چون سان ڇا ٿو ٿئي .
مختيارڪار جو پٽي والو، وڏي

گريڊ واري ليڪچرر کان وڌيڪ
خوش آهي .

* عبدالستار کوسو - تلهار
س- ڇا رياست جو ٽياڪڙ

وارو ڪردار به هوندو آهي؟
جواب -

* محمد سعيد شاهه - ڳوٺ ڏاڏا ساءِ
س- سٽس غيرت ۾ اچي

زال کي ماري ڇڏيندو آهي پر
ڪڏهن ائين نه ٿي ٿو ٿي ته زال

عورت ۾ اچي مڙس کي ماريو
هجي، ڇو؟

ج: معاشرتي ۽ مختلف
بنيادن تي ايندي اڻ برابري آهي

جو جيڪو گهڻو مظلوم آهي اهو
اونرو محسوس آهي .

* انور علي اڙو - ڳوٺ علي
گل اڙو (ڏوڪري)

س: سنڌ جي عورت کي تعليم
توڙي زندگيءَ جي هر ميدان ۾

پنهنجي ڪن لاءِ ڇا مرد ڏسيوار
آهي؟

ج: مرد هئاڻ عورت سان
ڪڏاڻ برابري جو شڪر آهي ۽

مرد جي ڏاڍ سبب وري عورت
پنهنجي ڦرلٽ جي شڪر آهي .

* نظام الدين لغاري - ڏيڍو الهيار

س: سنڌي هاري رات ڏينهن
محنت ڪرڻ جي باوجود ڏکيو
ڏکيو آهي؟

ج- سندس پورهئي تي پنڌا واري
عمل کان ٻري وارا ماڻهو پنهنجي

ان ڪري .
* نور احمد ڪورائي - ڪراچي

س: نئين نسل جي لکڻين
مان اوهان ڪيتري قدر مطمئن

آهيو؟
ج: ان ڏس ۾ ڪنهن

هنڌ تي مطمئن ٿيڻو ڪونهي .
* محمد الياس ڪپر - سيٺارجا

س: انسان انسان جو دشمن
ڇو آهي؟

ج: جڏهن ماڻهو پاڻ کي
ڪل ڪن چئي ڌار ڪري ٿو

پوءِ عيسوي جي بدعاشي ڪري
سگهي ٿو .

* حاجي عبداللہ ڏالهر - ڳوٺ
حاجي ميوو ڏالهر

س: "آدم ڪيتي ۽ نيچ
نوڪري" ۾ هينئر معاملو آيو

ڇو آهي؟
ج: اها نيچ نوڪريءَ جي

آدم ڪيتي خلاف سازش آهي .
* غلام رسول گهرو - نئون دهر

س: مٿئين طبقي وارا هيٺئين
طبقي جي ڦرلٽ ڇو ڪندا آهن؟

ج: پنهنجي طبقاتي حيثيت
قائم رکڻ لاءِ .

* ميهڙ خورشيد احمد هالاڻي -
هالاڻيو

س: سنڌ جي غدارن کي
اڄ سوڌو سزا نه ملي آهي ڇو؟

ج: غدارن جو وارو ته وورو
ٿيڻ ڏيو .

* عبدالرزاق دل - اونگر
س: جوش ۽ هوش ۾ فرق

ڇا آهي؟
ج: جوش ۾ ماڻهو اوسي پاسي

جي حالتن کان پاسي خبر ٿيندو
آهي ۽ هوش ۾ نه .

* محمد شهبان سهارو - خانپور
س: ۱۹۶۷ کان پوءِ ڪهڙي

اڳواڻ سياسي بنيادن تي گهڻي
هر ڪوٺو جبل يا نظر بنديءَ ۾
گذاريو آهي؟

ج: محترم جي. ايم. سيد
* شاد ڀنگوار - پورو

س: نفرت ڇا تسي بلجندي
آهي؟

ج: ڏاڍ، لالچ، جهالت تي.
* اشفاق حسين ٽالپر - بدين
س: پڻي گهٽ لاءِ
مجنون جا ڪردار شاعري ۾ ڇو
ناهن آندا؟

ج: لاءِ مجنون، عرب جا
ڪردار آهن.

* ابرار علي ڪٽهر - نئون دبرو
س: احساس ڪمريءَ جي
مرض ڪن ڇڻ جو علاج ٻڌائيندا؟
ج: جهالت، وهم، پرستي
کي ختم ڪرڻ لاءِ سماجي
انقلاب جي ضرورت آهي.

* ذوالفقار علي سانگهرو - ڏوڪري
س: دنيا ۾ ڪيترا سوشلسٽ
ملڪ آهن. نالا ٻڌايو؟

ج: دنيا جو نقشو ڪٿي هان
ويهي ڳوليو ۽ ڳڻيو. اهو تعداد
جيئن هوءَ تبش وڌندڙ آهي.

* نواز علي چاڙو - ڪنڌڪرت
س: ڌرتي هائي چوهن کان
ظالم ظلم ڪرڻ کان ڪڏهن
ڊاهندا؟

ج: سر ۽ ڪلر ڌرتي کي
روڪي سگهن ٿا، باقي ظالم
جيستائين آزاد آهي پوءِ نه ٿيندس.
* گل حسن شيخ - ٺٽو

س: سنڌ جا وڏيرا ڪڪڙن
جي ويڙهه تسي خرچ ٿيل هئا
قوم جي پلاني تسي خرچ ڪن
نه ڇا؟

ج: ڇو ٿا پهرن ڪمان پير
گهرو.

* عبدالحق - انور علي چانڊيو -
خيرپور ميرس

س: ڇا انسان جي هردعا اگاهائي
تسي ۽ هر ڪوشش ڪامياب
ٿئي ٿي؟

ج: آزمائي ڏسو باقي هڪو
آسو نه ڪجو.

* نثار احمد سيد - ٽنڊو محمد خان
س: زندگيءَ جو اصل نالو
ڇا آهي؟

ج: ڪنهن شاعر کان پڇو.
* اصغر علي چنو - نئون دبرو
س: محبوب، عاشق ڪي
عذاب ڇو ڏيندو آهي؟

ج: تڏهن ڇا چرچا ڪريس.
* ميرزا امير فاضل ڪيريو - سڪرنڊ
س: سنڌ جا آهينگر هر وقت
ظلم جي ڇا ۾ ڦٽل نظر
ٿا اچن؟

ج: جهڙي ڪرڻي تهيڙي پري.
* ويڊو سل مستانو - ٽنڊو باگو
س: سائنس کي اولاد کان
وڌيڪ دولت ڇو هاري آهي؟
ج: اهڙا سائنس دولت کي
به اول سمجهندا آهن.

* عبدالقادر سنڌي - ڪراچي
س: چوڏهين صديءَ جا
سائنس دان ڪي ڪري جتانيندا
ڇو آهن؟

ج: پائو هي پندرهن صدي
پئي هلي.

* رفيق حسين پنهور - ڪراچي
س: سائينس سنڌي رسالو خريد
ڪرڻ - مدران سائنس ڪلون ڦهون
ڇو ٿا ڏسن؟

ج: سنڌي رسالن جي
ذميواري اڃا به وڏي ويهي ٿي.
* ايس ايل لاهوتي - گذري
س: ڪڏهن ڪڏهن بهارن
پيارن گلن ۾ - دوکو هوندو
آهي ڇو؟

ج: سچائي هلو.
* عبدالرشيد منگي - رتوديرو

س: جيڪڏهن ڪو ٻن
دوستن کي ويڙهائي ته ان سان
ڪهڙو سلوڪ ڪجي؟

ج: ڪهڙو وري ڪهڙو؟
* محمد علي سهتو - بولائي
س: سرد ۽ عورت هڪ گڏي
جا ڦٽا آهن ته هوءَ هڪٻئي کان

شڪايت ڇو ڪندا آهن؟
ج: ڦٽن ۾ ڪڏهن نهر نه
ٿي هوندي آهي.

* مهراج ڪيولرام شرام - ڄمڙو
س: دنيا جو هر مذهب
محبت، سبڪري ٿو هوءَ نفرت ڇو؟
ج: سائينس جهڙي شئي کي
به استعمال ڪري وڃن جا
استاد آهن.

* عثمان غني سورو - اسلامپور
ٽائون ڪراچي
س: سنڌي ٻولي جي الفابيٽ
کي هاڻوڪي شڪل ڪنهن ۽
ڪڏهن ڏني؟

ج: سر ٻارڙل فرير ۱۸۵۸ع ۾.
* امام الدين جمالي - سڪرنڊ
س: حقيقي ۽ مجازي عشق
ڪهڙو فرق آهي؟

ج: هاڻي ڪو فرق ناهي.
* پرويز احمد شر - رسول پور
س: ڇا ويڙهيءَ ۽ ننڍڙي
ٻار جي آپ ڌاريندڙ رڙ کي ڇا
سڏجن

ج: اک ۾ پڌاوت وڙ ڪرڻ
جو سبب ڪهڙو آهي.

* آفتاب احمد ڪٽي - چوهڙ جمالي
س: سڪون زندگيءَ جي
ڪهڙي حصي ۾ ملندو آهي؟
ج: سڪون جو لاڳاپو
حالتن سان هوندو آهي؟

* مرزا خاصخيلي - ٺٽو
س: چور آزاد ڀڳيو بند، ڇو؟
ج: پوليس کي ٻيو ڪهڙو
ڪم.

* محمد عارف - ڪراچي
س: هلال منگزين ۾ هڪ
هٿي ڇو آهي؟
ج: ڏينهن ۾ تارا ڏسڻ جا
هيراڪ ته ناهيو.

* حاڪم سانگهرو - ڏوڪري
س: ان برابر سماج ڪي
سياست ڪهڙي پس منظر ۾ برابر
نڀائيندي آهي؟

ج: جڏهن اها عوام جي
سياست هجي.

ڪو. شعر جو حصو به مونکي
ائين لڳو، ڇڻ اوهان کي مڙهڻي
خانو پر ڪڍڻو هو. هن خط لکڻ
مان منهنجي سراد ڪنهن کي
هار هٿن نه ڪنهن کي گهوڙي
ٿاڻ لاهڻ آهي، بهيڻ هڪ
پڙهندڙ جي منهنجن جذبن جو
اظهار آهي.
ڊاڪٽر عبدالڪريم جو ڏيکارو
سنڌ يونيورسٽي ڄامشورو

* ڊسٽن ته ائين گهرجي ها
ته نئين سال ٿيڻ ڪري هلال
منگزين ڪري نين نين شين سان
سنگارو ها پر خبر هونئن به
منگزين جو جواب نه آهي. تاريخ
جي وساريل ورقن مان چونڊ
ٽڪرا پيش ڪرڻ ته وڏي
بهزاني. شاعري استاد بخاري
هاڻ ملو هو. باقي ڏکڻ اتر شيخ ته
اچي ڪڪڙو جوڙي هتي ئي
گڏو سفر ٿيو ڪري ڪيس
وڌو ڏين گهرجي. پراڻن اديبن
جهڙوڪ، اير جابل، حميد سنڌي
شوڪت شورو، مدد علي سنڌي
۽ امداد حسيني کي اسان طرفان
منت مڙ ڪري وري ميدان تي
آڏو وڃائي جي ڪهڙي تعريف
ڪريون بس توهان خطن مان
اندازو لڳايو.

رفيق حسين پنهور

پاڪستاني ڪوارٽر ڪراچي
* پهرين ڳالهه ته "سائنس"
جي شعبي تي جيترو گهڻو ٿي
سگهيو وڌيڪ ڌيان ڏيو.
جڪڏهن مواد جي ڪوٽ اٿئو
ته پوءِ "سنڌ سائنس سوسائٽي"
وارن مان لهر وڇڙ ۾ اچو.
اوهان کي شايد اهو احساس
ڪونهي ته اڄ جي دور جي
سنڌي ادب ۾ "سائنسي ڄاڻ"
بابت ڪيتري پياس آهي.
اچوڪو ڌور سائنس
ٽيڪنالاجيءَ جو دور
آهي، ان هوندي به
اوهان اسانکي محروم رکو ته
اها سراسر!! اوهانجي ڏنل
سائنسي شعبي واري ڄاڻ اسان

جو جائزو وٺندا ته اوهان ڪي
لفظن جو ڀر ملندو. وڌيڪون
تقريرون ڪردارن جي واٽن ادا
هيون ٿينديون. ڪٿي ڪٿي
علامت نگرانيءَ جي پوڄ تي
به نظر پوندي. پر بيان جو
سلوٽو انداز، ضروري بيان ۽ آواز
گهٽ ملندو. اهو "سو ديس
مسافر منهنجو ڙي" ۾ ملي ٿو.
خشڪ هن ۾ بيان فقط ضروري
ڳالهين جو ڪيو آهي.
جڪڏهن شيدي بادشاه جي
گردار نگاري ڪرڻ ويهي ها
ته ٻيا به ڏهه صفحا لکي وڃي
ها. هن ائين نه ڪيو، ماما
روڻ جي گردار جو بهريون
حصو علي ۽ ڪدوءَ مان گڏ
ڪهرڻ ۾ بيان ٿي ويو آهي.
ڪهاڻي جو آواز (Climax)
آخري حصي ۾ ڏکڻ آفريڪا
جي حوالي سان چوٽ پهتو
آهي. مقصديت ڪان سواءِ
هن ۾ اکين وارن لاءِ عبرت به
آهي. ابراهيم خشڪ هيءَ ڏک
پوئين ڪهاڻي ڏسي آهي
اهو ثابت ڪيو آهي ته هن
۾ گهرائي تي توڙي سوچ جا
منجهن آهن.

ڊاڪٽر نواز علي شوق جو
مقالو ۽ غلام علي ناشاد جو
ڀارت جي سفر جو احوال به ملو
۽ وڌيڪ آهي. نصير مرزا جو
تبصرو ليکڪ کي راضي ڪرڻ
جو سڃاڻو ٿيل آهي.
تڏه ڏيارش ڪندس ته پوري
چنڊ ۽ ٿاڻو مواد شايع

* چند ئي پرچن ۾ "هلال
پاڪستان" منگزين چڱي مشهوري
حاصل ڪري ورتي آهي. ابتدا
۽ ڪجهه هاڻ به پرڻيءَ خاطر
تورجا ۽ اڳ ڇپيل ڪتابن سان
ٽڪرا ڏيندا هئا اچو. ان سان
انهن ماڻهن کي مونجهارو ٿيو
ٿي جن جا اهي ڪتاب اڳ
ئي پڙهيل آهن. لڳي ٿو ته
اوهين ڪا به ڪتاب خالي نه
ٿا ڇڏڻ گهرو ۽ ٻارن توڙي
سگهڙين کي به ڀڳو ڏيو پيا. پر
ان سان عام ادبي معيار تي اثر
پوي ٿو. جڏهن ڪا معياري ٿي
ملي ته پوءِ مواد سان ڪافي
چڙيو. آخر هي علحدا گڏا
ڪيستن هاندا هن پوري معنيٰ
پهرين جنوري ۱۹۸۳ واري پرچي
۾ فضل احمد بچائيءَ جون
يادگيريون هن صنف ۾ سٺو
اضافو آهي. ليکڪ
جو منفرد انداز به ظاهر ٿي ٿو.
وڏي ڳالهه ته هڪ وڃايل
ليکڪ وري ٿيو آهي ۽ سڄي
سوڌو بکڙيو ويو آهي.

گارشيا مارڪونيز جو انٽرويو
به وقتائتو آيو آهي، پڙهندڙ
گارشيا جي خيالات کان واقف
ٿيا ۽ اسان چٽو ته ادب جو
ڪارج ڪوڙو آهي.

ابراهيم خشڪ جي ڪهاڻي
"سو ديس مسافر منهنجو ڙي"
هڪ پر مقصد ڪهاڻي آهي.
هن چند سالن جي سنڌي ڪهاڻي

ڏي ڏاڍي سٺي ڪهڻي آهي
ليکڪ کي رن لهن. ڪلهيون
آريڪا جون ۽ محمد خان سيال
پڙهندڙن کي اٿان جي ڳڻي توڙ
سھانگائي ۽ مختلف مسئلا پڙهائي
پڙهندڙن کي معلومات ڏئي
غلام حسين رنگريز جا اڪثر سٺا
مضمون هوندا آهن. هر ڀري
فڪا جو نقدي اپياس تمام
سٺو مضمون هيو ان ۾ هر ماڻهوءَ
کي پنهنجو عڪس ڏر نظر اچي.
امير الدين احمد شاهاڻي
ماڙي پور ڪراچي.

هلال سنگزين جو ڇهون
شمارو هٿن ۾ آهي. سنگزين ٿورن
ڏينهن ۾ ئي ترقيءَ جي بلندين
کي چڻ لڳي آهي. هن شماري
۾ شاعري، سفرناما، ڪهڻيون
مضمون ڏيا ويا. خاص ڪري
ادي محمد خان جون ”گالهيون
آريڪا جون“، غلام علي شاد
جو ”اڻ سندن سفر“، ڪهڻين
”سو ديس مسافر پنهنجو ڙي“،
”چريو“، ”گداگري“، مضمون
۽ ”سند سڃاڻ“، ”سڪندر ۽
دورس منهن منهن“، ”سافين“،
”مگريه“ ۽ لاڙ ڪجهه صلاحون
ڏيان ٿو.

(۱) سنگزين جي هر شماري
۾ ڪنهن به وڏي نقدي اديب
جو تعارف يا انٽرويو ڏنو وڃي.
(۲) ريلوي، ٽي وي ۽ فلم
لاڙ ڪجهه صنعا مخصوص ڪيا
وڃن.

زاهد علي سوهر

* جنوري ۸۳ جو سنگزين
پڙهيم. هن دفعي ۾ ڏنيل سٺو
هو. سڪندر جو سنڌ ڏانهن سفر
تاريخ جو پورو حصو ڏيڍو وڌو.
شاعري جو حصو به سٺو آه. تاجل
بيوس ته پنهنجو مٿ پڻ آهي.
”دیس مسافر پنهنجو ڙي“ ابراهيم
خشڪ جي ڪهاڻي ڏي وئي.
۽ الطاف شيخ جي سفرنامي

مان ڏاڍي معلومات حاصل ٿئي
ٿي. سائنس جو حصو به تمام
سٺو هو ۽ پاران جي صنعتي ۾
ڪاربريل لائوب جا قول به ڏيا
سٺا آهن. ان مان گڏ سوال جواب
مان به سٺي ڄاڻ حاصل ٿئي
ٿي. اميد ته اڃا وڌيڪ ڪوشش
ڪري ”هلال سنگزين“ کي
وڌيڪ سٺو سنگزين بڻائيندا.

نوشڪت علي شيخ

پراڻي ٻاڏ
* هن ڀري سنگزين سٺ
پاران جو حصو تمام سٺو آهي
باقي ادبي حصي ۾ لونگ شيخ،
استاد بخاري، شير پدار، اطهر
مفڪي ۽ اياز گل تمام سٺا رهيا.
هلال سنگزين ۾ اڃا ڪافي
شبن جي ڪوٽ آه انهن ۾ خاص
اين الاقواسي سياست تي هر
مهيني تفصيلي تجزيو اچڻ
گهرجي.

منظور بیدار

سکر

* جنوري جي شماري ۾
جناب عبدالڪريم جي تحرير
”سند سڃاڻ“ ڪهڻي معلوماتي
هئي. ادي ابراهيم خشڪ جي
ڪهاڻي هن مهيني جي سنگزين
جي جان هئي. سائن ابراهيم
کي اهڙي شاندار ڪهاڻي لکڻ
تي مبارڪ هجي. انهن ڪانسواڙ
”چريو“، ”گداگري“، ”نانڪ
جواصل هنڌ“ ۽ ”آريڪا جون
حبشي عورتون“ قابل ذڪر ۽
سٺيون لکڻيون هيون.

علي احمد رند

جوهر

* هلال سنگزين جي پهرين
خوبي جيڪا گهڻو متاثر ڪري
ٿي، اهو آهي، وقت تي نه ڄا،
پر وقت کان اڳي اچي وڃن.
جنوري ۸۳ع وارو پرچو
پڙهيم. جن خاص طور تي متاثر
ڪيو آهي هي آهي: تاريخ مان،

”سند سڃاڻ“، عبدالڪريم جي
لکڻ سڪندر جو سنڌ ڏانهن
سفر، سندس ڪار سڄي سڄ
جس لهنسو. نه م سٺو
ترجمو ڪيو اٿس. شاعري ۾
استاد بخاريءَ جي شاعري ته م
بهترين هئي. انهيءَ کان علاوه،
اظهر مفڪيءَ جو غزل، عابد مظهر
شاهه جو غزل، عبدالڪريم
”جوش“ جو ڪوٽ، راهي چنا جو
آزاد نظم به تمام سٺا هئا.
گارش مارڪونيز جو انٽرويو،
ريحانه حيدر جو جو جي ڪهڻي
”نيٺ بابو مڌري پيو“ ڪوٽو
متاثر ڪيو. ڪافيڪا جو نقدي
اپياس ڏاڍو بهتر هئو. اهڙين
ٻين شخصيتن جو به تنقدي
مطلعو به ڪندا رهندا ته بهتر
ٿيندو. ڊاڪٽر نواز علي شوق جو
مقالو نانڪ جو اصل نسل ته م
سٺي شيءَ هئي. سنگزين سٺ
۾ عزيزه قاضيءَ جي ”ڪرندا
ڪوٽ پنهنجون پٽيون“ اصل
لونءَ لونءَ ڪندي چڙهي!

منظور ڪهڙو

ڪراچي

* هلال سنگزين باقاعدي
سان پڙهندي آهيان. جنوريءَ
واري پرچي ۾ تاريخ ۾ سڪندر
جو سنڌ ڏانهن سفر، شاعري
مان استاد بخاري، تاجل بيوس،
منظور ڪهڙو ۽ اياز گل
جي شاعري وٺي. گرشا
مارڪونيز جو انٽرويو به
وٺيو. ”سو ديس مسافر پنهنجو
ڙي“ ابراهيم خشڪ جي
ڪهاڻي ۽ ”نيٺ بابو مڌري
پيو“، محمد خان سيال ۽ الطاف
شيخ جا سفرناما وٺيا. سنگزين
سٺ ۾ عزيزه قاضي جي ڪهاڻي
۽ زڪيم ميرجست جي ڏکين
اهڃڻ، ڏاڍو متاثر ڪيو.

اوهان جي پڻ
ريڪارڊ ميمڻ

ڪراچي

ساحبوري جوانساز

يونين
ثانيه بار

نت نون ذاتقن سان گڏ لذيذ ۽ دلپست
مس سان پريل آمريچ ليمن منت ۽ اسٽرابيري

يونين اسٽرابيري ليمن منت
۴۶-جي ايس آءِ اي، ڪراچي

پڙهندڙ نسل . پ ن

The Reading Generation

1960 جي ڏهاڪي ۾ عبدالله حسين ”آداس نسلين“ نالي ڪتاب لکيو. 70 واري ڏهاڪي ۾ وري ماڻڱ ”لڙهندڙ نسل“ نالي ڪتاب لکي پنهنجي دور جي عڪاسي ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. امداد حسينيءَ وري 70 واري ڏهاڪي ۾ ئي لکيو:

انڌي ماءُ جڙيندي آهي اونڌا سونڌا ٻارَ

ايندڙ نسل سمورو هوندو گونگا ٻوڙا ٻارَ

هر دور جي نوجوانن کي آداس، لڙهندڙ، ڪڙهندڙ، ڪڙهندڙ، ڪڙهندڙ، ڪڙهندڙ، ڪڙهندڙ، اوسيئڙو ڪندڙ، پاڙي، ڪاڻو، پاڇوڪڙ، ڪاوڙيل ۽ وڙهندڙ نسلن سان منسوب ڪري سگهجي ٿو، پر اسان انهن سڀني وچان ”پڙهندڙ“ نسل جا ڳولائو آهيون. ڪتابن کي ڪاڳر تان ڪڍي ڪمپيوٽر جي دنيا ۾ آڻڻ، ٻين لفظن ۾ برقي ڪتاب يعني e-books ٺاهي ورهائڻ جي وسيلي پڙهندڙ نسل کي وڌڻ، ويجهڻ ۽ هڪ ٻئي کي ڳولي سھڪاري تحريڪ جي رستي تي آڻڻ جي آس رکون ٿا.

پڙهندڙ نسل (پڻ) ڪا به تنظيم ناهي. اُن جو ڪو به صدر، عهديدار يا پايو وجهندڙ نه آهي. جيڪڏهن ڪو به شخص اهڙي دعويٰ ڪري ٿو ته پڪ ڄاڻو ته اهو ڪوڙو آهي. نه ئي وري پڻ جي نالي کي پئسا گڏ ڪيا ويندا. جيڪڏهن ڪو اهڙي ڪوشش ڪري ٿو ته پڪ ڄاڻو ته اهو به ڪوڙو آهي.

جهڙيءَ طرح وڻن جا پڻ ساوا، ڳاڙها، نيرا، پيلا يا ناسي هوندا آهن اهڙيءَ طرح پڙهندڙ نسل وارا پڻ به مختلف آهن ۽ هوندا. اهي ساڳئي ئي وقت آداس ۽ پڙهندڙ، ٻرندڙ ۽ پڙهندڙ، سُست ۽ پڙهندڙ يا وڙهندڙ ۽ پڙهندڙ به ٿي سگهن ٿا. ٻين لفظن ۾ پڻ ڪا خصوصي ۽ تالي لڳل Exclusive Club نه آهي.

ڪوشش اها هوندي ته پڻ جا سڀ ڪم ڪار سھڪاري ۽ رضاڪار بنيادن تي ٿين، پر ممڪن آهي ته ڪي ڪم اجرتي بنيادن تي به ٿين. اهڙي حالت ۾ پڻ پاڻ هڪٻئي جي مدد ڪرڻ جي اصول هيٺ ڏي وٺ ڪندا ۽ غيرتجارتي non-commercial رهندا. پڻن پاران ڪتابن کي ڊجيٽائيز digitize ڪرڻ جي عمل مان ڪو به مالي فائدو يا نفعو حاصل ڪرڻ جي ڪوشش نه ڪئي ويندي.

ڪتابن کي ڊجيٽائيز ڪرڻ کان پوءِ اهم مرحلو ورهائڻ distribution جو ٿيندو. اهو ڪم ڪرڻ وارن مان جيڪڏهن ڪو پيسا ڪمائي سگهي ٿو ته ٻلي ڪمائي، رڳو پڻن سان اُن جو ڪو به لاڳاپو نه هوندو.

پڻن کي کليل اکرن ۾ صلاح ڏجي ٿي ته هو وس پٽاندڙ وڌ کان وڌ ڪتاب خريد ڪري ڪتابن جي ليگن، ڇپائيندڙن ۽ ڇاپيندڙن کي همٿائين. پر ساڳئي وقت علم حاصل ڪرڻ ۽ ڄاڻ کي ڦهلائڻ جي ڪوشش دوران ڪنهن به رڪاوٽ کي نه مڃن.

شيخ اياز علم، ڄاڻ، سمجھ ۽ ڏاهپ کي گيت، بيت، سٽ، پُڪار سان تشبيهه ڏيندي انهن سڀني کي بمن، گولين ۽ بارود جي مد مقابل بيهاريو آهي. اياز چوي ٿو ته:

گيت به چٽ گوريلا آهن، جي ويريءَ تي وار ڪرڻ ٿا.

....

جئن جئن ڄاڻ وڌي ٿي جڳ ۾، هو ٻوليءَ جي آڙ چڻ ٿا؛
ريٽيءَ تي راتاها ڪن ٿا، موٽي منجهه پهڙ چڻ ٿا؛

....

ڪالهه هيا جي سُرخ گلن جيئن، اڄڪلهه نيلا پيلا آهن؛
گيت به چٽ گوريلا آهن.....

.....

هي بيت اٿي، هي بم-گولو،

جيڪي به کڻين، جيڪي به کڻين!

مون لاءِ ٻنهي ۾ فرق نه آ، هي بيت به بم جو ساٿي آ،

جنهن رڻ ۾ رات ڪيا راڙا، تنهن هڏ ۽ چم جو ساٿي آ -

ان حساب سان اڻڄاڻائي کي پاڻ تي اهو سوچي مڙهڻ ته ”هاڻي ويڙهه ۽ عمل جو دور آهي، اُن ڪري پڙهڻ تي وقت نه وڃايو“ نادانيءَ جي نشاني آهي.

پڻ جو پڙهڻ عام ڪتابي ڪيڙن وانگر رڳو نصابي ڪتابن تائين محدود نه هوندو. رڳو نصابي ڪتابن ۾ پاڻ کي قيد ڪري ڇڏڻ سان سماج ۽ سماجي حالتن تان نظر ڪڍي ويندي ۽ نتيجي طور سماجي ۽ حڪومتي پاليسيون policies اڻڄاڻن ۽ نادانن جي هٿن ۾ رهنديون. پڻ نصابي ڪتابن سان گڏوگڏ ادبي، تاريخي، سياسي، سماجي، اقتصادي، سائنسي ۽ ٻين ڪتابن کي پڙهي سماجي حالتن کي بهتر بنائڻ جي ڪوشش ڪندا.

پڙهندڙ نسل جا پڻ سڀني کي چو، چالا ۽ ڪينئن جهڙن سوالن کي هر بيان تي لاڳو ڪرڻ جي ڪوٺ ڏين ٿا ۽ انهن تي ويچار ڪرڻ سان گڏ جواب ڳولڻ کي نه رڳو پنهنجو حق، پر فرض ۽ اٽل گهرج unavoidable necessity سمجهندي ڪتابن کي پاڻ پڙهڻ ۽ وڌ کان وڌ ماڻهن تائين پهچائڻ جي ڪوشش جديد ترين طريقن وسيلي ڪرڻ جو ويچار رکن ٿا.

توهان به پڙهڻ، پڙهائڻ ۽ ڦهلائڻ جي ان سهڪاري تحريڪ ۾ شامل ٿي سگهو ٿا، بس پنهنجي اوسي پاسي ۾ ڏسو، هر قسم جا ڳاڙها توڙي نيرا، ساوا توڙي پيلا پن ضرور نظر اچي ويندا.

وڻ وڻ کي مون پاڪي پائي چيو ته ”منهنجا پاءُ

پهتو منهنجي من ۾ تنهنجي پڻ پڻ جو پڙلاءُ“. - اياز (ڪلهي پاتم ڪينرو)